

Fellows

Essaybundel Fellowsprogramma 2014

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
Is de ChristenUnie klaar voor het subsidiariteitsbeginsel? <i>Andries Bouwman</i>	4
Gezonde burgers: een taak van de overheid? <i>Jedidja Harthoorn-Inkelaar</i>	10
Rood-wit-blauwe bommen op Irak <i>Steven de Jager</i>	17
Stijlvol ChristenUnie <i>Lambert Pasterkamp</i>	23
Het probleem van de schutting: over een christelijke waardentoedeling <i>Bert Kornet</i>	28
Gedoogpolitiek of gedoogde politiek? <i>Matthijs de Snoo</i>	35
Participeren moet je leren <i>Richard Ruitenburg</i>	41
De overheid als spelverdeler of scheidsrechter? <i>Coendert Slendebroek</i>	47
Politiek en waarden: een persoonlijke reflectie <i>Chris Bakker</i>	53
De waarde van de ander <i>Gerrit van Vliet</i>	57
De menselijke maat: automatisering in de zorg <i>Gerrit Jan Dijkgraaf</i>	62
Is de politiek er om idealen te verwezenlijken? <i>Mieke Huijsman</i>	68
Arts en patiënt in liefde <i>Aline de Vries-Meissner</i>	74
Het goede leven <i>Janine Bontenbal</i>	80
Nieuwe christelijke politiek: Oefenen in nederigheid <i>Wolter Tel</i>	86

Woord vooraf

Wouter Beekers & Robert van Putten

Met gepaste trots hebben wij ook dit jaar weer een fellowsbundel kunnen samenstellen. Trots, want voor het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie is de fellowscursus een belangrijke activiteit.

Het Wetenschappelijk Instituut is er om het denken in de ChristenUnie in beweging te houden. Dat denken vraagt tijd, bezinning, en samenzijn om te luisteren en elkaar te inspireren. Al die elementen zijn ook karakteristiek voor de fellowscursus. Een jaar lang zijn we samen gekomen, hebben we het gezellig gehad, hebben we tijd genomen, afzonderlijk lezend of gezamenlijk in gesprek. Het Wetenschappelijk Instituut is de fellows dankbaar voor hun inbreng. Het was een mooi jaar.

Deze essaybundel laat ook iets zien van de manier waarop de fellows het denken binnen de ChristenUnie in beweging kunnen houden. De onderwerpen lopen uiteen van een persoonlijke politieke zoektocht naar de vraag hoe om te gaan met internationale veiligheid en onveiligheid. De participatiesamenleving en veranderingen in de manier waarop we voor elkaar zorgen vormen een zwaartepunt. Terecht, want het is een belangrijk en actueel onderwerp. Opvallend veel essays vragen daarbij aandacht voor een bezinning op de overheidstaak. En met reden: het is een punt waar alle partijen, en zeker ook de ChristenUnie, in de praktijk nog zoeken. Interessant is ook de vraag of de ChristenUnie zich in die zoektocht ook moet laten inspireren door het katholiek-sociale denken. Dat is een belangrijk punt, waarover de ChristenUnie momenteel volop in gesprek is.

Op al deze punten helpen de fellows de ChristenUnie om met een frisse blik naar zichzelf en naar buiten te kijken. Als Wetenschappelijk Instituut laten we ons door de fellows inspireren. En we zullen niet nalaten ook anderen op hun denkwerk te wijzen wanneer zich daarvoor aanleidingen aandoen.

Onze fellows wensen we toe dat de fellowscursus hun nieuwe inzichten heeft opgeleverd, die ze mee kunnen nemen in leven, werk, maatschappelijke en misschien wel politieke inzet. We hopen dat de fellowscursus hen helpt steeds terug te gaan op de bron van het leven en de belangrijkste waarden achter al ons handelen: dienstbaarheid aan God, aan alle mensen die Hij op onze weg brengt en aan Zijn prachtige schepping.

Wouter Beekers
Remco van Mulligen
Robert van Putten

Cursusleiders fellows 2014

Is de ChristenUnie klaar voor het subsidiariteitsbeginsel?

Andries Bouwman

Samenvatting

De ChristenUnie zet haar deuren open voor een bredere achterban door het wijzigen van haar Unieverklaring. Door de unieverklaring aan te passen hoopt de ChristenUnie beter aan te sluiten bij haar evangelische en katholieke leden en stemmers. Kenmerkend binnen de katholieke traditie is het subsidiariteitsbeginsel. De ChristenUnie en haar voorgangers zijn niet gecharmeerd van dit beginsel en hangen liever het soevereiniteitsbeginsel aan. Dit essay zet het subsidiariteitsbeginsel uiteen en onderzoekt hoe de ChristenUnie en haar voorgangers tegen het beginsel aankijken. Belangrijkste conclusie die getrokken kan worden is dat er zowel bij de RPF als GPV veel aversie is geweest tegen het beginsel en dat pas sinds kort er enige toenadering is. Het belangrijkste punt tegen het beginsel is de hiërarchische indeling. Echter om het beginsel op waarde te schatten moet men kijken naar de oorsprong van het beginsel: de horizontale subsidiariteit, hetgeen dichter bij de ChristenUnie staat dan gedacht.

Introductie

De ChristenUnie is zichzelf aan het herijken. Momenteel is er een debat gaande binnen de partij om de verwijzing naar de drie formulieren van eenheid uit de unieverklaring te halen en deze te vervangen voor het Apostolicum. Door de unieverklaring aan te passen hoopt de ChristenUnie een bredere achterban te bedienen. Met name de katholieke en evangelische achterban heeft moeite met de beginselen. Het veranderen van de uniefundering geeft beide groepen volledige ruimte om lid te worden van, of te stemmen op de ChristenUnie. Beide gezindten hebben eigen geloofs- en politieke opvattingen. Kenmerkend binnen de katholieke traditie is het *subsidiariteitsbeginsel*. De ChristenUnie en haar voorgangers zijn niet gecharmeerd van dit beginsel en hangen liever het beginsel van *soevereiniteit in eigen kring* (soevereiniteitsbeginsel) aan. Beide beginselen kunnen worden beschouwd als richtlijnen voor het functioneren van een samenleving. In haar politieke uitingen is er door de ChristenUnie en haar voorgangers altijd stevig stelling genomen tegen het subsidiariteitsbeginsel.

Met het open zetten van de deur voor een betrokken katholieke achterban is het goed om ook het subsidiariteitsbeginsel weer eens tegen het licht te houden en de vraag te stellen of de aversie tegen het beginsel nog steeds hout snijdt. Dit essay is bedoeld als startpunt voor een debat over het subsidiariteitsbeginsel binnen de ChristenUnie. Dit debat is nodig omdat bij de oprichting van het CDA getracht is beide beginselen met elkaar te verenigen tot één beginsel, namelijk het beginsel van ‘gespreide verantwoordelijkheid’ wat, om met de woorden van Goudzwaard te spreken geen recht doet aan de religieuze dieptedimensie van beide beginselen.¹ Allereerst zal in dit essay het subsidiariteitsbeginsel uiteen gezet worden. Vervolgens wordt de kritische houding binnen de ChristenUnie en haar voorgangers tegen het licht gehouden. Nadien wordt de meerwaarde van het subsidiariteitsbeginsel voor de ChristenUnie onder de aandacht gebracht.

Subsidiariteitsbeginsel

Het subsidiariteitsbeginsel draait primair om het evenwicht tussen de verantwoordelijkheid en het initiatief van het individu, een groep of de staat. Verantwoordelijkheid moet hierbij zo laag mogelijk liggen.² Het beginsel kan worden terug gebracht tot Aristoteles en Thomas van Aquino maar krijgt pas echt voet aan de grond in de encycliek *Rerum Novarum* (1891) van paus Leo XIII. In deze encycliek werd kritiek geuit op maatschappelijke en economische orde van de negentiende eeuw. De paus riep op tot meer solidariteit en verzet zich tegen het kapitalisme, de klassenstrijd en de staatsalmacht. Het accent werd hierbij gelegd op de symbiose van kerk, overheid en samenleving.³ De maatschappij moet in overeenstemming met 1 Korintiërs 12 worden gezien als het lichaam van Christus, opgebouwd uit verschillende lichaamsdelen en samen een organisch en harmonisch geheel vormen.⁴ Paus Pius XI werkte het subsidiariteitsbeginsel verder uit en plaatste het als grondbeginsel voor de sociale wijsbegeerte in zijn encycliek *Quadragesimo Anno* (1931):

¹ André Rouvoet, *Reformatrice staatsvisie: De RPF en het ambt van de overheid* (Nunspeet, 1992) 53.

² Thijs Caspers, *Proeven van Goed Samenleven: Inleiding in het katholiek sociaal denken* (Baarn, 2012) 57-58.

³ Jan-Peter Balkenende en Henk Tieleman, *Soevereiniteit in eigen kring, subsidiariteit en economische orde*, in Marcel Becker, Harry Garretsen & e.a., *Economie & Ethiek in dialoog* (Assen, 2011) 194.

⁴ Rouvoet, 47.

evenals datgene, wat de individuen op eigen initiatief en door eigen energie kunnen tot stand brengen, hun niet ontnomen en niet in handen ener gemeenschap mag gesteld worden, zo is het ook een onrechtvaardigheid en tevens een ernstig nadeel, ja een verstoring van de juiste orde, datgene, wat door kleine lichamen van ondergeschikte rang kan verricht en verschaft worden, over te dragen op grotere van hogere orde; ... Daarom moet het staatsgezag de aangelegenheden en zaken van minder belang, die het bovendien al te zeer in beslag zouden nemen, overlaten aan lichamen van lagere rang.⁵

Subsidiariteit heeft qua concept verschillende uitingen. Het concept kan negatief uitgelegd worden: een hoge instantie heeft niet het recht om te interveniëren bij een lagere instantie. Het recht daarentegen van een hoge instantie om wel te interveniëren als dat nodig is wordt het positieve concept van subsidiariteit genoemd. Daarnaast kan het beginsel ook territoriaal of non-territoriaal van aard zijn. We spreken hierbij liever van verticale en horizontale subsidiariteit. Bij verticale (territoriale) subsidiariteit gaat het om de hiërarchische verhouding tussen territoriale actoren zoals de doorwerking van Europese Unie, staat, provincie naar gemeente. Bij horizontale subsidiariteit gaat het om de afbakening van de private sectoren en de publieke sectoren, waarbij de encycliek duidelijk aangeeft dat de laatste subsidiair is aan de eerdere. Elke ‘natuurlijke’ groep als bijvoorbeeld de kerk, bedrijfsorganisaties, verenigingen of familie, welke van nature non-territoriaal is, heeft recht op eigen autonomie.

Vanuit de encycliek kan geconcludeerd worden dat de Katholieke Kerk onder subsidiariteit het concept van horizontale subsidiariteit verstaat. Hoewel horizontale subsidiariteit dus het uitgangspunt is, zien we in de twintigste eeuw dat de verticale subsidiariteit in West-Europa zo goed als alleenrecht krijgt.⁶ In de huidige toepassing draait subsidiariteit om de verdeling van bevoegdheden met als voornaamste criterium efficiëntie. Kort door de bocht gesteld is er volgens Jan Willem Sap op Europees niveau voldaan aan het subsidiariteitsprincipe als er sprake is van het tegen gaan van concurrentievoordeel, grensoverschrijdende aspecten en schaalvoordelen. Maar dit is volgens Sap niet wat de paus met het beginsel bedoelde. Het beginsel moet immers bijdragen aan het optimaliseren van gerechtigheid en solidariteit. Het subsidiariteitsbeginsel heeft als doel de staat tot reservetroepen te maken ten opzichte van de particuliere troepen, die het meeste effectief zijn.⁷ De overheid kan alleen ingrijpen als lagere verbanden niet in staat zijn hun taak ten dienste van het grotere geheel van de staat te vervullen. Hierdoor wordt een grens opgelegd aan de staat zodat individuen en verbanden niet door de staat worden verdrukt. Hiermee wordt niet bedoeld dat de staat voor elk particulier initiatief moet wijken maar dat de noodzaak van een interventie van de staat bewezen moet worden.⁸ Publieke gerechtigheid en solidariteit zijn hierbij de uitgangspunten.

⁵ Pius XI, *Quadragesimo Anno* (1931) artikel 79-80.

⁶ Ken Endo, *The Principle of Subsidiarity: From Johannes Althusius to Jacques Delors*, (1994) 642-638.

⁷ In het Latijn betekent *subsidium* ook ‘iets in reserve houden’ of ‘reservetroep’.

⁸ Jan Willem Sap, *Europese eenwording en menswaardig bestaan. Geen subsidiariteit zonder solidariteit*, Radix (2005); Endo, 632.

Aversie

Om de aversie van de ChristenUnie en haar voorgangers te begrijpen is het goed kort enkele woorden te besteden aan het soevereiniteitsbeginsel. Dit beginsel, vormgegeven door Abraham Kuiper, gaat er van uit dat alles ordelijk en naar Gods beeld geschapen is en binnen de kosmos aan vaste ordinantiën is onderworpen. God heeft zijn soevereiniteit niet overgedragen aan één persoon of groep maar gesplitst. Samenlevingsverbanden hebben zodoende zelfstandigheid ten opzichte van elkaar en moeten hun relatieve autonomie en kwalitatieve verscheidenheid erkennen.⁹ Het soevereiniteitsbeginsel plaatst de samenlevingsverbanden dus heel duidelijk naast elkaar terwijl het subsidiariteitsbeginsel een hiërarchische indeling heeft.

De hiërarchische ordening is het grootse struikelblok voor de ChristenUnie en haar voorgangers. Andre Rouvoet spreekt in *Reformatorische Staatsvisie* over onverenigbare beginselen. Het subsidiariteitsbeginsel houdt namelijk geen rekening met de onderlinge herleidbaarheid van de verschillende verbanden en kringen. Subsidiariteit gaat volgens Rouvoet over termen als doelen en doelmatigheid. Het hiërarchische schema: kerk -> de staat -> de rest, zorgt dat de politiek een sterk technocratische houding krijgt. Het schema van het soevereiniteitsbeginsel: God -> wet -> maatschappelijke verscheidenheid, geeft juist uiting van een overheid die theocratisch gezindheid is, waarbij het denken in normen en rechtmatigheid centraal staat. Het feit dat door secularisering het subsidiariteitsprincipe wordt ontdaan van zijn geestelijke lading (corpus Christianum) zorgt er voor dat de staat de positie van de kerk in het schema overneemt. De staat krijgt een rol aan de ‘top’ van de samenleving die om omwille van doelmatig handelen, centraliseert en taken naar zich toe trekt of krijgt toebedeeld.¹⁰ De opvatting van Rouvoet kan teruggelid worden naar Dooyeweerd die stelde dat het subsidiariteitsbeginsel totalitaire implicaties heeft doordat de delen afhankelijk zijn van het geheel. Subsidiariteit en soevereiniteit zijn daarom tegenstrijdig volgens Dooyeweerd.¹¹

De kritiek op het subsidiariteitsbeginsel vanuit het GPV is minder krachtig dan de RPF. Dit komt voort uit de beperkte waarde die het GPV hecht aan het soevereiniteitsbeginsel. Zowel Verburg als Veling benadrukken dat Bijbelse argumentatie voor het soevereiniteitsbeginsel mager is en de kerk als instituut geïsoleerd wordt van het maatschappelijke leven. Het beginsel kan volgens hen dan ook nooit een doorslaggevend argument zijn bij de vraag of de overheid wel of niet mag ingrijpen.¹² Maar Veling stelt ook dat Bijbelse gronden ontbreken voor een hiërarchische geordende gemeenschap en wijst zodoende het subsidiariteitsbeginsel af. Wel geeft het GPV de staat meer bevoegdheid dan de RPF en stelt het dat de staat ook secundaire staatsdoelinden moet nastreven: de overheid moet niet slechts restrictief optreden, maar haar aandeel leveren aan de cultuurtaak. “de overheid moet voorop gaan en – op het terrein van het openbare leven – met bezieling opdrachten geven, tot eer van God”¹³ Het GPV pleite dus voor positieve staatsinmenging in samenlevingsverbanden.

⁹ Mathilde Blok en Johan Graafland, *Subsidiariteit, soevereiniteit in eigen kring en de bouwfraude*, *Philosophia Reformata* 69 (2004) 4; Balkenende 194.

¹⁰ Rouvoet, 46-55.

¹¹ Henk Woldring, *Een handvol filosofen: Geschiedenis van de filosofiebeoefening aan de Vrije Universiteit in Amsterdam van 1880 tot 2012* (Amsterdam, 2013), 129.

¹² Kars Veling, *De dienst van de overheid: aard en grenzen van de overheidstaak* (Barneveld, 1987) 30-35.

¹³ Veling, 50; Bart Verburg, *Universeel en Antirevolutionair, deel 1* (Groningen, 1980) 188.

Bij de fusie van beide partijen tot de ChristenUnie heeft de RPF de overhand met hun visie op beide beginselen. Roel Kuiper eerst directeur van het wetenschappelijk bureau van de RPF en bij de fusie directeur van het wetenschappelijk bureau van de ChristenUnie neemt in het boek ‘Dienstbare samenleving’ stellig afstand van het subsidiariteitsbeginsel: instituties en verbanden zijn nevensgeschikt en bekleden zelfstandige posities. Dat verschillende instituties en verbanden verschillend in gewicht kunnen zijn voor het samenleven van mensen betekent niet dat er een grondslag is voor een systeem van boven- en onderschikking. Inbreuken van de ene samenlevingsvorm op de andere is niet legitiem omdat ze de zelfstandige verantwoordelijkheid in het gedrang brengen met als gevolg onmondige mensen. De samenleving moet volgens Kuiper niet van boven worden aangedreven vanuit een gezag vol optreden van kerk en staat maar van onderaf, vanuit de mondige mens met zijn eigen verantwoordelijkheid.¹⁴ Het soevereiniteitsbeginsel zet aan tot emancipatie en verbanden gaan elkaar helpen. Kuiper stelt hierbij dat het niet zo is dat de staat geen mening mag hebben over wat er in andere kringen gebeurt. De staat is als hoedster van het recht verplicht om in de gaten te houden wat er in de verschillende samenlevingsverbanden gebeurt: “is de lichamelijke of geestelijke integriteit in geding – door misbruik of mishandeling – dan zal de overheid met haar instrumenten van recht tussenbeide dienen te komen”.¹⁵ Staatsinterventie is volgens Kuiper dus geoorloofd, maar hij pleit voor de negatieve uitwerking in tegenstelling tot de GPV die voor positieve interventie pleitte.

Tijdens een in 2012 gehouden bezinningscongres onder de titel ‘Katholieke en Protestantse politieke visies ontmoeten elkaar’ maakt Kuiper duidelijk dat de ChristenUnie nog niet klaar is voor het subsidiariteitsbeginsel. Hij stelt dat de ChristenUnie zich moet blijven wortelen in de protestantse leer. Juist op basis van haar visie op staat en samenleving heeft de ChristenUnie haar aantrekkelijke profiel ontwikkeld. Het willen versmelten van beide beginselen zal leiden tot een oppervlakkig principe zonder eenduidige visie over hoe de mens tegen over God, de kerk als genade-instituut en medemensen staat. Kuiper roept dus op tot een diepgaand gesprek met de katholieken maar neemt daarbij *cuius regio, eius religio* als uitgangspunt.^{16,17}

In een zeer recente publicatie van het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie zien we echter een vedergaande toenadering van de beide beginselen. Robert van Putten en Wouter Beekers stellen in ‘Coöperatiemaatschappij’, dat ten opzichte van de liberale en socialistische samenlevingsvisie het soevereiniteitsbeginsel en subsidiariteitsbeginsel samen een derde weg vormen als een christelijke sociale samenlevingsvisie. Volgens de auteurs gaat het subsidiariteitsbeginsel uit van een sterk vertrouwen in het oplossend vermogen van burgers en hun verbanden. Overheden en andere professionele verbanden moeten het samenleven van burgers ondersteunen en stimuleren waar nodig, maar niet vervangen. Binnen het beginsel staat het *recht op verantwoordelijkheid* primair centraal. Als kleine samenlevingsverbanden verantwoordelijkheid moeten dragen, moeten zij die ruimte ook krijgen. Grotere samenlevingsverbanden komen dus pas in beeld als kleine verbanden hun

¹⁴ Roel Kuiper, *Dienstbare samenleving: basiswaarde van de christelijke politiek* (Amsterdam, 2001) 57-59.

¹⁵ ‘Wiens gebied, diens geloof’

¹⁶ Roel Kuiper, *Dienstbare politiek: Voor een verantwoordelijke samenleving en een rechtvaardige overheid* (Amsterdam 2011), 55-56.

¹⁷ Roel Kuiper, *Katholiek en protestant niet zo in CU*, Nederlands Dagblad, 18 februari 2012.

verantwoordelijkheid niet kunnen dragen. De mate van verantwoordelijkheid die de auteurs de overheid toeschrijven is breder dan wat Kuiper voorstaat. De overheid heeft in eerste instantie een juridische roeping in het handhaven van publieke rechtvaardigheid door zorg te dragen voor orde en recht maar daarnaast ook een belangrijke subsidiaire taak door aanvullend, ondersteunend en dienstbaar te zijn aan maatschappelijk verbanden. Dit alles ter bevordering van de solidariteit in de samenleving.

Het soevereiniteitsbeginsel geeft volgens van Putten en Beekers aan of er een eigen verantwoordelijkheid is, het subsidiariteitsbeginsel geeft vervolgens de mate hiervan aan. Deze mate heeft niet alleen betrekking op de invloed van de overheid. In navolging op Kuiper stellen de auteurs dat niet alleen de overheid maar ook andere maatschappelijke verbanden de samenleving kunnen overwoekeren. De neiging tot overwoekeren door de hiërarchische benadering van het subsidiariteitsbeginsel is volgens de auteurs de grote valkuil van het principe en zien daarom een aanvullende inzet voor het soevereiniteitsbeginsel.¹⁸

Terug naar de oorsprong

Is de ChristenUnie klaar voor het subsidiariteitbeginsel? Samenvattend op bovenstaande kunnen we stellen dat er vandaag de dag binnen de ChristenUnie toenadering tot het beginsel is. Hoewel de RPF als het GPV en later ook Kuiper het beginsel afwijzen doen Van Putten en Beekers een dappere poging en slagen er als eerste in het beginsel een plek van waarde te geven binnen de visie op de samenleving van de ChristenUnie. Zij plaatsen het beginsel als aanvulling op het soevereiniteitsbeginsel. Echter het heikele punt van subsidiariteit blijft kaarsrecht overeind staan. Namelijk de neiging van subsidiariteit tot overwoekeren, tot het komen van een hiërarchische indeling. Het is spijtig dat in de huidige praktijk de aandacht gericht is op verticale subsidiariteit waar de hiërarchische indeling zo verankerd is. In de praktijk is het geworden tot een doelmatigheidsprincipe dat moet zorgen voor efficiëntie en schaalvoordelen. Deze scheefgroei doet geen recht aan het oorspronkelijke doel van paus Pius XI om dit beginsel te introduceren. Het beginsel moet juist staatsinmenging, de macht van de economie en het kapitalisme beteugelen. Autonomie en verantwoordelijkheid van elke samenlevingsverband staat voorop. Waarbij de kleinere voorrang heeft boven het grotere samenlevingsverband, ongeacht of de grotere het efficiënter kan organiseren. De paus stelt zelfs dat de staat subsidiair is aan de andere samenlevingsverbanden. De kernwaarden van het soevereiniteits- en subsidiariteitsbeginsel zijn hetzelfde: autonomie en verantwoordelijkheid omwille van het waarborgen van publieke rechtvaardigheid en solidariteit maar de uitwerking is wezenlijk anders. In het denken over het subsidiariteitsbeginsel binnen de ChristenUnie moeten we daarom ten eerste terug naar de horizontale invulling van het beginsel. Een beginsel dat streeft naar publieke gerechtigheid en solidariteit.

Andries Bouwman MA studeerde International Hospitality Management en Internationale Betrekkingen & Internationale Organisaties. Momenteel is hij Lecturer Entrepreneurship aan Stenden Hogeschool. Tevens is hij voorzitter van de kiesvereniging van de ChristenUnie in Leeuwarden.

---

¹⁸ Robert van Putten & Wouter Beekers, *Cooperatiemaatschappij: Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* (Amersfoort 2014) 51-52, 65-66, 75-77.

Gezonde burgers: een taak van de overheid?

Jedidja Harthoorn-Inkelaar

Samenvatting

Hoewel er veel redenen te bedenken zijn om via de overheid in te zetten op gezondheidswinst, is het de vraag in hoeverre ingrijpen in de individuele vrijheid van burgers gerechtvaardigd is. In dit essay wordt beargumenteerd dat de verantwoordelijkheid van de overheid zich vanuit christelijk-sociaal perspectief beperkt tot het burgers optimaal in staat stellen zélf keuzes te maken. De overheid mag geen ‘gezonde keuzes’ opleggen. Dit leidt echter wel tot dilemma’s als het gaat om de gevolgen van ongezonde keuzes voor de samenleving als geheel. Het huidige beleid van de overheid lijkt vrij sterk in lijn te zijn met de christelijk-sociale uitgangspunten: de nadruk ligt op betrouwbare en toegankelijke informatie, goede en bereikbare voorzieningen, en het aanleren van de basisgezondheidsvaardigheden. Af en toe dreigt de overheid haar burgers echter toch ‘het goede leven’ te willen wijzen, door gezonde keuzes op te leggen. Ook de ChristenUnie zou op gezondheidsvlak, in lijn met Kuypers ‘soevereiniteit in eigen kring’, meer dan nu de nadruk moeten leggen op eigen verantwoordelijkheid.

1. Inleiding

1 januari 2014 was het zover. Op dat moment werd de wet van kracht waar Tweede Kamerlid Joël Voordewind (ChristenUnie) jarenlang aan had gewerkt: de alcoholleeftijd werd verhoogd naar 18 jaar. Jongeren onder de 18 mochten vanaf dat moment geen alcohol meer kopen. Tegelijkertijd werd het in het bezit hebben van alcohol op straat onder de 18 jaar strafbaar gesteld. 'Ik ben zeer verheugd dat we nu in de Tweede Kamer deze belangrijke stap kunnen zetten om tot gezondheidswinst te komen', lichtte Voordewind zijn inzet toe.¹⁹

Er zijn natuurlijk genoeg redenen te bedenken om via de overheid in te zetten op gezondheidswinst. Niet iedereen heeft voldoende kennis om onderbouwde keuzes te kunnen maken op het gebied van bijvoorbeeld voeding, beweging en seksualiteit. Daarnaast betaalt de maatschappij flink mee aan de gevolgen van ongezonde keuzes: ongezonde leefgewoonten leiden regelmatig tot welvaartsziekten als kanker, diabetes en hart- en vaatziekten. De vraag is echter of het ingrijpen in de individuele vrijheid van burgers op basis van deze argumenten gerechtvaardigd kan worden. Is het de taak van de overheid om een actief gezondheidsbeleid te voeren? Hebben overheden de taak om 'risicofactoren' voor kwetsbare groepen te beperken, bijvoorbeeld door middel van voorlichting, onderwijsprogramma's of leeftijdsgrenzen? In dit essay tracht ik deze vragen te beantwoorden vanuit een christelijk-sociaal perspectief. Daarbij beperk ik me tot de taak van de overheid op het vlak van 'gezondheidsbevordering', waarbij ik de definitie van de GGD wil aanhouden: 'Gezondheidsbevordering is een combinatie van voorlichting en omgevingsveranderingen die samen gezond gedrag en gezonde leefcondities stimuleren. Het gaat om sociale, politieke, economische, organisatorische en wettelijke condities die gezond gedrag of rechtstreeks de gezondheid kunnen beïnvloeden.' Dit essay gaat dus niet in op de organisatie van de zorg of andere mogelijke taken op gezondheidsvlak.

Om tot een zorgvuldige conclusie te kunnen komen, zal ik eerst ingaan op de huidige rol van de overheid op het vlak van gezondheidsbevordering. Daarna analyseer ik in hoeverre deze rol past binnen de christelijk-sociale benadering van overheid en samenleving, waarna ik dit essay concludeer met enkele conclusies en aanbevelingen ten aanzien van het huidige beleid en de huidige lijn van de ChristenUnie.

2. Gezondheidsnota's: bananen en beweegtuinten

De inspanning van de overheid op het vlak van gezondheidsbevordering is vastgelegd in artikel 22 van de Grondwet: 'De overheid treft maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid.' In de landelijke nota gezondheidsbeleid worden deze maatregelen elke vier jaar uitgewerkt. De meest recente nota geeft echter ook meteen aan dat in de meeste gevallen de gemeenten als eerste aan zet zijn: deze zijn immers beter in staat om maatwerk te leveren.²⁰ De precieze verantwoordelijkheden van het gemeentelijk bestuur zijn opgenomen in de Wet publieke gezondheid (2008).

De landelijke nota geeft wel enkele richtlijnen voor het gemeentelijke beleid mee. Zo worden in de meest recente nota roken, schadelijk alcoholgebruik, overgewicht, diabetes, depressie en bewegen als speerpunten benoemd.²¹ Daarnaast pleit de nota voor een focus op

¹⁹ Annemarie Coevert, 'Kamer steunt verhogen leeftijdsgrens alcohol naar 18 jaar', *NRC Handelsblad* 26 februari 2013.

²⁰ Landelijke nota gezondheidsbeleid 2011, 'Gezondheid dichtbij', p. 37.

²¹ Ibidem, p. 6.

de jeugd. Gemeenten zouden zich ervoor moeten inzetten een gezonde levensstijl bij de jeugd te bevorderen, risico's vroeg te signaleren en hen te leren weerstand te bieden tegen verleidingen. Het kabinet vindt, aldus de nota, 'dat het stellen van grenzen en het bewust stimuleren van een gezonde basis bij de jeugd gerechtvaardigd is.'²² Ook roept de nota op gezonde keuzes makkelijker te maken. In gebouwen zou het nemen van de trap bijvoorbeeld meer voor de hand moeten liggen dan het nemen van de lift, en in supermarkten en kantines zouden gezonde producten goed beschikbaar en herkenbaar moeten zijn.²³

De gemeentelijke gezondheidsnota's die vierjaarlijks worden gepresenteerd, beschrijven de visie, ambities en concrete activiteiten van de verschillende gemeenten. Veel gemeenten zoeken de samenwerking met gezondheidsorganisaties, het bedrijfsleven en het onderwijs. Zo biedt de gemeente Utrecht via scholen, sport, wijkwelzijnsorganisaties, horeca, evenementen en veldwerk activiteiten aan ter voorkoming en beperking van het gebruik van alcohol en middelen.²⁴ Ook wordt op scholen op intensieve wijze voorlichting gegeven over seksualiteit en een gezond gewicht.²⁵ Daarnaast worden sinds een aantal jaar 'gezondheidsaspecten integraal meegewogen in bestuurlijke beslissingen bij stedelijke ontwikkelingen.' Zo wordt de aanleg van speeltuinen voor kinderen en beweegtuinten voor ouderen bevorderd.²⁶ Op deze manieren wordt gewerkt aan de twee pijlers 'gezonde leefstijl' en 'gezonde leefomgeving'.

Ondanks de actieve inzet van de overheid op het vlak van gezondheidsbevordering, tracht zij zich in de laatste nota wel bescheidener op te stellen dan voorheen. In de nota wordt gesproken van een omslag van 'gezond moeten leven' naar het 'makkelijker toegankelijk maken van gezonde keuzes'. Daarbij is vooral betrouwbare en toegankelijke informatie van belang, evenals goede en bereikbare voorzieningen. Burgers moeten 'zo min mogelijk belemmeringen ervaren om gezond te kunnen leven.'²⁷ Deze notie is belangrijk, nu we de stap maken naar het belichten van de taak van de overheid vanuit christelijk-sociaal perspectief.

3. De rol van de overheid: de christelijk-sociale benadering

Een verhandeling over de rol van de overheid vanuit christelijk-sociaal perspectief, begint onvermijdelijk bij het bekende subsidiariteits- en soevereiniteitsdenken. Vanuit dit perspectief heeft de overheid slechts een bescheiden rol in de samenleving. Zij heeft vooral een juridische verantwoordelijkheid: het werken aan 'publieke gerechtigheid'. Het principe van 'soevereiniteit in eigen kring' kent maatschappelijke verbanden, zoals het gezin en de school, een zekere autonomie toe in het grotere geheel van de samenleving en van de overheid. De mensen binnen deze verbanden zijn immers door God aan elkaar gegeven om samen te leven, en verdienen dan ook de ruimte om zelf verantwoordelijkheid te dragen. De overheid is er slechts om op te treden als verschillende verbanden met elkaar in botsing komen, of als 'het

---

²² Ibidem, p. 23.

²³ Landelijke nota gezondheidsbeleid 2011, p. 30.

²⁴ Gemeente Utrecht, Nota Volksgezondheid 2011-2014, 'Duurzaam gezond', p. 18.

²⁵ Ibidem, p. 21.

²⁶ Ibidem, p. 24.

²⁷ Ibidem, p. 7.

zwakke' binnen de kringen bedreigd wordt.²⁸ Op deze manier treedt zij met name op als scheidsrechter en spelverdeler.²⁹

Stefan Paas actualiseert deze visie door te pleiten voor een inrichting van de samenleving die de persoonlijke levensinvulling van mensen zoveel mogelijk respecteert. Hij argumenteert dat het niet de taak van de overheid is 'het goede leven' op te bouwen, maar slechts om het kwaad te beteugelen. Dit past volgens hem bij de vrijheid die God mensen geeft, maar ook bij de zwakheid en zonde van mensen. De samenleving is immers niet maakbaar.³⁰ De overheid moet dus alleen ingrijpen als vrijheden van mensen of kringen in het gedrang komen, niet omdat volgens haar overtuiging iets 'slecht' is voor mensen. Mensen en gemeenschappen moeten vrij zijn hun eigen visie op het goede leven na te jagen. Volgens Paas zijn er heel veel nobele doelen die nagestreefd kunnen worden, maar is dit op zichzelf geen reden om dit door de overheid te laten doen.³¹

Deze visie betekent echter niet dat de overheid nauwelijks in zal hoeven grijpen in de samenleving. Verschillende kringen komen immers voortdurend in botsing met elkaar. Zo is de markt een speler die gemakkelijk te veel invloed naar zich toe kan trekken en daarom af en toe beteugeld moet worden. Paas geeft aan dat de overheid voortdurend waakzaam moet zijn, zodat echte keuzes mogelijk blijven. Dit betreft hij bijvoorbeeld op het aanbod van tv-zenders, waarbij een zeker 'beschermd aanbod' nodig is, zodat de voortdurende druk van commerciële belangen het aanbod niet doet vervlakken.³² Ook het beschermen van 'het zwakke' binnen de kringen vraagt om een voortdurend optreden van de overheid. Zo is het haar taak een bepaald niveau van onderwijs en zorg te waarborgen.³³

4. Gezondheidsbevordering: de verantwoordelijkheden van de overheid

Op basis van de uitgangspunten uit de vorige paragraaf, zou ik op het vlak van gezondheidsbevordering drie verantwoordelijkheden van de overheid willen formuleren. Deze drie punten worden in het vervolg van deze paragraaf verder toegelicht.

1. De overheid heeft de verantwoordelijkheid om de invloed van de markt te begrenzen, op het moment dat deze invloed leidt tot vervlakking van keuzes.
2. De overheid heeft de verantwoordelijkheid gezonde keuzemogelijkheden te waarborgen.
3. De overheid heeft de verantwoordelijkheid haar burgers een basisniveau van gezondheidsvaardigheden te bieden.

De eerste verantwoordelijkheid heeft te maken met de botsing van kringen die eerder genoemd is. Als de markt te zeer de vrije hand krijgt, zullen commerciële belangen, met name op het gebied van voeding, te veel gaan overheersen. Ongezonde producten als snoep en frisdrank zullen mensen immers sneller in verleiding brengen, dan producten als groente en

²⁸ Abraham Kuyper, *Het calvinisme: over de staatkunde* (Amsterdam 1899) pp. 106-107.

²⁹ Wouter Beekers en Robert van Putten, *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* (Amsterdam 2014) p. 75.

³⁰ Stefan Paas, 'Een liberale injectie in de christelijke politiek', in: Geert-Jan Spijker ed., *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi* (Amsterdam 2010) pp. 202-211, p. 204.

³¹ Ibidem, p. 208.

³² Paas, 'Een liberale injectie', p. 209.

³³ Beekers, pp. 53-54.

fruit. De overheid heeft soms dus een taak in het beknotten van de ongezonde keuzes die aangeboden worden, zodat er een evenwichtig aanbod blijft bestaan.

De tweede verantwoordelijkheid hangt hiermee samen. Het waarborgen van gezonde keuzemogelijkheden kan vorm krijgen in het geven van voorlichting over bijvoorbeeld voeding, bewegen en roken. Op het gebied van voeding kunnen duidelijke logo's helderheid scheppen in de mate van gezondheid van diverse producten. Zo kunnen mensen, indien ze dat willen, een overwogen keuze maken in hun aankoopgedrag. Het waarborgen van keuzemogelijkheden kan ook vorm krijgen in de beschikbaarheid van sportaccommodaties, fietspaden en speelveldjes. Waar dit soort dingen ontbreken, wordt de keuze om voldoende te bewegen immers aanzienlijk moeilijker gemaakt.

Het basisniveau van gezondheidsvaardigheden heeft ten slotte te maken met de bescherming van 'het zwakke'. Zoals de overheid zich inzet iedere burger een basisniveau van rekenen, schrijven en digitale vaardigheden mee te geven, is ook kennis over gezonde en minder gezonde keuzes – en inzicht in hoe deze te maken – belangrijk om een waardig leven te kunnen leiden. Hoe belangrijk deze verantwoordelijkheid is, blijkt uit het feit dat de maatschappelijke kloof op het vlak van gezondheid groeit: laag opgeleiden leven gemiddeld 14 jaar (!) korter zonder beperkingen dan hoog opgeleiden.³⁴

De drie onderscheiden verantwoordelijkheden liggen uiteindelijk vrij sterk in elkaars verlengde: het doel is burgers optimaal in staat te stellen om zélf keuzes te maken.

Om de verantwoordelijkheid van de overheid op dit vlak af te bakenen, is het ook nodig te kijken naar de verantwoordelijkheden die de overheid vanuit christelijk-sociaal perspectief níet heeft. De notie dat mensen en gemeenschappen hun eigen visie op het goede leven mogen najagen, betekent dat de overheid geen 'gezonde keuzes' mag opleggen. Burgers mogen dus hun eigen keuze maken op het vlak van voeding, roken, seksualiteit, alcohol en bewegen. De overheid heeft immers niet als taak de bevolking gezond te houden.

Op het moment dat de 'eigen keuzes' van burgers negatieve gevolgen hebben voor de samenleving als geheel, ontstaat er echter een dilemma. Op basis van het niet-schadenbeginsel dient de overheid in te grijpen als de keuze van de één de vrijheid van de ander in gevaar brengt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het roken in openbare gelegenheden, waar werknemers en niet-rokers beschermd dienen te worden tegen het ongewild 'meeroken'. Het liberale niet-schadenbeginsel past goed binnen de christelijk-sociale visie, waarin de overheid moet ingrijpen als vrijheden van mensen of kringen in het gedrang komen. Dit beginsel is echter niet afdoende om het genoemde dilemma op te lossen. Veel ongezonde keuzes hebben immers gevolgen die een ander geen schade toebrengen in de directe zin, maar op lange termijn wel hogere gezondheidskosten veroorzaken die neerkomen op de samenleving als geheel. Vraagt de christelijk-sociale visie om een grote solidariteit met elkaar, en het samen dragen (lees: betalen) van de gevolgen van ieders keuzes? Of moeten we het niet-schadenbeginsel breder opvatten en heeft de overheid de taak haar burgers te beschermen tegen mogelijke schadelijke keuzes van enkelen?

---

³⁴ VNG, 'Samen werken aan zorg en ondersteuning: leidraad voor gemeenten en zorgkantoren'. 1 januari 2011, p. 3.

Een eenvoudig antwoord op deze vragen is denk ik niet mogelijk. Als mensen die 'aan elkaar gegeven zijn', dragen we inderdaad verantwoordelijkheid voor elkaar en mogen we een zekere solidariteit opbrengen. We mogen echter ook verantwoordelijkheid vragen voor de 'eigen keuzes' die gemaakt worden. Niet om hiermee burgers 'het goede leven' te wijzen, maar om de samenleving als geheel te beschermen.

In de laatste paragraaf zal ik kort uiteenzetten in hoeverre het huidige beleid mijns inziens verdedigbaar is vanuit christelijk-sociaal perspectief. Ook zal ik enkele aanbevelingen doen wat de inzet van de ChristenUnie betreft.

5. Conclusies en aanbevelingen

De in de voorgaande paragraaf onderscheiden verantwoordelijkheden van de overheid op het vlak van gezondheidsbevordering, lijken in het huidige beleid vrij goed geborgd te zijn. De nadruk op betrouwbare en toegankelijke informatie, goede en bereikbare voorzieningen, en het aanleren van de basisgezondheidsvaardigheden zijn volledig in lijn met de christelijk-sociale uitgangspunten. In de praktijk zou een en ander wellicht nog beter uitgewerkt kunnen worden: de huidige wirwar aan voedsellogo's biedt weinig overzicht in de keuzes die mogelijk zijn.

Hoewel de grote lijnen van het huidige beleid dus stroken met de christelijk-sociale visie, dreigt de overheid af en toe toch haar burgers 'het goede leven' te willen wijzen. Zo spreekt de website van de Rijksoverheid over het 'meer laten bewegen' van mensen. Ook de recente wetgeving betreffende de alcoholleeftijd, doorstaat de toets niet zonder meer. Hoewel de bescherming van jongeren tegen de effecten van alcohol op jonge leeftijd een nobel doel genoemd kan worden, is het de vraag of het de taak van de overheid is om op dit vlak zo drastisch in te grijpen. Zou het, vanuit Kuypers soevereiniteitsdenken, niet meer een taak zijn van ouders om hun kinderen te begeleiden in de keuzes die ze maken? Mijns inziens zou de taak van de overheid op dit vlak beperkt moeten worden tot uitgebreide voorlichtingsactiviteiten, zodat zowel kinderen als ouders op de hoogte zijn van de schadelijke effecten van alcohol op jonge leeftijd.

Met dit laatste onderwerp ben ik ten slotte aanbeland bij de huidige koers van de ChristenUnie. De verhoging van de alcoholleeftijd was immers het initiatief van Joël Voordewind waar ik dit essay mee begon. In haar laatste verkiezingsprogramma zet de ChristenUnie actief in op preventie. Preventiecampagnes en voorlichtingsmateriaal worden als middelen genoemd om gezondheidsverlies te voorkomen. Uit de betreffende paragraaf spreekt echter niet zozeer het verlangen om 'echte keuzes' mogelijk te maken, maar eerder het verlangen om doelen als 'lagere zorguitgaven' en 'seksueel welzijn' te bereiken.³⁵ Zeer nobele doelen, maar op basis van mijn voorgaande betoog zou ik de ChristenUnie willen aanmoedigen een iets bescheidener koers te varen wat 'het goede leven' betreft. Inzet op gelijke gezondheidskansen en -informatie voor alle burgers, verdient echter alle aandacht. Zoals het verkiezingsprogramma zo mooi verwoordt: 'We willen geen samenleving waarin

---

³⁵ Verkiezingsprogramma ChristenUnie 2012, p. 36.

ons tot in detail verteld wordt wat we moeten denken en doen, maar willen vrijheid om zelf verantwoordelijkheid te nemen en van daaruit eigen keuzes te maken.³⁶

Jedidja Harthoorn-Inkelaar heeft in 2012 de Master 'Politiek en Maatschappij in Historisch Perspectief' afgerond en werkt op dit moment als fractiemedewerker bij de ChristenUnie in Utrecht. Ze is daar woordvoerder Cultuur, Onderwijs en Publiekszaken.

---

³⁶ Verkiezingsprogramma ChristenUnie 2012, p. 3.

Rood-wit-blauwe bommen op Irak

Steven de Jager

Samenvatting

Het is weer zover, Nederland is weer betrokken geraakt bij een conflict in het Midden-Oosten en ik ben er niet van overtuigd dat dit een goede zaak is. Er zijn meerdere redenen voor de beslissing van de Nederlandse overheid om in te grijpen. Zo kan er in het begrip *responsibility to protect* een zekere legitimatie van militair ingrijpen in een andere soevereine staat gevonden worden. Het feit dat de overheid controle wil uitstralen kan echter ook een factor zijn die meespeelt. Voorbeelden uit het recente verleden zijn niet bepaald hoopgevend over het effect van het ingrijpen in die zin dat de situatie niet altijd veiliger wordt en dat het achterlaten van een werkende democratie niet heel erg realistisch lijkt. Ten slotte zijn er in de Nederlandse reactie op de opmars van ISIS enkele kenmerkende zwakheden van ons huidige veiligheidsdenken te bespeuren.

Inleiding

Op dinsdag 7 oktober vielen de eerste Nederlandse bommen op Irak, op strijders van de terreurorganisatie die bekend staat als ISIS als het goed is. Het is weer zover, Nederland is weer betrokken geraakt bij een conflict in het Midden-Oosten en ik ben er niet van overtuigd dat dit een goede zaak is. In dit essay zal ik de betrokkenheid van Nederland (en van andere Westerse landen) bij de strijd tegen ISIS nader bekijken. Eerst zal ik inzoomen op de redenen waarom onze overheid ervoor heeft gekozen om een militaire bijdrage te leveren. Daarna zal ik kijken naar te leren lessen uit eerdere conflicten in het Midden-Oosten waar het Westen bij betrokken is geweest. Als laatste zal ik kijken naar drie zwakheden van het hedendaagse veiligheidsdenken en deze betrekken op de strijd tegen ISIS.

Responsibility to protect

Kunnen Westerse mogendheden ingrijpen in een soevereine staat als er iets onrechtvaardigs gebeurt? Een legitimatie hiervoor wordt gevonden in het begrip *responsibility to protect*. Dit houdt volgens de Verenigde Naties het volgende in:

Een staat heeft een verantwoordelijkheid om haar populatie te beschermen tegen genocide, oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en etnische zuiveringen.

De internationale gemeenschap heeft een verantwoordelijkheid om de staat te ondersteunen in het uitvoeren van haar primaire verantwoordelijkheid.

Als een staat overduidelijk faalt in het beschermen van haar burgers tegen de bovenstaande gruwelijkheden en wanneer vreedzame oplossingen hebben gefaald, dan heeft de internationale gemeenschap een verantwoordelijkheid om in te grijpen door maatregelen te nemen zoals het treffen van economische sancties. Militaire interventie wordt beschouwd als een laatste redmiddel.³⁷

Een conflict waarbij het Westen zich verantwoordelijk achtte om te beschermen is de strijd tegen de terreurbeweging ISIS. De recente opmars van deze groepering komt niet uit de lucht vallen en is gegroeid uit de bodem van onvrede die al jaren bestaat in de regio over het regime van president Assad en over de regering in Irak. De strijd in Syrië was al enige tijd bezig voordat ik, en ik denk veel Nederlanders met mij, voor het eerst van ISIS hoorde. Deze strijd en de vreselijke dingen die daarin gebeurden waren al vaak te zien in nieuwsuitzendingen in de Westerse wereld. Hier is echter wel verschillend op gereageerd door de verschillende overheden. Met de bekende en aansprekende situatie waarin vele Yezidi's opgejaagd en op een berg omsingeld waren had het conflict een punt bereikt waarop Obama niet langer kon toezien zonder in te grijpen. Hij zag het hier ook als zijn verantwoordelijkheid om deze mensen te ontzetten. Enkele andere landen volgden. De Nederlandse overheid heeft een aantal F-16 gevechtsvliegtuigen naar het gebied gestuurd om ISIS in Irak te bestrijden. De legitimatie hiervoor was gelegen in wat hierboven onder het tweede punt wordt omschreven. De Iraakse overheid vroeg om hulp om de opmars van ISIS te stoppen. In Syrië zijn, zo wordt ons in ieder geval verteld, geen Nederlandse vliegtuigen actief terwijl bijvoorbeeld de Verenigde Staten ISIS ook daar bestrijden. De reden is dat Assad ons daar niet uitgenodigd

---

³⁷ Outcome Document van de Verenigde Naties Top 2005 (A/RES/60/1, para.138-140).

heeft. Voor Nederland is punt drie blijkbaar nog niet bereikt terwijl dit voor enkele andere landen wel het geval is.

Feign control over the uncontrollable

“To feign control over the uncontrollable”³⁸, oftewel de schijn van controle ophouden over het onbeheersbare, kan wellicht verklaren waarom er zo enorm gehapt wordt wanneer ISIS ons westerlingen iets voorhoudt. Dat de propagandafilmpjes van ISIS de wereld over gaan kunnen de overheden niet voorkomen. Er kan vervolgens wel op verschillende manieren op gereageerd worden. Er kan gezegd worden dat het barbaarse tafereel zijn en men kan het daarbij laten. Er kan ook compleet op in worden gegaan waardoor de westerse overheden ISIS alleen maar in de kaart spelen. Zo gaf de Franse overheid onlangs een persconferentie over een filmpje van ISIS waarin een massaonthoofding te zien was. De Franse inlichtingendienst was er in geslaagd om één van de niet gemaskerde beulen te identificeren als een Fransman uit Normandië. Hoera. Het volgende beeld in de nieuwsreportage was de buurman van de betreffende beul die vertelde dat dit voor hem een totale schok was. De beul was altijd zo behulpzaam en dat hij deze gruweldaad heeft kunnen begaan was voor de voormalige buurman een complete verassing. Het enige wat hiermee bereikt wordt is volgens mij dat de angst voor de directe naaste alleen maar groeit, het kan dus écht elke moslim zijn. Was dat niet ook alweer precies het idee van terrorisme, angst zaaien? De enige reden die ik kan bedenken voor dergelijke persconferenties van overheden is dat ze hiermee proberen te laten zien dat ze de situatie onder controle hebben. De inlichtingendiensten hebben immers iedereen in het snotje, toch?

Niet optreden straalt misschien controle uit ingeval van een als klein gepercipieerd gevaar. De terreur van ISIS is door de aandacht in de Westerse media in de perceptie van de gemiddelde burger al lang geen klein gevaar meer. Het is een groot gevaar want ze vermoorden westerlingen en ze kunnen gewoon onze buurman zijn. Hoe kun je nu controle uitstralen in deze situatie? Niet door niets te doen. Nee, we sturen F-16 gevechtsvliegtuigen en laten ze bommen afwerpen. Nog beter, we sturen de straaljagers in het kader van een grootschalige militaire operatie door een sterk bondgenootschap onder de bezielende leiding van de Amerikanen om ISIS uit te roeien. Dat is nog eens de controle hebben toch?

Eerdere ervaringen

Uiteraard zijn er altijd meerdere redenen voor (militair) ingrijpen zoals bijvoorbeeld het beschermen van mensen tegen een acute dreiging, het beschermen van het eigen land door de thuisbasis van terroristen aan te vallen of het veiligstellen van grote olievoorraden. Eén van de argumenten die vaak wordt aangehaald komt kortgezegd op het volgende neer: in land x regeert nu een dictator die vreselijke dingen doet, de bevolking wil dit niet meer, wij grijpen in of we ondersteunen een opstand en wanneer de dictator weg is gaan wij de bevolking helpen om van het land een echte democratie te maken. Deze droom van democratie in het Midden-Oosten is ook wat ons enthousiasme over de Arabische Lente heeft gevoed. Naast de vraag of het onze plicht is om democratie te brengen omdat het perse de beste staatsvorm zou

---

³⁸ Beck, U. (2002) ‘The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited’, *Theory, Culture & Society* 19 (4): 39-55.

zijn is het ook nog maar de vraag of het realistisch is dat wij overal democratie kunnen brengen. John Gray heeft hier zo zijn twijfel over en ziet de liberale democratie als een ideologie waarvan men vindt dat deze over de hele wereld verspreid zou moeten worden terwijl er geen rekening wordt gehouden met de specifieke situatie van landen.³⁹ Hoewel ik Gray wel erg pessimistisch vind is het natuurlijk wel zo dat wij in het Westen misschien wel te gemakkelijk denken dat democratie overal zal werken omdat het nu eenmaal zo geweldig is.

Ik denk dat dit in veel landen in het Midden-Oosten vooralsnog niet het geval is. Eén van de redenen hiervoor zou kunnen zijn dat het in veel landen niet zozeer telt wat je kunt maar wie je kent. Als dat is waar een bevolking aan gewend is dan kan een dictator weg zijn maar dan blijft de corruptie en vriendjespolitiek. Daarnaast spelen in veel landen allerlei factoren mee waar wij nauwelijks mee te maken hebben waaronder verhoudingen tussen verschillende religieuze groeperingen, stammen en krijgsheren.

Het Westen heeft een verleden met ingrijpen in het Midden-Oosten maar “het geheugen van de maatschappij lijkt (...) niet verder te reiken dan zo’n tien jaar en het enige wat men zich herinnerd is de invasie in Irak”.⁴⁰ Dit is de analyse van een historicus in opleiding specifiek over de relatie van het Westen met het Midden-Oosten. Hoewel ik veel verder terug zou kunnen gaan kan zelfs het kijken naar de manier waarop het Westen zich de afgelopen tien jaar bezig heeft gehouden met de regio al zeer leerzaam zijn.

Kijkend naar landen waar het Westen de afgelopen tien jaar heeft ingegrepen, valt op dat het in Afghanistan enorm onveilig is. Als westerling moet je niet buiten de hoofdstad komen en het is maar de vraag of het daarbinnen wel veilig is. Voor de bevolking zelf is het al niet veel beter. In Libië hebben ‘we’ ook ingegrepen en meegeholpen de dictator te verdrijven. Verschillende groeperingen bevechten elkaar momenteel de klok rond en het (door het Westen erkende) parlement vergaderd uit veiligheidsoverwegingen niet meer in de hoofdstad maarop een boot. De verwachtingen rondom Egypte was hooggespannen, daar leek de Arabische Lente toch echt haar vruchten af te werpen. Helaas bleken ook de nieuwe machthebbers weer meer oog te hebben voor hun eigen achterban waardoor het leger zich genoodzaakt zag om het regime ten val te brengen en dan, heel vervelend uiteraard, toch maar zelf weer aan het roer te gaan staan. Dan is er ook nog Irak waar ook een regering was die toch net iets meer aandacht had voor de eigen groep dan voor de rest van de bevolking. Diplomaat Brahimi stelde in de uitzending van Nieuwsuur van 29 november 2014 dat de opkomst van ISIS een direct gevolg is van de Amerikaanse invasie van Irak en van de regering die ze achterlieten.

Zwakheden van het huidige veiligheidsdenken

Toonaangevend denker op het gebied van veiligheid en terrorisme Beatrice de Graaf heeft recentelijk drie zwakheden van het hedendaagse veiligheidsdenken geïdentificeerd⁴¹; het is potentieel totalitair, dikwijls onverzoenlijk en maakt ons uiterst kwetsbaar. Het totalitaire is er

³⁹ John Gray, *Black Mass. Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*, Farrar, Straus and Giroux, New York, NY (2014).

⁴⁰ Rik van der Vlugt, *Historici, waar zijn jullie?*, <http://www.jhsg.nl/historici-waar-zijn-jullie/>.

⁴¹ Prof. dr. B. de Graaf, *Waar zijn wij bang voor? Een religieus-theologische benadering van veiligheid*. Rede ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar 2014-2015 van de Protestantse Theologische Universiteit.

in gelegen dat ons veiligheidsdenken is “gericht op volledig risicomanagement in heden, toekomst en in onze verbeelding”. Dit is zichtbaar in het conflict met ISIS in de ijdele hoop om de terreurbeweging uit te roeien. We kunnen uiteraard ISIS schade toebrengen door ze vanuit de lucht te bestoken en door het Iraakse leger en Koerdische strijders vanuit de lucht te ondersteunen. We kunnen hiermee echter niet het gedachtegoed van ISIS uitroeien. Dit is simpelweg de realiteit maar in ons veiligheidsdenken is dit maar moeilijk te accepteren omdat ISIS wellicht in de toekomst dan nog steeds een bedreiging zou kunnen zijn. Er hangt ook een geur van onverzoenlijkheid rondom de manier waarop Nederland met potentiële ISIS-strijders om gaat. De Nederlandse overheid wil de paspoorten van jihadstrijders kunnen afnemen. Zelfs “als er gegronde vermoedens bestaan dat iemand wil afreizen naar een conflictgebied om zich aan te sluiten bij terreurbewegingen zoals ISIS, wordt zijn paspoort vervallen verklaard”.⁴² Dat is nogal wat toch? Het doel van de overheid is hierbij wel om te voorkomen dat mensen zich aansluiten bij de Jihad. Onlangs sprak de burgemeester van Rotterdam zich ook uit over de kwestie. Hij ging toen zelfs nog verder:

Voor de mensen die voor zichzelf hebben uitgemaakt: dit is mijn beeld, die houden we niet tegen. Ik wil ze ook niet tegenhouden. Als iemand deze samenleving verdorven vindt, ga! Ga maar. Maar dan is er ook geen weg meer terug. Lever dan je paspoort in en neem het risico dat er bommen op je vallen. In die zin verschil ik echt hardgrondig met de Nederlandse regering van opvatting op dit punt.⁴³

Ten slotte maakt het hedendaagse veiligheidsdenken ons kwetsbaar, omdat er zoveel gevaren en risico's worden onderkend en uitvergroot wordt het gevoel van angst en onzekerheid alleen maar vergroot. Er zijn grote zorgen over terugkerende jihadstrijders die aanslagen zouden kunnen gaan plegen. Nu wil ik niet zeggen dat dit helemaal uit de lucht gegrepen is maar als we hier nu al bang voor gaan dan heeft de terreur natuurlijk alweer gewonnen. Mocht er dan ooit echt een aanslag worden gepleegd in Nederland dan zal dit een gevoel van ‘zie je wel’ oproepen waardoor andere mogelijke gevaren alleen maar voor meer angst zullen zorgen. Uiteraard is de kans erg klein dat ik persoonlijk het slachtoffer zal worden van een terroristische aanslag, toch kan dit anders voelen. Hier vind ik de woorden van Nic Beets wel erg toepasselijk: “de mens lijdt nog het meest van het lijden dat men vreest, doch dat nooit op zal dagen. Zo heeft men meer te dragen dan God te dragen geeft”.

Conclusie

In het begrip *responsibility to protect* kan een zekere legitimatie van militair ingrijpen in een andere soevereine staat gevonden worden. Het feit dat de overheid controle wil uitstralen kan echter ook een factor zijn die meespeelt. Enkele voorbeelden uit het recente verleden zijn niet bepaald hoopgevend over het effect van het ingrijpen in die zin dat de situatie niet altijd veiliger wordt en dat het achterlaten van een werkende democratie niet heel erg realistisch lijkt. Ten slotte zijn er ook in de Nederlandse reactie op de opmars van ISIS enkele kenmerkende zwakheden van ons huidige veiligheidsdenken te bespeuren.

⁴² Algemeen Dagblad 29 augustus 2014, ‘Kabinet wil paspoorten van jihadisten gaan afpakken’, <http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3731508/2014/08/29/Kabinet-wil-paspoorten-van-jihadisten-gaan-afpakken.dhtml>.

⁴³ Algemeen Dagblad 26 november 2014, ‘Wil je naar Syrië? Ga, maar kom hier niet meer terug’, <http://www.ad.nl/ad/nl/1038/Rotterdam/article/detail/3798493/2014/11/26/Wil-je-naar-Syrie-Ga-maar-kom-hier-niet-meer-terug.dhtml>.

Steven de Jager MA studeerde Organisatiewetenschappen (bachelor) en Christianity & Society (master) in Tilburg. Momenteel is hij werkzaam bij PwC belastingadviseurs en is hij bezig met Fiscaal recht (master) in Nijmegen.

Stijlvol ChristenUnie

Lambert Pasterkamp

Samenvatting

Wat rechtvaardigt het bestaan van de ChristenUnie vandaag de dag? Een belangrijk antwoord op die vraag moet gezocht worden in haar politieke stijl. In onze dagen is stijl politiek gezien zeer belangrijk. De stijl van de ChristenUnie is te typeren aan de hand van hoofd, hart en handen: ze kent een bezielde politiek die geeft om de ander en om de wereld. Door zich bewust te zijn van haar stijl en hieraan te werken kan de ChristenUnie aansprekend blijven voor kiezers en bovendien een eigen stem binnen het politieke discours vertolken. Ze is daarom geroepen een stijlvolle partij te zijn.

Introductie

Bogend op de christelijk-sociale traditie, die in bepaalde opzichten zelfs teruggaat op Augustinus, heeft de ChristenUnie een diep politiek reservoir om uit te putten. Dat geeft haar echter nog geen pasklare antwoorden op problemen van vandaag. Een te grote nadruk op de traditie of eigen partijgeschiedenis kan blind maken voor de noodzaak tot eigentijds en zelfstandig politiek handelen. Het zijn de antwoorden van nu die de ChristenUnie actuele politieke legitimiteit verschafft en die haar maken tot meer dan vertolker van een traditie alleen. Daarom de vraag: hoe is het bestaan van de ChristenUnie te legitimeren vanuit onze eigen tijd? Een antwoord op deze vraag moet worden gezocht in de notie van politieke stijl.

Actualiteit en legitimiteit

Er zijn verschillende redenen voor het stellen van de vraag naar een eigentijdse legitimatie van de ChristenUnie. Bijvoorbeeld de reden dat grote denkers uit de christelijk-sociale traditie waarop de ChristenUnie zich beroept, zelf ook steeds reageerden op het politieke klimaat van hun dagen. Evenzo wordt van de ChristenUnie in de eerste plaats gevraagd te komen met antwoorden op politieke kwesties van vandaag. Deze kunnen weliswaar worden geïnspireerd door de christelijk-sociale traditie, maar zullen altijd om een eigentijdse vertolking vragen. Een andere reden tot het stellen van deze vraag is het bestaan van andere politieke partijen, in het bijzonder de christelijke partijen. Welke stem voegt de ChristenUnie toe aan het politieke discours? Wat is de meerwaarde van de ChristenUnie naast andere partijen?

De belangrijkste reden voor het stellen van de vraag naar een eigentijdse legitimatie van de ChristenUnie is echter een culturele reden. De afgelopen decennia is de binding van kiezers met hun partij veranderd. De relatie van kiezers en hun partij is veranderd van binding via groepsidentiteit naar binding door persoonlijke identiteit. De afstand tussen de kiezers en hun partij is daarbij in het algemeen groter geworden (slechts 2,5% van de stemgerechtigde Nederlanders is lid van een politieke partij). Het is minder belangrijk geworden of de politieke partij een groepsidentiteit uitdraagt. Belangrijker is geworden dat de partij haar idealen en politiek handelen vormgeeft op een manier waarop de individuele kiezer zich erdoor aangesproken weet. Dit alles verandert de conceptie van politieke legitimiteit.

Deze culturele verandering heeft zijn weerslag op het politieke bestel. Zaken als kiezersvolatiliteit (het percentage kiezers dat wijzigt van partijvoorkeur per verkiezing), het teruglopen van het ledenaantal van politieke partijen, de personificatie van politiek en de 'mediacrativering' zorgen ervoor dat het verandert wat politiek, en daarmee wat politieke legitimiteit is. Dat brengt een politieke zoektocht met zich mee naar wat ik hier 'nieuwe representatie' noem. Veel partijen worstelen met hun eigen ideologische achtergrond of met hun beginselen. Ik denk hierbij niet in de laatste plaats aan de discussie over de grondslag die momenteel speelt binnen de ChristenUnie. Hoeveel ChristenUnie-stemmers stemmen op die partij omdat ze wortels heeft in de gereformeerd vrijgemaakte en de orthodox gereformeerde kerken?

Welnu, de vraag luidt vervolgens hoe de ChristenUnie een representatieve partij kan zijn, in ogenschouw genomen de achtergronden die ik net voor deze vraag uiteenzette. Welk antwoord geeft de ChristenUnie op hedendaagse politieke problemen? Het antwoord op die vraag ligt in een transformatie ervan in de vraag welk antwoord de ChristenUnie *is*. De kracht van de ChristenUnie vandaag de dag ligt in haar politieke *stijl*.

Politieke stijl

Voor veel kiezers vandaag de dag maakt het niet precies uit tot hoeveel decimalen achter de komma een bepaald wetsvoorstel wordt bediscussieerd. In sommige gevallen interesseert het de kiezer helemaal niet, nog veel vaker heeft men er niet genoeg verstand van om tot een afgewogen oordeel over de zaak te komen. Wát een partij precies vindt en hoeveel ze gedaan krijgt, daar voelt de kiezer zich maar matig mee verbonden, getuige de sterk wisselende kiezersvoorkeuren. Zeker in coalitieland Nederland is het resultaat van politieke partijen ook sterk afhankelijk van wisselende meerderheden. Wat daarentegen sterk uitmaakt, en vooral: waar kiezers zich wél mee identificeren is hóé een politieke partij is.

Stijl is een omvattende manier om een politieke partij te begrijpen, iets waar bovendien iedereen zicht op heeft en waarover iedereen zich een mening kan vormen. Hoe een partij politiek bedrijft, hoe ze zichzelf presenteert, dat maakt voor veel burgers erg veel uit. Is een politieke partij constructief of oppositioneel? Hoe gedragen en kleden haar Kamerleden zich? Op welke manier verwoordt ze haar standpunten? Met welke punten komt ze in het nieuws en wat zeggen die over waar de partij zich druk om maakt? Hoe reageert de partij op politieke gebeurtenissen? Neemt ze verantwoordelijkheid? Is ze eerlijk? Hoe gaat ze om met politieke tegenstanders? In de politieke stijl van een partij voelen burgers zich aangesproken én vertolkt.

De nadruk op politieke stijl beantwoordt bij uitstek aan een tijd waarin partijvoorkeuren en partijbindingen niet langer via een groepsidentiteit maar via persoonlijke identiteit tot stand komen. Stijl sluit aan bij iets individueels als karakter en is veel beter in staat ‘bindend’ te zijn voor personen dan politieke standpunten. Individuele binding met een partij laat zich minder gemakkelijk vangen in gelijke standpuntbepaling. De partij zal altijd wel ten minste een paar standpunten hebben die afwijken van wat de individuele kiezer wil. Omdat één individuele kiezer niet op zichzelf de mogelijkheid heeft partijstandpunten te vormen, gaat het dus meer om *identificatie* met de partij. Daarmee is de politieke partij niet zozeer een vertolker van meningen die exact die van de individuele kiezer weerspiegelen, maar een representatief orgaan dat het kiezersvertrouwen krijgt om namens hen politiek te bedrijven. Politieke stijl vormt een belangrijke basis voor dit vertrouwen.

Hoofd, hart en handen

Welnu, wat is de politieke stijl van de ChristenUnie? En, belangrijker nog, is deze voldoende basis voor eigentijdse legitimiteit? Beide vragen zal ik proberen te beantwoorden. Ik werk dit uit in drie opzichten, drie punten die volgens mij hét onderscheidende van de ChristenUnie kunnen zijn. Deze punten zal ik uitleggen naar analogie van hoofd, hart en handen.

De politiek van het hoofd zou ik voor de ChristenUnie uit willen leggen als politiek met een geest. De politieke stijl van de ChristenUnie kent altijd een bepaalde *begeistering*. Dit Duitse woord betekent zoveel als de geest krijgen. Politiek is voor de ChristenUnie niet louter een spel om politieke invloed. In haar spreken heeft ze aansluiting op iets dat de immanente politieke werkelijkheid ontstijgt. In het politiek handelen van de ChristenUnie spreekt een geestelijke inhoud mee. Politiek is voor haar een heilige zaak, dat wil zeggen: de *betekenishorizon* van politieke keuzen ontstijgt voor haar onze beperkte politieke werkelijkheid. Wat dat betreft is de frase ‘de geest krijgen’ niet toevallig gekozen. Voor veel

kiezers van de ChristenUnie heeft dit namelijk een nog veel dieper lading dan de gebruikelijke connotatie. Het politiek handelen van de ChristenUnie is bezielde met de Geest, met de liefde van God die uitgedragen mag worden naar anderen, ook in politiek opzicht.

Deze geestelijke aansluiting, politiek van het hoofd, heeft natuurlijk ook een aardse betekenis, die ik wil beschrijven als de politiek van het hart. Heel bepalend voor de ChristenUnie is dat ze niet alleen politiek voert ter verdediging van het eigen belang of ter verdediging van de eigen visie op het goede. De stijl van de ChristenUnie is om in politiek opzicht ook altijd het belang van de ander af te wegen. Deze term ‘de ander’ slaat hier in de eerste plaats op de politieke opponent. Daarnaast kan ‘de ander’ ook gaan over degenen die helemaal buiten de politieke constellatie staat. De ‘C’ van CU zou nergens voor staan als de ChristenUnie niet politiek voerde voor dezelfde personen waar Jezus voor koos, voor diegenen die de wereld niet ziet staan.

De stijl van de ChristenUnie is tot slot te typeren met de analogie van de handen. De stijl van de ChristenUnie wordt gekenmerkt door het handelend karakter ervan. Dat bedoel ik enerzijds filosofisch. Er hoeven geen grote verhalen te worden bewerkstelligd of funderende ideeën te worden verdedigd als je zelf al vrij gekocht bent: het gaat erom de ander te overtuigen van het goede door dat zelf uit te leven, niet door hem dat politiek gezien op te leggen. De ChristenUnie werkt mee aan een maatschappelijke leefwereld, vanuit een ontspannen houding. Ze wil een dynamiek van genade in de wereld brengen door goed te doen. Dat brengt me bij de praktische kant die ik bedoelde met handelen. Wat ze wil is het bouwen van een politieke leefwereld waarin ruimte is voor elkaar. Bij uitstek de politieke stijl van de ChristenUnie geeft handen en voeten aan het feit dat we samen hebben te leven met oog voor elkaar. Voor veel ChristenUnie'ers wordt dat heel concreet als het gaat om hulp aan een voedselbank of bijvoorbeeld maatjesproject.

Traditie en heden

De vraag die zich aandient als het gaat om politieke stijl is hoe de ChristenUnie zichzelf kan blijven en niet verwordt tot een stuurloos schip dat maar wat meedeint op de golven van het politiek sentiment. Welnu, ook als het gaat om politieke stijl is er wel degelijk een koppeling te maken met de christelijk-sociale traditie waar ik dit essay mee begon. Van het heilig vuur waarmee Augustinus, Calvijn, Groen van Prinsterer of Kuyper zich mengden in de politiek van hun dagen kan een vonk overspringen naar de 21^e eeuw. De *begeistering* van politiek handelen, verdwijnt als het slechts gaat om een dode letter, om het bewerkstellingen van 19^e-eeuwse principes of om een onvoorwaardelijke implementatie van het denken van Calvijn of Kuyper. Vaak is het juist de wrijving tussen de eigen tijd en vroeger denkers die de vonk doet overspringen en helder inzicht of bezielend vuur verschaft.

Hoe vertaalt zich dat vandaag de dag binnen de ChristenUnie? Als het gaat om stijl van een politieke partij zijn haar vertegenwoordigers natuurlijk het meest zichtbaar. In het bijzonder de leden van de Tweede Kamer namens de partij zijn wat dit betreft identificatiefiguren. Maar ook in het denken van de partij komt een stijlelement naar voren. Zo heet een bundel van het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie over zorg niet voor niets *Zorg met een hart*. Juist een thema als zorg wordt niet allereerst benaderd als kostenprobleem of als technisch vraagstuk, maar vanuit mensen van vlees en bloed. En ook het feit dat de ChristenUnie solidariteit voor een belangrijk deel begrijpt als verbondenheid in de recente bundel

Coöperatiemaatschappij spreekt boekdelen. Niet een morele plicht, een maatschappelijk construct of een beste optie-rationaliteit brengt haar tot solidariteit, maar de ervaring van een *binding* tussen mensen ondanks hun verschillen.

Stijlvolle partij

Welk antwoord heeft de ChristenUnie op eigentijdse politieke kwesties? Ik stelde dat het antwoord op die vraag een transformatie betekent van die vraag in de vraag welk antwoord de ChristenUnie op eigentijdse politieke kwesties *is*. De ChristenUnie heeft waarde, heeft legitimiteit omdat ze op karakteristieke wijze beantwoordt aan de politieke constellatie van vandaag de dag. Het is deze karakteristieke wijze die kiezers aanspreekt en doet besluiten op de ChristenUnie te stemmen. Het is deze karakteristieke wijze waarmee de ChristenUnie een eigen bijdrage levert aan onze gezamenlijke politieke leefwereld op diverse bestuurlijke niveaus. Dat doet ze, zoals ik liet zien, met hoofd, hart en handen. De ChristenUnie geeft in haar politieke stijl rekenschap van een *begeisterde* politiek, die zich vertaalt naar de ander in het bijzonder en onze wereld in het algemeen.

Waarom de ChristenUnie? Wel, dat zal per persoon verschillen. De een mist de handen bij de SGP. De ander mist het hoofd bij het CDA. Een volgende zal het hart missen bij weer andere politieke partijen. Gezamenlijk vinden de stemmers van de ChristenUnie deze partij representatief. Wat wil dat zeggen? Dat betekent dat ze hun mandaat geven aan de partij die ze vertrouwen op basis van haar stijl. Dat is een uitdaging, want welke kant moet men dan op qua inhoud? Welnu, is dat niet precies wat deze tijd van de ChristenUnie vraagt, namelijk de politieke vorm, haar stijl, tot inhoud te maken? Dat verleent haar eigentijdse legitimiteit. Het is belangrijk dat de ChristenUnie dat inziet en daaraan werkt. De ChristenUnie is gehouden een *stijlvolle partij* te zijn.

Lambert (1989) rondt momenteel een master politieke filosofie af aan de Universiteit Leiden. Daarnaast loopt hij stage bij de Eerste Kamer-fractie van de ChristenUnie.

Het probleem van de schutting: over een christelijke waardentoedeling

Bert Kornet

Samenvatting

In publiek beleid spelen tal van uiteenlopende waarden een rol. Deze waarden en de daaruit afgeleide normen staan niet zelden met elkaar op gespannen voet, waardoor gezocht moet worden naar een zogenaamde ‘balans’. Het zoeken naar een balans of evenwicht is echter niet meer dan een metafoor; feitelijk bestaat er geen objectief en onomstreden evenwicht, omdat een gezamenlijke ‘gewichtseenheid’, waarin alle waarden kunnen worden uitgedrukt, ontbreekt. Verschillende strategieën proberen dit probleem te ontkennen of te vermijden. Dat wordt geïllustreerd aan de hand van beleid in de jeugdzorg. Daarin lijkt een decentralisatie van taken samen te gaan met een decentralisatie van waarden. Concurrerende waarden worden zo toegedeeld aan concurrerende instituties. Juist de overheid zou echter, in haar streven naar publieke gerechtigheid, oog moeten hebben voor degenen zonder machtspositie. In dit essay wordt betoogd dat christelijke inzichten over verantwoordelijkheid, normativiteit en subsidiariteit kunnen bijdragen aan een juiste verhouding tussen samenlevingsverbanden en een rechtvaardige omgang met waarden.

1. Inleiding

Als ‘politiek’ wordt gezien als “de gezaghebbende toedeling van waarden”⁴⁴, dan is de vraag naar ‘christelijke politiek’ een vraag naar een ‘christelijke, gezaghebbende toedeling van waarden’. Over een christelijke visie op *gezag* en over christelijke *waarden* is veel nagedacht. Denk bijvoorbeeld aan opvattingen die schuilgaan achter ‘afgeleide soevereiniteit’ en subsidiariteit, of aan waarden als vrijheid, duurzaamheid en gerechtigheid. In dit essay wil ik betogen dat er ook zoiets bestaat als een christelijk *toedeling* van waarden, of beter gezegd: dat het proces van een rechtvaardige toedeling baat heeft bij christelijke uitgangspunten. Daartoe wordt in de volgende paragraaf eerst kort ingegaan op de noodzaak van een ‘waardentoeleding’ door het conflictueuze karakter van waarden te benadrukken. Vervolgens laat ik zien hoe verschillende strategieën daarmee omgaan. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van een actueel vraagstuk: de decentralisatie van de jeugdzorg. Door een beschrijving van de waarden die daarin een rol spelen, en een evaluatie van het proces van toedeling, laat ik zien dat de huidige strategie problematisch is. Dit voorbeeld dient nadrukkelijk niet als casus waaruit algemene conclusies worden afgeleid, maar als illustratie van de reeds beredeneerde consequenties van een bepaalde strategie. Ten slotte wordt gezocht naar de bijdrage van christelijke inzichten aan een rechtvaardige toedeling van waarden in complexe, politieke vraagstukken.

2. Botsende waarden op de weegschaal

Publieke waarden staan met elkaar op gespannen voet. Denk bijvoorbeeld aan privacy tegenover veiligheid: de garantie op nationale veiligheid neemt toe naarmate er meer persoonlijke gegevens van burgers bekend zijn. Of barmhartigheid tegenover verantwoordelijkheid: hoe meer men zich bekommert om hulpbehoevenden, hoe minder die doelgroep over het algemeen kan worden gemotiveerd om de eigen verantwoordelijkheid te nemen. Vooral in het domein van de zorg staan deze conflicten op scherp. Een grote nadruk op autonomie van patiënten kan botsen met professionele kennis van, bijvoorbeeld, een huisarts, en een grote nadruk op efficiënte dienstverlening is in strijd met aandacht voor cliënten. Het opkomen voor één waarde leidt al snel tot “selectieve blindheid”: het veronachtzamen van andere waarden. Charles Taylor stelt: “een dilemma maakt de rivaliserende waarden niet ongeldig. Integendeel, het vooronderstelt ze”.⁴⁵ Ondanks deze dilemma’s moeten verschillende botsende waarden dus wel recht worden gedaan.

Toegepast op publiek beleid, vraagt deze *trade-off* van publieke waarden om een beargumenteerde afweging. Goed openbaar bestuur kan dan ook worden opgevat als het “bedrijven van evenwichtskunst” tussen bepaalde waarden.⁴⁶ Daarbij stuit men echter al snel op een volgend probleem. Het spreken van een ‘evenwicht’ vereist een gezamenlijke gewichtseenheid, een (objectieve) overstijgende maatstaf waarin waarden kunnen worden uitgedrukt. Die maatstaf ontbreekt. Waarden zijn zogenaamd ‘incommensurabel’: ze zijn fundamenteel onvergelijkbaar en onderling onherleidbaar. De intuïtieve afkeer die ontstaat als

⁴⁴ Volgens de bekende definitie van David Easton. In: Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley. (p. 21)

⁴⁵ Taylor, C. (2007). *Bronnen van het zelf: De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*. Rotterdam: Lemniscaat. (p. 660)

⁴⁶ Bovens, M.A.P., 't Hart, P. & Van Twist, M.J.W. (2007). *Openbaar bestuur: Beleid, organisatie en politiek*. Alphen aan den Rijn: Kluwer. (p. 37)

dit gegeven wordt ontkend, getuigt van de waarheid daarvan. Een menselijk levensjaar kan niet volledig in economische termen worden begrepen, en liefdevolle zorg is niet identiek aan een juridisch contract.

3. Alternatieve strategieën

Om dit probleem van fundamentele onvergelykbaarheid, zowel ten aanzien van waarden als van visies op die waarden, op te lossen - of beter: te vermijden - zijn er twee standaardreacties. Ten eerste kan de toevlucht worden genomen tot een zogenaamde ‘procedurele meta-ethiek’.⁴⁷ Ethiek wordt dan geïnstrumentaliseerd: de discussie verschuift van substantiële naar procedurele waarden. Een ‘goede verdeling’ van waarden wordt gereduceerd tot en onderbouwd in termen van (veelal democratische) procedures die daaraan ten grondslag liggen. Goudzwaard spreekt van de dominantie van ‘pseudonormen’, zoals “alles altijd op democratische basis regelen”, die dan de heerschappij overnemen.⁴⁸ Niet zelden verschuift daarmee het probleem; ook over de juistheid van procedures bestaat immers veelal onenigheid.

Ten tweede kan de oplossing worden gezocht in het simpelweg scheiden van waarden. Dit staat bekend als de *firewall strategy*.⁴⁹ Op microniveau valt dan te denken aan organisaties waarin bepaalde divisies – onafhankelijk van elkaar – verschillende waarden proberen te behartigen. Dit idee is ook toegepast op de samenleving als geheel, zodat verschillende institutionele structuren een eigen verantwoordelijkheid dragen en hun eigen waarden verdedigen.⁵⁰ Een optimale toedeling wordt zo gezien als de uitkomst van een machtsstrijd: verschillende instituties proberen hun ‘eigen’ waarde te borgen ten koste van andere waarden. Deze strategie is begrijpelijk, omdat een evenwicht – of een vermeend evenwicht door het hanteren van de ‘juiste’ procedures – niet wordt beoogd. Echter, wil dit effectief zijn, dan is een strikte scheiding van instituties vereist. Zodra zij in andere domeinen ‘binnendringen’, wordt de scheiding (en het afzonderlijke nastreven) van waarden ongedaan gemaakt. Het is duidelijk dat, zeker in een netwerksamenleving, deze institutionele onafhankelijkheid, deze ‘brandmuur’, ontbreekt. In de jeugdzorg zijn er tal van actoren die elkaar nodig hebben om gezamenlijke doelstellingen te realiseren. In de volgende paragraaf laat ik zien dat deze strategie, waarin waarden worden gekoppeld aan instituties, desondanks aanwezig lijkt te zijn in het beleid rond de decentralisatie van de jeugdzorg.

4. Illustratie: publieke waarden in de jeugdzorg

Vanouds worden binnen de gezondheidszorg drie publieke belangen onderscheiden: betaalbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid van zorg. Deze waarden worden beschouwd als ‘systeendoelen’ waarvoor de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) verantwoordelijk is.⁵¹ Uit een analyse van verschillende (beleids)documenten blijkt echter dat

⁴⁷ Taylor, C. (2007). *Bronnen van het zelf: De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*. Rotterdam: Lemniscaat. (p. 668)

⁴⁸ Goudzwaard, B. (1976). *Kapitalisme en vooruitgang*. Assen: Van Gorcum. (p.254)

⁴⁹ Thacher, D. & Rein, M. (2004). Managing Value Conflict in Public Policy. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institution*, 17(4), 457-486.

⁵⁰ Walzer, M. (1984). Liberalism and the Art of Separation. *Political Theory*, 12(3), 315-330.

⁵¹ Zie bijvoorbeeld: Westert, G.P. (2004). *Zorgbalans: Van discussie naar ontwerp*. Bilthoven: RIVM;

deze belangen niet allemaal (evenredig) door de Rijksoverheid worden behartigd.⁵² Verschillende instituties brengen eigen waarden naar voren.

De *Rijksoverheid* is in haar beleid vooral gericht op economische waarden van efficiëntie en effectiviteit. Door integraliteit van dienstverlening wordt een drastische bezuiniging beoogd. Door *provincies*, vertegenwoordigd door het Interprovinciaal Overleg (IPO), wordt weinig kritiek geuit op deze plannen van het Rijk. Zij stelt dat de condities bij gemeenten op dit moment optimaal zijn om de transitie vorm te geven. Daarnaast zijn de bezuinigingen die daarmee gepaard gaan al ingeboekt bij provincies. Net als de Rijksoverheid, zijn provincies vooral gericht op de waarden van daadkracht en efficiëntie. *Gemeenten* worden in de discussie vertegenwoordigd door de Vereniging van Nederlands Gemeenten (VNG). Voor gemeenten speelden vooral de waarden van transparantie en zorgvuldigheid een grote rol. Ten slotte is Jeugdzorg Nederland – een brancheorganisatie die *jeugdzorgorganisaties* vertegenwoordigt – een belangrijke actor in deze discussie. Jeugdzorg Nederland is kritisch over de efficiencykorting waarmee gemeenten te maken krijgen en verzet zich tegen de bezuinigingen. Zij pleit voor een integrale benadering waarin continuïteit en kwaliteit centraal staan.

Uiteraard is deze toekenning van waarden aan actoren ideaaltypisch van aard; uiteindelijk is iedereen voorstander van een efficiënte, hoogwaardige jeugdzorg waarin continuïteit is gewaarborgd. Ook hier geldt echter dat, wanneer een bepaalde actor veel nadruk legt op één waarde, dat onvermijdelijk ten koste zal gaan van andere waarden.⁵³ Zeker wanneer de overheid zich committeert aan één of enkele waarde(n), dan zal dat zijn terug te zien in het beleid en in de belangen die uiteindelijk al dan niet worden geborgd. Uit het transitieplan dat door de Rijksoverheid, het IPO en de VNG is overeengekomen, blijkt het een bewuste strategie te zijn om waarden te koppelen aan actoren.⁵⁴ In het plan worden de verantwoordelijkheden van bestuurlijke en overige partners beschreven. In deze ‘rolverdeling’ ziet het Rijk zichzelf verantwoordelijk voor de wettelijke kaders en het realiseren van toereikende financiële middelen. Dit wordt ‘stelselverantwoordelijkheid’ genoemd. Provincies en gemeenten zijn vooral verantwoordelijk voor zorgvuldigheid in de overdracht en

---

GGD Nederland. (2011). *Een betere zorg voor jeugd. Decentralisatie van de jeugdzorg als kans: Een reiziger blijft zich verwonderen*. Maarssen: GGD Nederland.

⁵² Gebaseerd op de volgende beleidsdocumenten: Bureau Jeugdzorg. (2014). *Jeugdzorg in de stadsregio Amsterdam: Wie is waarvoor verantwoordelijk?* Verkregen via <http://www.bjaa.nl/bureau-jeugdzorg/jeugdzorg-de-stadsregio-amsterdam/jeugdzorg-de-stadsregio-amsterdam;> Jeugdzorg Nederland. (2011). *Nieuwe jeugdzorg vereist borging van kwaliteit*. Verkregen via [http://jeugdzorgnederland.nl/nieuws/nieuws/jeugdzorg-nederland--nieuwe-jeugdzorg-vereist-borging-van-kwaliteit/;](http://jeugdzorgnederland.nl/nieuws/nieuws/jeugdzorg-nederland--nieuwe-jeugdzorg-vereist-borging-van-kwaliteit/) Rijksoverheid. (2010). *Vrijheid en verantwoordelijkheid: Regeerakkoord VVD-CDA*. Den Haag: Rijksoverheid; Rijksoverheid. (2012). *Bruggen slaan: Regeerakkoord VVD-PvdA*. Den Haag: Rijksoverheid; Rijksoverheid. (2013). *Transitieplan Jeugd: Gezamenlijk plan van Rijk, VNG en IPO*. Den Haag: Rijksoverheid; VNG. (2013). *Financiële randvoorwaarden en informatiebehoefte decentralisatie jeugdzorg*. Den Haag: VNG.

⁵³ Deze spanning tussen waarden in het algemeen en voor de jeugdzorg specifiek wordt door verschillende wetenschappers verder beschreven. Vgl. Hood, C. (1991). A Public Management for all Seasons? *Public Administration*, 69(1), 3-19. ; Struijs, A. & Doorten, I. (2009). Sneller naar de voordeur, maar dan? Dilemma's in de jeugdzorg. *Onderwijs en Gezondheidszorg*, 33(2), 23-26. ; Koppenjan, J. (2012). *Het verknipte bestuur: Over efficiency, samenhang en toewijding bij publieke dienstverlening*. Den Haag: Eleven International Publishing.

⁵⁴ Rijksoverheid. (2013). *Transitieplan Jeugd: Gezamenlijk plan van Rijk, VNG en IPO*. Den Haag: Rijksoverheid.

uitvoering van jeugdzorgtaken. De inspectie voor de gezondheidszorg (IGZ) en de inspectie voor de jeugdzorg (IJZ) moeten toezien op de continuïteit van de jeugdzorg, en zorgaanbieders worden, ten slotte, verantwoordelijkheid gehouden voor het leveren van kwalitatief hoogwaardige zorg. In de volgende paragraaf wordt duidelijk wat de gevolgen kunnen zijn van deze verdeling van waarden over instituties

5. Evaluatie: de decentralisatie van waarden in de jeugdzorg

Als de waarden die verschillende actoren benadrukken worden vergeleken met de drie publieke waarden in de gezondheidszorg – betaalbaarheid, kwaliteit en toegankelijkheid –, dan wordt ‘toegankelijkheid’ door de publieke actoren nauwelijks genoemd. Waarden als bereikbaarheid en keuzevrijheid, waarin toegankelijkheid tot uiting komt, hebben geen prominente rol in de discussie. Niet voor niets wordt, vooral door (georganiseerde) burgers, veelvuldig gewezen op het gevaar dat keuzevrijheid met de decentralisatie sterk zal verminderen.⁵⁵ Als de publieke waarden als uitgangspunt worden genomen, dan is de verdeling van waarden dus duidelijk uit evenwicht. Teveel nadruk ligt er op financiële en juridische kaders en kwaliteitsborging, maar te weinig wordt (lange-termijn) toegankelijkheid als belangrijke waarde genoemd. Een verklaring voor dit ‘gebrek aan evenwicht’ is te vinden in de eerder beschreven strategie om conflicterende waarden te scheiden.

De discussie wordt geordend door de behartiging van verschillende belangen door (koepel)organisaties. Het IPO vertegenwoordigt provincies in de wens van een snelle overdracht van taken, de VNG behartigt belangen van gemeenten (voldoende middelen en een toename van bevoegdheden) en Jeugdzorg Nederland probeert de belangen van zorginstellingen (financiële middelen en kwaliteit) te waarborgen. De groep van cliënten – laat staan van potentiële cliënten, waaronder in principe de hele jeugd en hun ouders vallen – laat zich moeilijk verenigen en vertegenwoordigen. En juist voor deze groep is toegankelijkheid van zorg een belangrijke waarde. Kortom, als de discussie rondom de jeugdzorg als belangenstrijd wordt opgevat, dan vallen (potentiële) cliënten en hun ouders buiten de boot. Een mogelijk gevolg daarvan is dat keuzevrijheid wordt opgeofferd aan waarden als efficiëntie en integraliteit.

Echter, aan de voorwaarde dat instituties volledig onafhankelijk van elkaar opereren, kan niet worden voldaan. Er is een duidelijke hiërarchie binnen de jeugdzorg. De Rijksoverheid bepaalt het budget van gemeenten en gemeenten bepalen met welke zorgverleners zij zaken doen. Dat verklaart waarom bepaalde belangen, zoals in dit geval de toegankelijkheid van de jeugdzorg, waarvan onder andere de lange wachtlijsten een indicator vormen⁵⁶, ondergewaardeerd kunnen worden. Potentiële cliënten in de jeugdzorg hebben niet voldoende organiserend vermogen (laat staan ‘bevoegdheden’) om hun belangen van toegankelijkheid te waarborgen. Juist daarom is ook toegankelijkheid één van de *publieke* doelen waarvoor de

---

⁵⁵ Zie bijvoorbeeld: Landelijk Cliëntenplatform Jeugdzorg. (2013). *Red de keuzevrijheid in de jeugdzorg*. Verkregen via <http://www.lcfj.nl/red-de-keuzevrijheid-in-de-jeugdzorg>; Transitiejeugdzorgouders.nl. (2014). *Jeugdggz ouders laten van zich horen!! Steun de actie!* Verkregen via <http://www.transitiejeugdzorgouders.nl/nieuws.html>.

⁵⁶ Zie: Landelijk Platform GGz. (2014). *Meldactie: Wachtlijsten en -tijden gespecialiseerde ggz*. Utrecht: LPGGz.

minister van VWS verantwoordelijk is. Naar mijn mening wordt stelselverantwoordelijkheid in de jeugdzorg ten onrechte verbonden aan een beperkte selectie van waarden.

Uit deze casus kan worden geconcludeerd dat de Rijksoverheid, in een poging om een waardenafweging te vermijden, een waardenhiërarchie heeft gecreëerd. Deze paradox kan leiden tot een nieuwe (maar niet minder schadelijke) vorm van verkokering, waarbij de Rijksoverheid probeert te bezuinigen, waarbij gemeenten duidelijkheid en voldoende budget wensen en waarbij zorginstellingen hun eigen continuïteit zullen nastreven. Daarom pleit ik ervoor integraliteit niet alleen in de dienstverlening van de jeugdzorg als doel te stellen, maar ook in de behartiging van publieke belangen. Zodoende wordt rekening gehouden met de behoeften van degenen die niet altijd voor zichzelf kunnen opkomen, maar om wie het uiteindelijk gaat: de jeugd. Zij moet centraal staan in deze decentralisatie. In de volgende paragraaf beargumenteer ik kort hoe christelijke uitgangspunten een waarborg kunnen bieden tegen een beperkte behartiging van publieke waarden.

6. Een christelijke bijdrage

Op het eerste gezicht lijkt een scheiding van waarden wellicht overeen te komen met het reformatorisch-wijsgerige idee van ‘soevereiniteit-in-eigen-kring’: verschillende sferen die een eigen verantwoordelijkheid hebben en niet in andere sferen mogen binnendringen. Het is echter een misverstand dat verschillende instituties – zowel binnen bepaalde sferen (bv. tussen verschillende overheidslagen) als tussen bepaalde sferen (bv. tussen overheid en zorginstellingen) – onafhankelijk van elkaar zouden kunnen of moeten zijn, of dat zij slechts voor één waarde (of daaruit afgeleide norm) zouden moeten opkomen. Instituties zijn net mensen: om tot hun bedoeling te komen, zijn zij fundamenteel wederzijds afhankelijk. Naast het belang van een zekere autonomie, sprak Abraham Kuyper ook over sferen “die als tandwielen in elkaar grijpen”.⁵⁷ Het onlangs gepubliceerde onderzoek *Coöperatie maatschappij: Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* geeft een uitwerking en actualisering van het belang van wederzijdse afhankelijkheid, ook tussen organisaties.⁵⁸ De afhankelijkheid en verdeling van verantwoordelijkheid kan concreet worden ingevuld aan de hand van het subsidiariteitsprincipe: het principe dat ‘hogere niveaus’ ondersteuning bieden aan ‘lagere niveaus’ in de samenleving wanneer zij niet ‘zelfredzaam’ blijken te zijn. Dit principe geldt niet alleen in de verhouding tussen de Europese Unie en natiestaten, maar als fundamentele eigenschap van de werkelijkheid.⁵⁹ Dat impliceert ook dat ‘subsidie’ – wat letterlijk ‘ondersteuning’ of ‘hulp’ betekent – niet alleen in financiële termen moet worden opgevat en niet noodzakelijkerwijs is gebaseerd op wederkerigheid.

Daarnaast gaat de eigen verantwoordelijkheid niet over het realiseren van slechts één norm. Een praktijk of institutie wordt weliswaar door één norm gekwalificeerd, maar ook het realiseren van andere normen is nodig om aan de eigen verantwoordelijkheid te beantwoorden. Deze normatieve aspecten hebben binnen een praktijk een eigen positie, zoals

⁵⁷ Citaat uit: Buijs, G.J. (2011). Gespreide verantwoordelijkheid: ruim baan voor bevlogenheid en kleinschaligheid. In: S. van Bijsterveld, G.J. Buijs, J.J. van Dijk, R. Gradus & P. van Wijmen (red.), *Waardevast: Over de uitgangspunten van het CDA*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

⁵⁸ Van Putten, R. & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij: Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw*. Amersfoort: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

⁵⁹ Zie: Ossewaarde, M.R.R. (2007). Three Rival Versions of Political Enquiry: Althusius and the Concept of Sphere Sovereignty. *The Monist*, 90(1), 106-125

dit in het model van normatieve praktijken is uitgewerkt.⁶⁰ Bij het vinden van een evenwicht in de toedeling van waarden, kan dit kader als instrument dienen door aan de relatieve positie van waarden in een concrete praktijk recht te doen. Als het principe van een “simultane realisatie van normen”⁶¹ wordt genegeerd, dan heeft dat belangrijke gevolgen voor de inrichting van de samenleving: “Wanneer immers normen [...] niet meer *tegelijktijd* behoeven te worden aangelegd, is het ook niet langer noodzakelijk dat ze door dezelfde *persoon* of *instanties* worden aangelegd”.⁶² Als de overheid de bedoeling heeft om publieke gerechtigheid te borgen – en als bijvoorbeeld toegankelijkheid van zorg daaronder valt⁶³ – dan kan deze waarde niet gedelegeerd worden. Het brengen van gerechtigheid komt immers zelf tot uiting in een rechtvaardige toedeling van verschillende waarden en, daarmee samenhangend, in (het toezien op) een gebalanceerde realisatie van normen. In het zoeken naar een evenwicht, moet dus de relatieve positie van iedere norm worden erkend.

7. Conclusie

Politiek kan zo worden opgevat als ‘normatieve praktijk’ waarbij ‘publieke gerechtigheid’ leidend is en waarbinnen economische doelmatigheid hooguit een voorwaarde is om dat te bereiken. In de verhouding tussen deze politieke praktijk en andere instituties of praktijken, moet afhankelijkheid als fundamentele eigenschap van de sociale werkelijkheid worden erkend, ook op macroniveau. In de jeugdzorg is niet de ‘harde landing’ van taken het kernprobleem, maar ‘de schutting’. Of anders gezegd, het gevaar dat de schutting als brandmuur wordt gezien. Een eenzijdige focus op bezuinigingen is dan spelen met vuur. Juist overheden zouden rekening moeten houden met de verscheidene normen die in publiek beleid een rol spelen, omdat dat direct raakt aan hun bedoeling: het borgen van publieke gerechtigheid. Het verbreden van opvattingen over afhankelijkheid en subsidiariteit kunnen als waarborg dienen tegen de ‘selectieve perceptie’ van normen. Dat impliceert een genuanceerde en bescheiden politiek, waarin waarden onderling onherleidbaar zijn, waarin instituties fundamenteel afhankelijk zijn en waarin oog is voor degenen die geen machtspositie hebben.

Bert Kornet MSc heeft de studie ‘Besturen van Maatschappelijke Organisaties’ (cum laude) afgerond en studeert momenteel ‘Christian Studies of Science and Society’ aan de Vrije Universiteit. Hij is bij de ChristenUnie betrokken als bestuurslid van de kiesvereniging in Rotterdam.

---

⁶⁰ Dit is verder uitgewerkt in het normatieve praktijkmodel. Zie: Jochemsen, H., Kuiper, R. & De Muynck, A. (2006). *Een theorie over praktijken: Normatief Praktijkmodel voor zorg, sociaal werk en onderwijs*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

⁶¹ Kooy, T.P. van der (1950). *De zin van het economische*. Kampen.

⁶² Goudzwaard, B. (1976). *Kapitalisme en vooruitgang*. Assen: Van Gorcum. (p.247)

⁶³ Het is een breedgedragen opvatting dat evenredige toegankelijkheid één van de belangrijkste eigenschappen is van een rechtvaardig systeem in de gezondheidszorg. Vgl. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.; Daniels, N. (1981). Health-Care Needs and Distributive Justice, *Philosophy and Public Affairs*, 10, 146-179.

Gedooogpolitiek of gedooogde politiek?

Matthijs de Snoo

Samenvatting

De huidige coalitie heeft in de Eerste Kamer geen meerderheid. Dit heeft geleid tot een gedooogconstructie met oppositiepartijen D66, ChristenUnie en SGP om zo wel wetgeving door het parlement te loodsen. Dit essay zoekt naar een antwoord op de vraag wat vanuit de kernwaarden in het christelijk-sociaal denken gezegd kan worden over de gedooogconstructie die we in de regering vandaag de dag zien. Valt er vanuit de christelijk-sociale historie een oordeel te vellen over de participatie van een partij van christelijke politici aan dergelijke akkoorden? Uit het christelijk-sociale denken kan niet een principiële goedkeuring of afkeuring van gedooogconstructies worden gevonden, maar komt naar voren dat de houding er toe doet.

Introductie

Gedooqpolitiek of gedoogde politiek? Een verkenning vanuit christelijk-sociaal perspectief.⁶⁴ De kabinetten Rutte kenmerken zich door gedoogconstructies. In het eerste kabinet Rutte was dit een daadwerkelijke gedoogconstructie met de PVV als gedooger. In het kabinet Rutte II is dit moeilijker te duiden. Er wordt door regeringspartijen VVD en PvdA zeer nauw samengewerkt met de constructieve drie: D66, ChristenUnie en SGP. Wie precies de gedogers zijn, is hier lastig aan te geven. De kritiek op dergelijke constructies neemt toe: waarom zijn extra akkoorden noodzakelijk om te zorgen dat wetten door beide kamers der Staten Generaal geloodst kunnen worden? Vanuit de christelijk-sociale filosofie is er door de jaren verschillend tegen het nemen van verantwoordelijkheid aangekeken. Dit essay zoekt naar een antwoord op de vraag wat vanuit de kernwaarden in het christelijk-sociaal denken gezegd kan worden over de gedoogconstructies die we in de regering vandaag de dag zien. Hiertoe zal eerst een (historische) achtergrond geschetst worden om vervolgens te komen tot de reflectie zelf.

Historie afgelopen eeuw

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft Nederland 28 kabinetten gehad. CDA (of eerder ARP, CHU of KVP) en PvdA (Wim Schermerhorn bijvoorbeeld was lid van PvdA-voorloper VDB en eerste premier na de oorlog) leverden doorgaans de premier. Gemiddeld maakten twee tot drie partijen deel uit van een dergelijk kabinet met soms uitschieters naar vier en in de jaren zeventig tweemaal een uitschieter naar vijf partijen.⁶⁵ De hoeveelheid partijen hoeft echter geen belemmering te zijn tot het vormen van een kabinet.

Er zijn twee andere problemen die het voortbestaan van kabinetten wel bemoeilijken. Allereerst de politieke kleur. Indien er beleid geformuleerd dient te worden is dit doorgaans eenvoudiger te doen met een bondgenoot dan met iemand die aan het andere eind van een politieke vleugel zit. Een akkoord tussen VVD en SGP ligt inhoudelijk gezien meer voor de hand dan een overeenkomst tussen VVD en SP. Een tweede potentieel probleem is het aantal zetels. Meer dan eens is een kabinet gevallen omdat het niet voldoende zetels behield in het parlement en daarmee haar werk onmogelijk werd gemaakt. Een inhoudelijke onenigheid tussen coalitiepartners kan door het wegvallen van een van die partners de meerderheid in de kamer in een minderheid doen veranderen.

Met deze gedachten in het achterhoofd, is het niet verwonderlijk dat premiers zoeken naar meerderheden en daarbij letten op de haalbaarheid van beleid. Premiers zullen geneigd zijn om bondgenoten te zoeken die bereid zijn om ‘over hun schaduw heen te springen’, betrouwbaar zijn en een visie hebben die voor een groot genoeg deel overeenkomt met de

---

⁶⁴ Diverse bronnen zijn gebruikt voor de beschrijving van de christelijke denkers. Er is veel overlap tussen deze bronnen, en het noemen van elke bron in de tekst zou een onleesbare tekst opleveren. Voor een overzicht van de denkers wordt verwezen naar de biografie over Groen van Prinsterer van Gert J. Schutte (1976, Oosterbaan & Le Cointre, Goes), ‘Macht en overtuiging’ van Wolter Huttinga en Geert Jan Spijker (2007, WI ChristenUnie, Amersfoort) en ‘Dienstbare Politiek’ van Roel Kuiper (2011, Buiten & Schipperheijn Motief, Amsterdam)

⁶⁵ Nu zegt de hoeveelheid partijen niet direct iets over de moeilijkheid van het vormen van een kabinet. In de jaren zeventig bijvoorbeeld namen (de toen qua profiel nog onderling verschillende) ARP, CHU en KVP zitting in het kabinet Biesheuvel I. Deze partijen gingen later op in het huidige CDA.

andere partijen. Er moet een werkbare situatie zijn. Dit laatste is zeer duidelijk te zien bij Rutte II. De partijen VVD en PvdA hebben in de Tweede Kamer een meerderheid. In de Eerste Kamer hebben zij echter een minderheid en zijn aangewezen op andere partijen. Bij het zoeken naar die partijen heeft het CDA “geen interesse getoond” en zodoende de gedoogboot gemist en het kabinet ging verder met de eerder genoemde constructieve drie.⁶⁶

Christelijk-sociale historie

Aan een dergelijke situatie werd aan het begin van het christelijk-sociale denken weinig aandacht besteed. Kerkvader Augustinus (354-430) zag de mens als deel van een verband. Je maakt deel uit van een gezin, stad, samenleving, ja van een heelal. Volgens Augustinus draait het daarin om elkaar en niet om jezelf. Politiek wordt volgens hem pas geordend en rustig als zij niet haar zelf zoekt. Nederigheid en dienstbaarheid zijn hierbij van belang. De ‘betere’ mens vraagt zich af waarom hij iets doet en hoe hij anderen tot hun recht kan laten komen. Dit doortrekkend naar de maatschappij betekent dat Augustinus gaat voor een faciliterende overheid. Een overheid die niet gaat voor machtsvertoon maar juist gaat voor openheid, relativering van zichzelf en opbloeien van burgers. Bij latere denkers als Johannes Calvijn (1509-1564) en Groen van Prinsterer (1801-1876) zijn sporen te vinden van Augustinus’ denken. Historicus Bart Jan Spruyt is van mening dat het door Augustinus geïnitieerde christelijk-maatschappelijk denken via Calvijn en Groen pas bij Abraham Kuiper gestalte heeft gekregen.

Zowel Calvijn als Groen zagen in dat een volledig christelijke staat behalve onwenselijk ook onhaalbaar was. Calvijn wijst in zijn geschriften op het stapje voor stapje komen tot een meer christelijke staat. Een grote rol voor de staat in het dagelijks leven is volgens Calvijn acceptabel. Dit lijkt bijzonder omdat juist Calvijn bekend staat om zijn idee dat de overheid gewaardeerd moet worden. Men dient gehoorzaam te zijn, opstand mag wel maar gehoorzaamheid voert de boventoon omdat de overheid volgens Calvijn Gods plaatsvervanger is.

Groen ging voort met dit denken en werd voorstander van een theocratie en heeft gedurende zijn leven moeten inzien dat de scheiding van kerk en staat onvermijdelijk was. Groen vertaalde de bijbel min of meer naar de politiek. Mooie gebeurtenissen waren een geschenk van God, en als er iets geschiedde wat niet goed was, was dat een teken van God. Politiek diende bedreven te worden vanuit de christelijke historie van Nederland, hierbij kende hij de kerk een belangrijke plek toe. In teksten over Groen komt dan ook regelmatig de drieslag ‘God, Nederland en Oranje’ voor. Groen heeft verder steeds het nut van normen en waarden aan proberen te geven. Volgens hem moest de politiek erop gericht zijn om culturele en morele waarden in stand te houden die de rechtstaat en economie overeind houden. Een juiste balans van vrijheid en gelijkheid zijn dan ook nodig en kunnen worden gevonden in het christelijke denken, aldus Groen.

Na Groen heeft Abraham Kuiper (1837-1920) de lijn van het christelijk denken voortgezet en vorm gegeven in zijn oprichting van de Gereformeerde zuil. Zijn ideeën zijn verder uitgewerkt en op schrift gesteld door Herman Dooyeweerd (1894-1977). Het idee van ‘sociale

---

⁶⁶ Zie onder meer ‘Kabinet hoopt op route D66’ van Thijs Niemantsverdriet en Derk Stokmans op de voorpagina van NRC Handelsblad op 3 oktober 2013

verbanden' is essentieel in het denken van Dooyeweerd. Binnen sociale verbanden als scholen en gezinnen komt veelkleurigheid van haar onderdelen naar voren. Dooyeweerd roept op tot het benutten van die veelkleurigheid, zo kom je tot het doel, tot de bestemming. Volgens hem is de overheid puur een juridisch instituut. Waar Kuyper de handen uit de mouwen stak en gereformeerde scholen, politiek en maatschappelijke organisaties optuigde, sprak Dooyeweerd over een relativerend pragmatisme. Christen ben je op de plek waar je staat en over die positie denk je na. De hedendaagse filosoof Bas Hengstmengel (1979) schrijft: "Dooyeweerd benadrukt enerzijds de samenhang en oorsprong van de werkelijkheid, anderzijds de religieuze bepaaldheid van het denken als zodanig."⁶⁷

De denkers en doeners na Dooyeweerd gaan op deze weg voort. Tegenwoordig is er een steeds pragmatische visie op de christelijkheid van politiek bedrijven waar te nemen. Politiek dient bedreven te worden bij 'een open bijbel'. ChristenUnie-kamerlid Gert-Jan Segers zei in dit verband eens met betrekking tot christelijke politiek: "Je sluit je niet op in een klooster of gaat op in een wereld zonder God, maar juist met God sta je midden in de wereld."⁶⁸ Je houding is van belang.

Christelijk-sociale denken én doen anno 2015

Terugkerend naar de vraag hoe gedogen wordt gezien vanuit de christelijk-sociale filosofie, valt ten eerste op te merken dat door de jaren heen de visie op het nemen van verantwoordelijkheid divers is. Waar uit de combinatie van Augustinus en Calvijn een idee van ontplooiing en het komen tot een 'christelijke staat' voortkomen, zie je bij meer hedendaagse denkers eerder een omgekeerde beweging vanuit de politiek naar de positie van christenen daarin.

Het kabinet Balkenende IV mag naar mijn mening niet onbenoemd blijven omdat regeren kan worden gezien als het nemen van meer verantwoordelijkheid dan gedogen. Dit relatief protestantse kabinet is weleens gekscherend het Dooyeweerd-kabinet genoemd omdat de ministers Balkenende, Donner en Rouvoet aan de VU en daarbuiten veel van zijn denken hadden meegekregen. Ook in het handelen van dit kabinet kwam naar voren hoe sociale instituties de veelkleurigheid naar voren kunnen brengen. Diversiteit is niet erg, zolang de ideeën van anderen maar niet bekneld raken. Een zekere tolerantie werd nagestreefd en zodoende lijkt er meer aandacht te zijn voor de 'houding' dan voor 'principes'.

Er lijkt een gradatieverschil te zijn in de hoeveelheid verantwoordelijkheid die wordt genomen tussen regeringsdeelname en het zijn van gedoger. Immers, in het geval van een gedoogconstructie kun je gemakkelijker de keuzes (over onderwerpen buiten de gesloten akkoorden) waar je niet achterstaat bekritisieren. Echter kan worden tegengeworpen dat je ook moet durven kiezen. Het sluiten van veel akkoorden doet de vraag opdoemen waarom je dan niet in het kabinet zit. De luxepositie kan verworden tot een weglopen-voor-keuzes-positie. Een ieder zal begrijpen dat dit laatste binnen geen enkele christelijke filosofie over politiek past. De vraag hoe gedoogconstructies passen binnen het christelijk denken blijft staan.

---

⁶⁷ Mr. drs. B.D. Hengstmengel, 'Herman Dooyeweerd (1894-1977)', in: Thierry Baudet & Michiel Visser (Red.), *Conservatieve vooruitgang*, Amsterdam: Bert Bakker. 2010, p. 210-230.

⁶⁸ 'Nieuw in Den Haag', interview met Gert-Jan Segers door de NOS, terug te zien op <http://nos.nl/video/438096-nieuw-in-den-haag-gertjan-segers-cu.html>

Een andere mogelijkheid van reflectie op de huidige gedoogconstructies is het in elkaars verlengde plaatsen van ‘het bekritisieren van de coalitie’ en ‘het nemen van verantwoordelijkheden’. De argumentatie is dan dat de huidige regering leuke plannen heeft maar daarin zaken wezenlijk onjuist regelt. Mitsdien halen de plannen dan ook geen meerderheid in de Senaat. Een meerderheid kan wel worden behaald als de plannen op essentiële punten worden gewijzigd. Een gedoogakkoord biedt het kabinet enig comfort om van die steun voor de gewijzigde punten “zeker” te zijn.⁶⁹ In dit geval zorgt het gedogen dus bij de regering voor een stuk zekerheid en bij de gedogers voor de mogelijkheid te ‘showen’ dat zij beleid op ‘essentiële’ punten hebben gewijzigd.

Resumerend, naar mijn mening is het nemen van verantwoordelijkheid in lijn met het gedachtegoed van Groen over het blijven continueren van (in plaats van schoppen tegen) economie en rechtstaat. We moeten er vooral niet op uit zijn verworvenheden te ondermijnen. Het rijmen van gedogen met de leer van Calvijn ligt wat lastiger aangezien Calvijn, net als Groen, behalve tot gezag ook oproept tot een kritische houding. Klakkeloos volgen van de regering moet worden vermeden. Een gedoger dient in dit grijze gebied waakzaam te blijven. Voor christelijke politici ligt hier een extra gevaar, hoe kunnen zij in zo’n grijs gebied veelkleurigheid laten zien? Hoe kan een christen zijn stem laten horen om zo al wat gebeurt in de maatschappij te relativieren in het licht van een groter verhaal? Tegelijk ligt in de kleurloosheid van andere partijen en het grijze gebied tussen nee durven zeggen en verantwoord gedogen de kans om juist die veelkleurigheid te laten zien en je stem te laten horen om zo evenwicht te brengen in de spagaat van gezagerkenning enerzijds en het hebben van een kritische houding anderzijds.

De christelijke politici kunnen “juist met God midden in de wereld staan” door soms een akkoord te gedogen als zij echt achter de keuzes staan maar vooral door ook ‘nee’ te durven zeggen op basis van christelijke visie. Dat lef lijkt nu nog al eens te ontbreken. Echt tegengas wordt momenteel weinig geboden. De voorkeur voor meedoen aan een akkoord lijkt te prevaleren boven inhoudelijke gronden een akkoord te durven overslaan. Meedoen is logisch omdat de kans op meedoen na weigering minder is. Echter mag de dreiging van niet meer mee kunnen doen er niet toe leiden dat christelijke politici dan klakkeloos meedoen. Naar mijn mening is een opposerend christelijk geluid soms meer waard dan een meegaand algemeen geluid.

Als politici besluiten in te stemmen met een akkoord mogen zij hierop worden aangesproken, zowel feliciterend als bevregend. Datzelfde geldt als politici niet meedoen. De afweging dient niet gemaakt te worden op basis van al dan niet meeregeren bij een volgend issue, maar op basis van een visie waar je houding aan geeft. Uit het christelijk-sociale denken kan niet een principiële goedkeuring of afkeuring van gedoogconstructies worden gevonden, maar komt naar voren dat de houding er toe doet. In navolging van Dooyeweerd kunnen we stellen dat je christen bent op de plek waar je staat. Vanuit een pragmatisch open houding geef

---

⁶⁹ Hoewel deze zekerheid ook soms onder druk staat. Zie onder meer de discussie over de ‘Mantelzorgboete’ (‘ChristenUnie wil af van mantelzorgboete’ op Telegraaf.nl op 23 juni 2014, http://www.telegraaf.nl/dft/geld/pensioen/aow/22773975/ CU_afstel_mantelzorgboete_.html) en de ‘Vrije artsenkeuze’ (zie bijvoorbeeld de inzicht gevende *liveblog* hierover van BNR: <http://www.bnr.nl/nieuws/zorgcrisis/923038-1412/liveblog-zorgcrisis>)

je verantwoordelijkheden vorm zonder daarbij de bases van onder meer ‘waarden’, ‘veelkleurigheid’ en ‘sociale verbanden’ te verloochenen. Christelijke politiek bestaat dan ook niet, je bedrijft politiek als christen.

Matthijs de Snoo MSc. heeft economie gestudeerd en ronds naast zijn werk bij Towers Watson een studie Rechtsgeleerdheid af, eveneens aan de Erasmus Universiteit. Op bestuurs- en commissieniveau heeft Matthijs zich de afgelopen jaren binnen PerspectieF en de ChristenUnie ingezet.

Participeren moet je leren

Richard Ruitenburg

Samenvatting

De participatiesamenleving vraagt ‘van iedereen die dat kan verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving’, zoals koning Willem-Alexander zei tijdens de Troonrede van 2013. Een belangrijke vraag is dan hoe mensen aangesproken worden om hun verantwoordelijkheid te nemen. Dit essay bespreekt welke participatielessen er geleerd kunnen worden van een casus: een vrouw die dood in haar eigen huis werd gevonden, negen maanden na haar overlijden. Voor individuen betekent dit dat ieder zich bewust moet zijn van een eigen verantwoordelijkheid om met anderen verbonden te zijn en te blijven. Het betekent ook dat elke burger een verantwoordelijkheid heeft voor de mensen om hem heen, een verantwoordelijkheid die verder gaat dan eigenbelang of wederkerigheid. De overheid kan dit stimuleren, door verwachtingen helder te communiceren en burgers aan te spreken op deze verwachtingen. Op deze manier kan de samenleving meer en meer leren een participatiesamenleving te worden.

Introductie

De opkomst van de participatiesamenleving is al bezig sinds de jaren '80.⁷⁰ Waar eerst de nadruk lag op het geloof in de markt, verschuift de nadruk meer en meer naar een geloof in de kracht van mensen. Niet zozeer in de kracht van het individu, maar inderdaad in de kracht van het meervoud, de gemeenschap, de verbondenheid. Het woord 'geloof' is hier niet zomaar gekozen. Het geloof in de markt bleek inderdaad een geloof te zijn, in de slechte zin van het woord: waar Jezus oproept om niet enkel te geloven met hart, ziel, maar ook met verstand en kracht⁷¹, blijkt het geloof in de markt teveel een blind vertrouwen geweest te zijn. Woekerpolissen, een bankencrisis, een ingestorte huizenmarkt, allemaal gevolgen van een misplaatst geloof in een systeem dat (bijna) niemand doorziet en waar mensen als wij veel teveel ruimte kregen om onze inhaligheid te bevredigen.

Mede doordat de vrije markt haar bekoring verloren heeft, maar ook doordat er stevige begrotingstekorten moeten worden weggewerkt,⁷² is nu de participatiesamenleving in opkomst.⁷³ Geen zelfzuchtige individuen getemd door de onzichtbare hand van de marktwerking, maar een maatschappij van welwillende en goedbedoelende burgers. Of, zoals koning Willem-Alexander in de Troonrede van 2013 zei: "van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving".⁷⁴ Deze zin roept echter ook een groot aantal vragen op. Om er maar eens een paar te noemen: wordt dit aan iedereen gevraagd, of enkel aan het handjevol modelburgers dat alles keurig op orde lijkt te hebben? Welke verantwoordelijkheid wordt iemand geacht te nemen, en is iemand dan ook op deze verantwoordelijkheid aanspreekbaar? En hoe wordt iemand dan daadwerkelijk 'gevraagd verantwoordelijkheid te nemen'?

Dit zijn belangrijke vragen om nu te stellen. Hoe kritisch zijn we geweest toen we van het geloof in 'vadertje staat' ons vertrouwen op de 'invisible hand' gingen stellen? Govert Buijs⁷⁵ verwoordt deze vraag heel kernachtig:

"Is het misschien zo dat we, door al onze kaarten onvoldoende doordacht te zetten op het nieuwe burgerschap, vandaag investeren in fantasieën voor morgen, om overmorgen te ontdekken dat we opnieuw onszelf diep in de schulden hebben gewerkt? Immateriële schulden deze keer⁷⁶ in de vorm van schrijnende tekorten aan zorg, verloedering van de publieke ruimte en mensen die aan zichzelf overgelaten worden terwijl zij dat niet aan kunnen".

Hoofdvraag en plan van aanpak

In dit essay wil ik me richten op de volgende vraag: hoe worden mensen aangesproken hun verantwoordelijkheid te nemen? Vaak wordt het pleidooi voor de participatiesamenleving gelardeerd met prachtige succesverhalen van buurtbarbecues, thuisbibliotheken en

⁷⁰ Wouter Beekers & Bernadette van den Berg (red.), *Achter de schutting. Kansen na de decentralisaties* (Amersfoort, 2013), Robert van Putten & Wouter Beekers, *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* (Amersfoort 2014)

⁷¹ Marcus 12:30 (NBV)

⁷² Overigens zijn deze tekorten (groten)deels het gevolg van dezelfde vrije markt.

⁷³ Govert Buijs, *De eeuw van de burger* (mr. G. Groen van Prinstererlezing 2014). (Amersfoort, 2014)

⁷⁴ Troonrede 2013.

⁷⁵ Govert Buijs (2014), p.12

⁷⁶ Namelijk: tegenover de materiële schulden van de verzorgingsstaat

zorgondernemers. Maar deze verhalen beslaan maar een klein deel van de gehele (participatie)samenleving, zoals Govert Buijs⁷⁷ terecht opmerkt. Daarom wil ik in dit essay een casus behandelen. Dit dwingt mij allereerst om in concreetheiden te praten, af te dalen uit de veilige ivoren toren van de beleidsmakers naar de dagelijkse werkelijkheid waar zorgen, pijn, onzekerheid en wanhoop onlosmakelijk verbonden lijken met de participatiesamenleving. En het zal (hopelijk) ook laten zien waar de participatiesamenleving wel of niet geschikt is, en waar er aanvullende maatregelen nodig zijn om ervoor te zorgen dat het geloof in de participatiesamenleving in de storm van de praktijk niet op zand gebouwd zal blijken te zijn.

Verantwoordelijkheid voor elkaar

Zoals de koning zei draait het in de participatiesamenleving erom dat “van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving”. Daarbij zou ik twee zaken willen aantekenen. Dat (bijna) niemand in staat is totale verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven, aangezien we als mens elkaar nodig hebben en hiervoor aan elkaar gegeven zijn⁷⁸. Tegelijkertijd is bijna iedereen in staat om een zekere mate van verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar omgeving. Niet iedereen in dezelfde mate, maar aandacht voor elkaar hebben en ‘een ander behandelen zoals je jezelf behandelt’⁷⁹ kan (praktisch) iedereen. Tenminste, als men hier maar om gevraagd wordt. Dit is een moreel appèl dat heel helder klinkt uit het evangelie (‘dat is het kern van de Wet en de Profeten’⁸⁰). Maar wordt iedere burger in onze samenleving hierom gevraagd? Tijd voor de casus.

Vrouw lag 9 maanden dood in huis

In Rotterdam heeft een vrouw negen maanden lang dood in haar huis gelegen, voor zij werd gevonden. [...] De 65-jarige vrouw stierf een natuurlijke dood. Doordat zij amper contact had met familie en buurtgenoten, viel het niemand op dat zij niet meer leefde. Na negen maanden waarschuwden buurtbewoners toch de politie, omdat zij de vrouw al een tijd niet hadden gezien. Agenten troffen de vrouw dood aan. De vondst was al in mei, maar de gemeente besloot het nieuws niet naar buiten te brengen. De verantwoordelijken waren bang voor ophef en onrust in de buurt.⁸¹

Een dergelijk nieuwsbericht staat eens in de zoveel tijd in de krant. Als een stil eerbetoon aan een eenzame medemens. Of als een stille aanklacht aan ons als samenleving. Hoe zou hier in de participatiesamenleving mee omgegaan moeten worden? Ik wil hier kort drie verschillende partijen bespreken: de overleden vrouw, haar burens en als laatste de (plaatselijke overheid).

---

⁷⁷ Idem.

⁷⁸ ‘Het is niet goed dat de mens alleen is’ (Genesis 2:18). De denker Johannes Althusius (1563-1638) verwoordde dit kernachtig: “Waarlijk, in het leven dat hij leeft is geen mens zelfvoorzienend of van nature al van alles voorzien”.

⁷⁹ Naar Matteüs 7:12.

⁸⁰ Idem.

⁸¹ NOS.nl, Vrouw lag 9 maanden dood in huis (<http://nos.nl/artikel/700664-vrouw-lag-9-maanden-dood-in-huis.html>, 20 september 2014)

Eenzaam overleden

Allereerst de overleden vrouw. Het slagen van de participatiesamenleving staat of valt met de eigen verantwoordelijkheid die mensen ook voor zichzelf nemen. Niet de verantwoordelijkheid om te slagen in het leven, maar allereerst de verantwoordelijkheid om tijdig aan de bel te trekken als er iets is, en ten tweede een bepaalde verbondenheid met andere mensen te onderhouden, zodat zij waar nodig problemen kunnen constateren. Een belangrijke vraag is of iedereen deze verantwoordelijkheid aan kan. Maar eerder nog: of iedereen zich van deze verantwoordelijkheid bewust is. De overheid lijkt steeds meer te bouwen op de aanname dat dit het geval is. Het lijkt me goed om deze aanname expliciet te maken en te communiceren. Hoeveel mensen zouden er zijn voor wie deze 2 voorwaarden niet gelden? Volgens een recent onderzoek is een derde van de Nederlanders eenzaam⁸², dus misschien wel veel meer dan de beleidsmakers denken.

Aangesproken burenen

De tweede partij zijn de omwonenden. Wanneer een dergelijk drama zich heeft voorgedaan, hoe moeten de omwonenden hier dan op worden aangesproken? Hebben zij gefaald als burenen? Of kan er van hen niet verwacht worden dat zij het overlijden van hun buurvrouw binnen een half jaar constateren? Wat wordt er precies verwacht van een burger in de participatiesamenleving? Laten we daar als maatschappij over nadenken. Gaat dit verder dan het zorgen voor jezelf en je gezin? Wat mij betreft wel: niet iedereen heeft immers een gezin, laat staan een goed functionerend gezin of familienetwerk. Gaat het verder dan het omkijken naar de mensen in je netwerk, het coachen van een jeugdteam op je sportclub? Wat mij betreft wel, er zal niet altijd een directe tegenprestatie tegenover staan. Om maar met een concreet voorstel te komen: iedere Nederlander besteedt 3 uur per week aan ‘maatschappelijke participatie.’⁸³ Dit is alle zorg die buiten het gezin of wederkerige sociale verbanden valt (hiermee bedoel ik bijvoorbeeld de maandelijksse bardienst bij de voetbalvereniging of de kinderopas in de kerk: je draagt je steentje bij en krijgt hier direct iets voor terug (de andere zondagen kun je zelf in de dienst zitten, of wordt je biertje voor je getapt). Hiermee wil ik ook een kritische noot richting de kerk kraken. Het organiseren van je eigen jeugdwerk voor je eigen clubje, zodat je eigen kinderen hier (later) ook gebruik van kunnen maken, is dat ‘participatieproof’? Moet de participatiesamenleving immers niet iedereen laten meedoen, oog en zorg hebben voor iedereen, ook de mensen zonder netwerk, zonder familie, zonder kennis van de Nederlandse taal, zonder beschikking over internet?

Door deze verwachting concreet te maken kan dit gecommuniceerd worden,⁸⁴ kunnen mensen elkaar hierop aanspreken. Niet zodat mensen dit met een uurtje oppasmoeder en een

⁸² EenVandaag, *Eenzaamheid bij Jongeren*.

(http://www.eenvandaag.nl/gezondheid/54152/eenzaamheid_bij_jongeren, 25 september 2014). Zie ook www.eenzaam.nl.

⁸³ Volgens een recent CPB-rapport over tijdbesteding ligt dit op nu 2,2 uur per week gemiddeld. (Mariëlle Cloïn (red.), *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. (CPB, Den Haag, 2013)). Daarbij gaat het om de tijd besteedt aan vrijwilligerswerk (0,8u), informele hulp aan personen (familieleden) in andere huishoudens (1,0u) en religieuze participatie (0,4u). Een doelstelling van 3 uur betekent dat er 0,8 * 16 miljoen uur per week beschikbaar zou komen, van 8-jarige kinderen en alleenstaande ouders, succesvolle managers in het spitsuur van hun leven en dementerende bejaarden.

⁸⁴ En, ook niet onbelangrijk, kan de realiteit van een dergelijke verwachting getoetst worden. Het huidige overheidsbeleid lijkt namelijk enerzijds meer van burgers te vragen (onder andere dat ze zich inzetten

uurtje koffie schenken in het bejaardenhuis af kunnen strepen, maar om een heldere verwachting te creëren. Wie doet er genoeg, wie niet? Dit verlaagt de druk op hen die al genoeg doen (maar waardeert hen ook voor wat ze doen) en verhoogt de druk op hen die minder bijdragen. Deze verwachting zou bij de jaarlijkse functioneringsgesprekken uitgesproken kunnen worden, waardoor werkgevers ook meer oog krijgen voor de werklust van hun medewerkers. En waardoor werknemers zich bewust zijn en blijven van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dit is ook een van de zaken die ik erg sterk vindt aan de ‘Eigen Kracht’ projecten,⁸⁵ waar de omgeving van mensen met een zorgvraag wordt geactiveerd om naar talent en mogelijkheden een bijdrage te leveren. Hier wordt actief een beroep op mensen gedaan, en dit blijkt te werken.⁸⁶

Een communicerende overheid

De derde betrokken partij is de overheid, in dit geval de gemeente. In de casus besloot gemeente Rotterdam het nieuws niet naar buiten te brengen, “bang voor ophef en onrust in de buurt”. Ik denk dat dit niet langer vol te houden is als we een participatieland willen worden. Dit soort incidenten horen (helaas) bij het samenleven in een gebroken wereld,⁸⁷ dit verzwijgen draagt enkel bij aan het instandhouden van een illusie, de totaal veilige en controleerbare samenleving. Maar erger dan dit, juist dit zijn de momenten waarop we als medeburgers op ons gedrag aan worden gesproken. Dat er iemand naast je woont doet een moreel appel op jou, of je wilt of niet. Dat mag gevoeld worden. Samenleven doet soms pijn. Tegelijkertijd zijn dit belangrijke lessen voor ons als participatieburgers: er staat heel wat op het spel. De participatiesamenleving vraagt niet alleen om het communiceren van verwachtingen vooraf, maar ook om het aanspreken op verantwoordelijkheden achteraf. Ik wil zeker niet pleiten voor het straffen van mensen die in een geval als dit hun burenplicht niet hebben gedaan. Maar ik zou hen er wel op willen aanspreken, laat de politie maar langs de deuren gaan. Nodig de burens uit op de begrafenis. Gun hen een ritueel om deze pijn van het samenleven te verwerken, en geef hen de middelen in handen om hiervan te leren. Ik geloof er heilig in dat dergelijke gebeurtenissen niemand onberoerd laten.

Conclusie en aanbevelingen

De transitie naar een participatiesamenleving vraagt een nieuwe manier van denken in onze maatschappij. Van het zorgen voor jezelf naar het zorgen voor anderen. Van het denken in geld naar het denken in waarde voor de maatschappij, iets wat veel breder is dan belasting betalen. Van het altijd iets terugverwachten naar het investeren in de samenleving als een

---

voor de participatiesamenleving) en anderzijds te verwachten dat de werkstress verlaagd wordt. Het is maar de vraag of dit tegelijkertijd haalbaar is. Zie ook: NU.nl, Overheidsbeleid vergroot kans op burn-out', (<http://www.nu.nl/politiek/3874753/overheidsbeleid-vergroot-kans-burn-out.html>, 11 september 2014

⁸⁵ Deze worden bijvoorbeeld ook genoemd in Robert van Putten & Wouter Beekers, *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* (Amersfoort 2014).

⁸⁶ Idem.

⁸⁷ Zie bijvoorbeeld de uitspraak van Marjan Haak-Griffioen in de bundel Wouter Beekers & Bernadette van den Berg (red.), *Achter de schutting. Kansen na de decentralisaties* (Amersfoort, 2013), waar zij stelt: “[o]ndanks een goede zorgstructuur kunnen er ernstige misstanden plaatsvinden. Een overheid die loslaat en niet langer gelooft in de maakbaarheid van het zorgsysteem, moet accepteren dat dit soort situaties zich voordoen.” (p.46).

investering in jezelf.⁸⁸ Van het ontzien van burgers en het in stand houden van een illusoire controleerbare samenleving naar het aanspreken van mensen op hun verantwoordelijkheden en het zichtbaar maken van de pijn die onlosmakelijk bij het samenleven hoort.

Participeren kun je leren, maar dat gaat niet vanzelf. Het is iets wat we onszelf als samenleving nog meer eigen moeten gaan maken. Daarvoor is het van groot belang om de nieuwe verwachtingen van burgers helder te formuleren, deze te communiceren, waardering te geven aan wie dit verdient en mensen aan te spreken op de bijdrage die ook van hen gevraagd wordt. Tegelijkertijd is het belangrijk om oog te blijven houden voor hen die om wat voor reden dan ook minder in staat zijn de verantwoordelijkheid voor (met name) zichzelf te dragen. Hoe zorgen we er als samenleving voor dat de mensen die niemand hebben geen stille dood sterven in hun eigen huis?

Richard Ruitenburg (1987) studeerde Economie & Beleid (bachelor) en Sociologie (master) aan de Wageningen Universiteit. Zijn interesse ligt met name op het gebied van jeugd en gezin en de manier waarop deze sociale verbanden zo goed mogelijk gefaciliteerd kunnen worden. Door de banenschaarste in dit veld is hij op dit moment bezig met een promotieonderzoek aan de Universiteit Twente op het gebied van de technische bedrijfskunde.

---

⁸⁸ Govert Buijs doet in dit verband een concrete aanbeveling met het concept van een 'tijdsbank' waar mensen nu zorgtijd op kunnen sparen om die later als zij hulpbehoevend zijn op te kunnen nemen. Zie 'De eeuw van de burger', pagina 38-40.

De overheid als spelverdeler of scheidsrechter?

Christelijk politieke visie op de overheid in de participatiesamenleving

Coendert Slendebroek

Samenvatting

De Nederlandse samenleving staat op een kruispunt in de beoogde transitie van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving. Binnen de christelijke politiek bestaan verschillende soorten visies op wat een participatiesamenleving precies inhoudt en wat de rol van de overheid daarin is. De taak die de overheid in de coöperatiemaatschappij van Van Putten en Beekers heeft, is de handhaving van recht en orde in de samenleving en binnen en tussen verschillende maatschappelijk verbanden. Abraham Kuiper zag in 1891 de overheid als een van de maatschappelijke verbanden, zonder dat de overheid daarbij de andere maatschappelijke verbanden overheerst. In het huidige christelijke politieke denken over de rol van de overheid wordt het opkomen voor de kwetsbaren in de samenleving benadrukt, waardoor de overheid een meer overkoepelende rol heeft indien de maatschappelijke verbanden tekort schieten. Van Putten en Beekers zien slechts gedeeltelijk deze scheidsrechter terug in hun rolbeschrijving van de overheid, en pleiten juist meer voor de overheid als spelverdeler. Hiermee wordt de overheid in de participatiesamenleving meer één van de maatschappelijke verbanden, in plaats van hier boven te staan. De rol van de spelverdeler past de overheid beter en volgt meer de lijn van Abraham Kuiper.

Inleiding

Op 2 juli 2014 sprak Arie Slob de leden van de Tweede Kamer toe. Aan de orde was het debat over een nadere uitwerking van het begrip participatiesamenleving. In dit debat – aangevraagd door de ChristenUnie – eiste Slob van het kabinet een meer daadkrachtige invulling aan het – door het kabinet zelf gelanceerde – begrip participatiesamenleving.⁸⁹ Eerder in 2013 omschreef Koning Willem-Alexander in zijn troonrede de participatiesamenleving als een samenleving waarin van iedereen die daar toe in staat is gevraagd wordt verantwoordelijkheid te nemen voor zijn eigen leven en omgeving.⁹⁰ Volgens Slob staat de Nederlandse samenleving op een kruispunt, waarmee hij doelt op de transitie die onder leiding van Rutte II is ingezet van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving. De overheid draagt steeds meer taken over aan instellingen, gemeenten, scholen en aan de Nederlandse burger, maar doet volgens Slob te weinig aan het scheppen van een juiste omgeving waarbinnen deze taken opgevangen en tot uitvoer kunnen worden gebracht. In de ‘Nota participatiesamenleving Meedoen meedenken en meehelpen’ – eerder in mei 2014 uitgebracht door de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie – sprak Slob ook deze zorgen uit. Daarnaast benadrukte hij dat het ook een taak van de samenleving is om niet alles van de overheid te verwachten, maar ook uit te gaan van de eigen verantwoordelijkheid voor elkaar, de omgeving en het algemeen belang.⁹¹ De vraag is welke rol de ideeën van de christelijke politiek kunnen spelen in het verwezenlijken van de door het kabinet zo gedroomde participatiesamenleving?

De nadruk op zelfredzaamheid in de discussie over de participatiesamenleving

In het kader van ‘christelijk-sociaal 2030’ bracht het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie in augustus 2014 een boek uit met de titel Coöperatiemaatschappij. Van Putten en Beekers geven aan – net als in de nota van de Tweede Kamerfractie – dat de roep om meer samenleving en zelfredzaamheid is gestart in de jaren ’80 en ’90, onder andere beïnvloed door de toenmalige crises. Van Putten en Beekers zijn kritisch op de term zelfredzaamheid die in het huidige debat over participatiesamenleving vaak naar voren wordt gebracht, vooral door liberaal geïnspireerde politici. Het ideaal van de zelfredzaamheid is onrealistisch, omdat er ook ruimte moet zijn voor kwetsbaarheid, zo stellen zij. Het oorspronkelijke christelijke ideaal van de samenleving is er één waar uitgegaan wordt van verantwoordelijkheid van de mens voor zichzelf, zijn naaste en de maatschappij. De nadruk op zelfredzaamheid zorgt er daarnaast voor dat de druk op presteren immens hoog wordt en de verbinding met anderen, de maatschappij en maatschappelijke organisaties verloren is geraakt.⁹² Deze verbinding is echter van cruciaal belang wil de participatiemaatschappij slagen.

---

⁸⁹ Tweede Kamerfractie ChristenUnie, *Meedenken, Meehelpen & Meedoen; Over eigen belang, andermans belang en het algemeen belang in de participatiesamenleving* (april 2014).

⁹⁰ De Volkskrant, *Kabinetsbrieven debat over 'participatiesamenleving'*, 26 november 2013, geraadpleegd via <http://www.volkskrant.nl/dossier-kabinet-rutte-ii/kabinetsbrief-en-debat-over-participatiesamenleving~a3551706/>

⁹¹ Tweede Kamerfractie ChristenUnie, *Meedenken, Meehelpen & Meedoen*.

⁹² Robert van Putten & Wouter Beekers, *Cooperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw* (Amersfoort, 2014).

De rol van de overheid in de participatiesamenleving

In het debat over de participatiesamenleving gaat het ook om een nieuwe rol voor de overheid. Van Putten en Beekers voorzien echter problemen bij deze nieuwe rol. De transitie van verzorgingsstaat naar participatiestaat gaat er namelijk ook om dat de overheid loslaat wat het in voorgaande decennia strak in handen hield. De overgang naar de nieuwe rol kan de overheid door gewoonten en starheid in een spagaat doen belanden. Aan de ene kant heeft de overheid een bepaald doel voor ogen, aan de andere kant moet de overheid de maatschappij in een participatiesamenleving voldoende ruimte geven op hun eigen manier tot dit doel te komen. De burgers die dit moeten doen, willen niet belast worden met eisen vanuit de systeemwereld van de overheid, zo stellen Van Putten en Beekers.⁹³ Ook Slob waarschuwt in zijn speech in de Tweede Kamer voor demotivatatie van buurtinitiatieven en lokale projecten door de regeldrang van de overheid.⁹⁴ Slob vindt dat het kabinet een weinig duidelijk visie heeft op de nieuwe rol van de overheid en hoe om te gaan met de eigen drang tot bureaucratie.

De rol die de overheid in de coöperatiemaatschappij van Van Putten en Beekers speelt, is een bescheiden maar belangrijke rol. De taak van de overheid is de handhaving van recht en orde in de samenleving en binnen en tussen verschillende maatschappelijk verbanden. Inspelend op de verheerlijking van zelfredzaamheid en individueel geluk zien Van Putten en Beekers de overheid in haar huidige rol als beschermer van de zwakkeren in de samenleving die door de individualisering geen kans krijgen. Dit sluit aan op wat Slob in zijn speech in de Tweede Kamer benadrukt, namelijk de overheid als schild voor de zwakkeren in de samenleving. Ook in een participatiemaatschappij blijft dit nodig volgens de ChristenUnie.⁹⁵ Hiermee biedt de politiek van ChristenUnie een andere richting dan het zelfredzaamheidsdenken van liberaal-politieke kant, het overheidsdenken van de sociaal-politieke kant en het bezuinigingsdenken van het kabinet.

De rol van overheid en samenleving volgens andere christelijke politici

De soevereiniteitsleer van Abraham Kuyper heeft, zoals gezegd, ook betrekking op de rol die de overheid volgens Kuyper moest spelen. Binnen de maatschappij had – zo zag Kuyper het – iedere kring een eigen identiteit, rol en functie. De door Dooyeweerd verder ontwikkelde leer over de soevereiniteit stelt dat de overheid – één van de maatschappelijke kringen - als taak heeft wet- en regelgeving te ontwikkelen tussen andere kringen en moet de overheid ingrijpen wanneer maatschappelijke kringen botsen. Kortom, ook in deze zienswijze komt de overheid terug die bestaat als onderdeel van de maatschappij ter voorkoming van chaos binnen diezelfde maatschappij.⁹⁶ Het is belangrijk dat in de samenleving de verschillende maatschappelijke verbanden zich op een goede manier met elkaar verhouden en met elkaar in verbinding staan. Geen van de maatschappelijke verbanden – dus ook niet de overheid – mag andere maatschappelijke verbanden overheersen, zo stelde Kuyper. In dezelfde speech zet Kuyper zich af tegen het liberalisme en het socialisme en hun visie op de maatschappij.

---

⁹³ van Putten & Beekers, *Cooperatiemaatschappij*.

⁹⁴ Tweede Kamerfractie ChristenUnie, Meedenken, Meehelpen & Meedoen.

⁹⁵ Idem.

⁹⁶ Abraham Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de Christelijke Religie* (1891).

Tegenover deze liberale en socialistische ideeën over de maatschappij zet Kuyper een christelijk-sociale visie neer.⁹⁷ Hij zegt daarover:

*Niet een mechanisme uit deelen ineengezet; niet een mozaïek als brokkelvloer [...]; maar een lichaam met ledematen, staande onder de levensweg, dat we allen elkanders leden zijn, en dat dus het oog den voet niet, noch de voet het oog ontberen kan. Het is die menschelike, die wetenschappelijke, die Christelijke waarheid, die door de Fransche Revolutie het diepst miskend. [...] en het is in den grond der zaak tegen het uit die loochening geboren individualisme der Fransche Revolutie, dat geheel de sociale beweging van onzen tijd gekeerd is.*⁹⁸

Kuyper neemt duidelijk afstand van het individualisme en de nadruk op de economie, begrippen die zowel in het socialisme als in het liberalisme uitgangspunt zijn bij de visie op de maatschappij.⁹⁹ Waar het liberalisme kiest voor een sterke maatschappij en het socialisme kiest voor een sterke staat, daar kiest Kuyper voor de maatschappij én de staat. Beiden hun eigen invloedssfeer en soevereiniteit, waarbij het gezag van de staat en het initiatief van de maatschappij ruimte krijgen.¹⁰⁰

Ook Roel Kuiper, sinds 2007 Eerste Kamerlid voor de ChristenUnie, ziet in de visie van het christelijk politiek denken deze verhouding tussen staat en maatschappij terug. Kuiper typeert in een artikel uit 2002 deze samenwerking tussen verschillende maatschappelijke verbanding als “onderlinge dienstbaarheid”.¹⁰¹ Kuiper reageerde hiermee op het artikel dat Bart Jan Spruyt eerder schreef, waarin hij de ChristenUnie beschuldigde juist van de lijn van Abraham Kuyper af te wijken in het denken over overheid en soevereiniteit.¹⁰² Over de rol van de overheid schreef Kuiper in zijn reactie dat de overheid daar moet ingrijpen waar de samenleving en haar burgers niet de verantwoordelijkheid kan of wil nemen, en zodoende zet Kuiper de overheid neer als schild voor de zwakken.¹⁰³

In 2011 bracht Kuiper het boek *Dienstbare politiek* uit, waarin hij ingaat op de rol die christelijke politiek vandaag de dag moet spelen. In zijn hoofdstuk *Wat overheden moeten doen* gaat Kuiper in op de rol die de overheid zou moeten hebben. In het denken over de taak van de overheid onderscheidt Kuiper een liberale, socialistische maar ook een conservatieve visie. In het geval van de laatste visie is de overheid er vooral om orde en discipline te brengen, een wel erg minimalistische taakomschrijving zo stelt Kuiper. De nadelen die Kuiper bij alle drie de visies opsomt, noodzaakt om goed na te denken over wat dan de rol van de overheid is. Vanuit het denken in normen van publieke gerechtigheid en de verantwoordelijkheid van de overheid om deze normen te handhaven komt Kuiper tot vier christelijk-politieke criteria betreffende de rol die de overheid speelt. De overheid is een

---

⁹⁷ Idem.

⁹⁸ Abraham Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de Christelijke Religie* (1891), 26.

⁹⁹ Idem, 26, 31 en 35; Hans van den Heuvel, *Vorbij liberalisme en socialisme: de rol van de overheid anno 2012* (3 september 2012), geraadpleegd via <http://www.volontegenerale.nl/artikelen/voorbij-liberalisme-en-socialisme-de-rol-van-de-overheid-anno-2012/>

¹⁰⁰ Kuyper, *Het sociale vraagstuk*.

¹⁰¹ Roel Kuiper, *Overheid is dienstbaar aan de samenleving*, gepubliceerd in het Nederlands Dagblad op 20 november 2002.

¹⁰² Piet H. de Jong, *'Geestelijke vrijheid opnieuw doordenken'*, gepubliceerd in het Nederlands Dagblad op 18 november 2002.

¹⁰³ Kuiper, *Overheid is dienstbaar*.

schild voor de zwakken, zorgt voor eerlijke rechtspraak, is betrouwbaar en de overheid werkt vanuit sociale gerechtigheid. ‘De overheid treedt de samenleving niet alleen met dwang tegemoet, maar erkent ook dat er verantwoordelijkheden zijn die burgers zelf moeten waarmaken’, zo stelt Kuiper.¹⁰⁴

Voortvloeiend uit de criteria zijn de kerntaken van de overheid regels en wetten uitvaardigen en handhaven, kaders stellen voor verantwoordelijkheden en functioneren als richtingwijzer voor de samenleving. In het christelijk-sociale denken staat bij de uitvoering van deze taken het opkomen voor de kwetsbaren in de samenleving centraal en legt dit denken nadruk op sociale grondrechten. Ook Kuiper stipt in zijn hoofdstuk de soevereiniteit in eigen kring nog even aan. Kuiper gaat in een ander hoofdstuk in op de discussie over het verminderen van de taken van de overheid. ‘Minder overheid betekent meer maatschappelijke verantwoordelijkheid’, zo stelt Kuiper. Bij de afbouw van de verzorgingsstaat is het voor het gezag van de overheid belangrijk minder dwingende regels op te leggen aan de samenleving om zo eigen initiatief en het nemen van verantwoordelijkheid te stimuleren.¹⁰⁵ Hier doelt ook Slob op in zijn speech over de nieuwe rol van de overheid en de neiging tot regeldrang. Kuiper besluit zijn hoofdstuk met een pleidooi om de nieuwe gemeentelijke verantwoordelijken ook de ruimte te geven om de zaken die worden overgeheveld van overheid naar gemeenten goed uit te voeren. Een overheid dicht bij de burger is volgens de ChristenUnie de beste manier om openbaar bestuur te laten functioneren.¹⁰⁶

De ideale participatiemaatschappij en de rol van christelijke politiek

Juist het christendom heeft voor de maatschappij een wonderlijke organiserende kracht, zo stelt Kuyper.¹⁰⁷ De christelijke politiek biedt een andere visie op de samenwerking tussen overheid en maatschappij dan de liberale en sociale politiek, en daarmee ook op de rol die overheid en maatschappij ieder moeten spelen. Van Putten en Beekers volgen deze gedachtelijn en stellen dat het in het debat over de participatiesamenleving te veel gaat de zwart-wit scheiding tussen de taak van de overheid en de taak van de samenleving. Volgens hen kan er beter gezocht worden naar hoe de overheid en de samenleving elkaar in het uitvoeren van de taken aanvullen. De nieuwe sociale dynamiek is volgens hen juist dat er grensoverschrijdend gedacht wordt door initiatieven, en de overheid zou hierin moeten volgen. Een benadering gezien vanuit een samenwerking tussen samenleving, markt en overheid leidt bij Van Putten en Beekers tot een nieuwe term, namelijk de coöperatiemaatschappij. De samenwerking tussen burgers, overheden, ondernemers en professionals moet volgens Van Putten en Beekers leiden tot het gezamenlijk maken van beleid en het oplossen van gedeelde problemen. Een ander punt waarop de christelijke politiek een onderscheidende visie heeft op het liberale en sociale denken, is dat het niet uit gaat van de maakbaarheid van de samenleving. De overheid wordt dan ook gemaand tot het loslaten van het idee dat de samenleving maakbaar is en dat alle problemen moeten worden voorkomen Dit wordt ook bepleit door Kuiper en Slob namens de ChristenUnie.

---

¹⁰⁴ Roel Kuiper, *Dienstbare politiek; Voor een verantwoordelijke samenleving en een rechtvaardige overheid* (2011), 106.

¹⁰⁵ Kuiper, *Dienstbare politiek*, 130.

¹⁰⁶ Kuiper, *Dienstbare politiek*.

¹⁰⁷ Kuyper, *Het sociale vraagstuk*.

Waar de visie op de samenleving van Van Putten en Beekers en de ChristenUnie over het algemeen dezelfde uitgangspunten heeft, is de uitwerking in de rol van de overheid en samenleving op kleine punten anders. Kuiper stelt dat in een maatschappij de overheid het gezag draagt, maar de maatschappij het initiatief moet nemen. De overheid met de maatschappij ook de ruimte geven dit initiatief te nemen. De overheid is onderdeel van deze samenleving en wordt daarom ook betrokken bij het oplossen van problemen, net zoals de markt en de ondernemers onderdeel zijn. Het centrale punt moet vertrouwen zijn, niet de controle. De rol van de overheid is er voor het in stand houden van het recht en het voorkomen van chaos in de samenleving. Ook Kuiper en de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie benadrukken deze rol van de overheid. Toch komen zij vanuit de gedachtelijn van Kuiper en Dooyeweerd op een andere uitwerking van de rol van de overheid uit. Hoewel de overheid onderdeel is van de samenleving, zien Kuiper en de ChristenUnie de overheid vooral als overkoepelend geheel dat dient als een aanvulling op dat wat de gemeenschappen onderling niet voor elkaar krijgen. De overheid is in deze visie veel minder een gelijkwaardig onderdeel van de maatschappelijke verbanden. Op deze manier wordt ook tegen het beschermen van de zwakkeren in de samenleving aangekeken, omdat het de rol van de overheid is om deze bescherming te bieden. De overheid is hierin vooral een scheidsrechter.

Van Putten en Beekers zien slechts gedeeltelijk deze scheidsrechter terug in hun rolbeschrijving van de overheid, en pleiten juist meer voor de overheid als spelverdeler. Hiermee wordt de overheid meer één van de maatschappelijke verbanden, in plaats van hier boven te staan. De rol van de spelverdeler past de overheid beter en volgt meer de lijn van Abraham Kuiper, die de samenleving inclusief de overheid zag als een lichaam waarin verschillende organen samenwerken. Daarnaast is de overheid in de rol van spelverdeler mogelijk minder geneigd de regels te dicteren en daardoor meer in staat te faciliteren in plaats van te dicteren.

Coendert Slendebroek (1988) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht en volgde een master Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief.

Politiek en waarden: een persoonlijke reflectie

Chris Bakker

Samenvatting

Het is de taak van de politiek mensen te verbinden, zoals klassieke volkspartijen als de PvdA en het CDA voor ogen hebben. De Bijbel biedt hiervoor te nauwe basis, maar biedt wel inspiratie voor een politieke basis. Op basis van christelijke waarden als solidariteit, individuele verantwoordelijkheid, gelijkwaardigheid en rentmeesterschap kan de politiek een breed scala aan mensen verbinden, ook zij die niets met de Bijbel hebben. Ik zoek dus de verbinding in waarden die mij als christen met andere mensen kunnen verbinden. Ik kies er dus niet voor politiek met christenen te bedrijven. De ChristenUnie en de SGP hebben echter zeker een taak in het scherp houden van de politiek met hun inzichten. Bovendien kunnen de ChristenUnie en de SGP ervoor zorgen dat waarden die de volkspartijen minder belichten, zoals de eerbiedwaardigheid van het leven, toch op de politieke agenda blijven staan. Zo wordt voorkomen dat de focus van de politiek te zeer ligt op enkele waarden en andere waarden worden vergeten.

Introductie

Mijn politieke carrière begon ooit met een CD van Gerald Troost. Deze CD kreeg ik gratis bij mijn lidmaatschap van Perspectief, dat mijn vader overigens betaalde. Gelukkig was het niet alleen een lidmaatschap op papier. Ik ben nog anderhalf jaar actief geweest voor Perspectief in de werkgroep Buitenlandse Zaken om te ontdekken wat jongerenpolitiek inhoudt. Mijn eerste weloverwogen politieke keuze was echter het beëindigen van mijn lidmaatschap van Perspectief, nu vijf jaar geleden. Mijn twijfel of christelijke politiek de juiste wijze is om politiek te bedrijven was daarvoor de reden. Mijn gedachte toen was dat de politiek diverse bevolkingsgroepen dient te verenigen en dat niet elke groep uit de samenleving zijn eigen partij dient op te richten. Ik heb mij verdiept in seculiere partijen, voornamelijk de Partij van de Arbeid als brede volkspartij, maar toch nog geen antwoord gevonden op mijn twijfel. Zeker vanuit mijn studieachtergrond als econoom en politicoloog blijft het politieke bedrijf mij echter wel trekken. Om te ontdekken wat voor mij de juiste plek is om politiek actief te worden deed ik mee aan het Fellowsprogramma van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Wat is voor mij nu aan het einde van het Fellowsprogramma de juiste plek om politiek actief te worden? En welke taak zie ik weggelegd voor de christelijke politiek?

Laat ik beginnen met mijn ideaalsituatie van de Nederlandse politiek. Ik heb nog altijd geloof in een politiek die mensen verbindt. Anders gezegd heb ik nog altijd geloof in de klassieke volkspartij, die met een coherent verhaal de belangen van verschillende bevolkingsgroepen tracht te behartigen. In de tijd van de verzuiling begonnen politieke partijen als een bindende factor binnen bevolkingsgroepen. De Anti-Revolutionaire Partij verbond bijvoorbeeld gereformeerden in de politiek en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij verhiel de arbeiders. De verzuiling heeft dus zeker geholpen om meer verbinding in de politiek te creëren. De afbraak van de verzuiling maakt echter nog niet dat bevolkingsgroepen zich nu meer gaan verbinden in de politiek. Het is eerder oppassen voor een nieuwe verzuiling in de Nederlandse politiek. De hoogopgeleide idealisten zitten bij D66 en GroenLinks, het laagopgeleide, autochtone volk vlucht naar de SP of de PVV, de hardwerkende ondernemers blijven bij de VVD en het krimpande christelijke deel van de bevolking is thuis bij de ChristenUnie of de SGP. Deze trek naar de kanten van onze politieke spectrum houdt een leegloop in bij de twee klassieke volkspartijen in het midden van ons politieke stelsel, de PvdA en het CDA. Deze fragmentatie in ons politieke spectrum leidde tot het huidige PvdA-VVD-kabinet dat met kaarten trekken tijdens de coalitiebesprekingen en gelegheidscoalities met andere politieke partijen een weinig coherente koers volgt.

Op basis waarvan dient de politiek dan mensen te verbinden? Niet op basis van de Bijbel. De Bijbel bindt gelukkig nog steeds mensen in de samenleving, maar de Bijbel biedt een te nauwe basis voor verbinding in de politiek. Er zijn mensen in Nederland die zich best kunnen vinden in de standpunten van de ChristenUnie of de SGP, maar niet op deze partijen stemmen vanwege de Bijbel als uitgangspunt van hun politiek. Politieke verbinding vergt een bredere basis op basis waarvan verschillende bevolkingsgroepen zich kunnen verbinden. Toch biedt de Bijbel zeker inspiratie voor een politieke basis. Onze samenleving is immers eeuwenlang mede gevormd door het christelijk geloof. Christelijke waarden zijn nog steeds een gemeengoed in onze maatschappij, ook al zullen veel mensen ze niet in meer in eerste instantie als christelijk herkennen. Dat is prima, aangezien dat maakt dat mensen zich politiek

kunnen verbinden op basis van deze waarden. Veel moslims, atheïsten en mensen met andere overtuigingen zullen zich ook prima in deze waarden kunnen vinden vanuit hun overtuiging.

Op basis van welke waarden kan politiek dan verbinden? Ik denk hierbij aan solidariteit, individuele verantwoordelijkheid, gelijkwaardigheid en rentmeesterschap, waarden die onderling verbonden zijn. Ieders leven staat in verbinding met dat van andere mensen. Een ieder dient zich dus verantwoordelijk te houden voor de invloed van zijn gedrag op andere mensen. Daarbij geldt dat mensen niet zonder elkaar kunnen leven en dat we vanuit die gedachte als samenleving die mensen helpen die dat nodig hebben. Dat is solidariteit. Daarbij geldt dat de samenleving een ieder stimuleert zelf wat van het leven te maken. Die individuele verantwoordelijkheid maakt dat de samenleving niet bezwijkt onder de benodigde zorg voor elkaar. Solidariteit en individuele verantwoordelijkheid maken het samen mogelijk een ieder een waardig leven te geven in een maatschappij waarin iedereen gelijkwaardig is, ongeacht leeftijd, geslacht, afkomst, geaardheid en lichamelijke en geestelijke toestand. Rentmeesterschap betekent dat een ieder in zijn handelen ook de belangen van komende generaties in de gaten houdt.

Ik denk dat deze waarden nog steeds richting geven aan onze maatschappij. Tegelijkertijd zijn ze voldoende vaag om mensen te kunnen verbinden. Dat maakt dat verschillende mensen met verschillende overtuigingen het hunne erin kunnen vinden. Dat is een essentiële voorwaarde om te kunnen verbinden. Ik beseft me dat deze waarden op het eerste gehoor behoorlijk CDA klinken. Ook de PvdA zou goed met deze waarden uit de voeten kunnen. Dat is ook niet zo gek, aangezien deze twee partijen het meest van alle Nederlandse partijen de burgers nog trachten te verbinden. In het chaotische hedendaagse politieke spectrum zijn beide partijen echter hun koers kwijtgeraakt. Beide partijen trachten die koers meer terug te vinden. Het CDA is daarin momenteel wat verder dan de PvdA. Uiteindelijk zal ik mij aansluiten bij de partij die bovenstaande waarden het meest consistent in haar denken en handelen weet door te voeren.

Ik zoek dus de verbinding in waarden die mij als christen met andere mensen kunnen verbinden. Ik kies er dus niet voor politiek met christenen te bedrijven. Welke taak zie ik dan weggelegd voor de ChristenUnie en het SGP? Welk ‘voorhoedegevecht’ om Gert-Jan Segers te citeren kunnen deze partijen leveren? Deze partijen verbinden mensen op basis van de Bijbel. Ik denk dan ook dat de christelijke partijen geen nieuw verhaal moeten gaan vertellen. Nieuwe tijden vragen wel om nieuwe inzichten uit oude bronnen, voor de ChristenUnie en de SGP de Bijbel. Ik denk dat beide partijen met die inzichten de politiek goed kunnen dienen. Naast staatkundig geheugen fungeren beide partijen namelijk ook als moreel geheugen van de politiek. Waar partijen als de PvdA en het CDA in het verbinden van bevolkingsgroepen een zwabberende koers kunnen varen zijn de ChristenUnie en de SGP meer consistent in hun denken en handelen. Bovengenoemde waarden zijn ook zeker relevante waarden voor de ChristenUnie en de SGP. Dat maakt dat beide partijen de PvdA en het CDA op hun eigen denken scherp kunnen houden.

Partijen als de ChristenUnie en de SGP blijven ook nodig om te voorkomen dat door de focus op de waarden van de volkspartijen andere waarden te weinig aandacht krijgen in de politiek. Voor de ChristenUnie en de SGP is bijvoorbeeld de eerbiedwaardigheid van het leven belangrijk. Deze waarde is geen verbindende waarde in de volkspartijen, maar is daarom nog niet onbelangrijk. Volkspartijen kunnen op basis van waarden veel mensen

verbinden. Er blijven echter altijd mensen die vinden dat volkspartijen te weinig nadruk leggen op bepaalde waarden. Zij voelen zich mogelijkwijs meer thuis bij een andere partij, die de nadruk legt op andere waarden dan de volkspartijen. Het is dan ook zeker de taak van de ChristenUnie en de SGP waarden als de eerbiedwaardigheid van het leven op de politieke agenda te blijven zetten, zodat deze waarden niet worden vergeten. Bovendien houdt het gesprek over waarden in de politieke arena de mogelijkheid open dat de waarden van volkspartijen in de loop van de tijd veranderen. Dierenwelzijn is bijvoorbeeld nu alleen voor de Partij van de Dieren een belangrijke waarde, maar kan in de toekomst ook voor volkspartijen een belangrijke waarde worden. Het voorgaande impliceert een taakverdeling met PvdA en het CDA als partijen op het pluche en de ChristenUnie en het SGP als oppositiepartijen, die de regering tegenspraak bieden. De SGP voelt zich senang bij die rol, de ChristenUnie toont nog wel eens regeringsambities. Als de ChristenUnie binnen de regering een verbindende rol kan spelen in het dienen van alle Nederlandse burgers kan dat geen kwaad. Als de ChristenUnie als regeringspartij vooral de christelijke belangen wil dienen acht ik de regeringsambitie geen goed idee. De Nederlandse regering dient er immers voor alle Nederlandse burgers te zijn.

Ik deed mee aan het Fellowsprogramma van het Wetenschappelijk Instituut om te ontdekken wat voor mij de juiste plek is om de politiek te bedrijven. Als ik politiek actief word zal dat bij het CDA of de PvdA zijn. Die 'als' ik echter wel van grote betekenis. De politiek is van groot belang en het is belangrijk dat er christenen actief zijn in de politiek bij welke partij dan ook. Tegelijkertijd laten de christelijke politieke denkers zien dat de politiek slechts een facet van de maatschappij is. De politiek moet weten wat haar grenzen zijn. Als christen kan ik de politiek instappen om de maatschappij mede vorm te geven, maar zeker vandaag de dag zijn er veel meer mogelijkheden om christen bij te dragen aan de maatschappij. Rikko Voorberg schreef laatst over de christenen in het oude Rome die de zieken verzorgden die niemand wilde verzorgen. Wat een contrast is dat met politici en andere mensen die oproepen de grenzen te sluiten om te voorkomen dat ebola ook in land opduikt. Christenen zijn nodig in de politiek om de toestanden in de aardse stad van Augustinus niet al te zeer uit de klauwen te laten lopen. Meer nog dan dat kunnen christenen echter met hun daden iets laten zien van de hemelse stad. Het is aan mij en elke christen om daarnaar te blijven handelen.

Chris Bakker (1991) studeerde algemene economie (MSc) en politicologie (BSc) aan de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit in Amsterdam. Momenteel studeert hij landbouweconomie (MSc) aan de Wageningen Universiteit.

De waarde van de ander

Tolerantie zonder verlies van eigen waarden

Gerrit van Vliet

Samenvatting

Nederland is een pluriforme samenleving. De positie van minderheden in Nederland, hun gedachten en hun praxis, wordt beschermd en gewaarborgd via wettelijke bepalingen, in het bijzonder door de grondwet. Naast wettelijke bescherming worden minderheden ook beschermd doormiddel van tolerantie. Bij het toepassen van tolerantie moet de waarde van de ander het uitgangspunt zijn. Die waarden moeten beschermd worden. Wanneer christenen tolerantie op deze manier toepassen hoeven zij niet moralistisch te zijn en kunnen zij toch gericht zijn op publieke gerechtigheid.

Introductie

Christenen nemen getalsmatig een steeds kleinere plaats in Nederland in. Er is sprake van een toenemende instroom van asielzoekers. De afstand tot de arbeidsmarkt voor mensen met een beperking wordt steeds groter. Deze drie stellingen waarin trends benoemd worden laten zien dat een maatschappij constant in beweging en aan verandering onderhevig is. De dynamiek van een samenleving vereist een constante bezinning op de omgang met elkaar met respect voor diversiteit. Christenen en christelijke politiek hebben hierin een taak. Dit essay betoogt dat tolerantie hier een belangrijk principe in is.

Pluriforme samenleving

Binnen de Nederlandse samenleving bestaan verschillende ideeën over de wijze waarop Nederland ingericht moet worden en in welke richting de samenleving zich zou moeten bewegen.¹⁰⁸ Binnen dit essay wordt ‘samenleving’ begrepen als het geheel van individuen, samen met de instituties, kringen en verbanden die zij vormgeven zoals gezinnen, verenigingen, bedrijven, scholen, overheden, enzovoort. Een van de belangrijkste sturende krachten voor de samenleving is de volksvertegenwoordiging waaruit een regering gevormd wordt die wetten en regels formuleert die via overheidsinstanties uitgevoerd, gecontroleerd en gehandhaafd worden. Deze volksvertegenwoordiging wordt door het volk gekozen en sturing vindt dus indirect plaats vanuit de samenleving zelf. Het maken van afspraken en wetten verloopt via een democratisch proces waarbij uiteindelijk de meerderheid de richting bepaald. De begrippen meerderheid en minderheid hebben niet alleen betrekking op gekozen volksvertegenwoordigers en politieke partijen, maar ook op – vaak kwetsbare - groepen in de samenleving, denk aan werklozen, gehandicapten, vluchtelingen, religieuze gemeenschappen, kansarme jongeren, enzovoort.

Bescherming door de wet

Via het democratisch proces is het mogelijk dat de meerderheid haar wil op legt aan de minderheid. Maar binnen een goed functionerende democratie zou de meerderheid rekening moeten houden met de rechten van minderheden om moreel recht te doen aan de verscheidenheid die er is tussen mensen. Juridisch is dit geborgd in de grondwet. De meerderheid kan niet zondermeer haar wil opleggen aan de minderheid. De rechten en vrijheden van minderheden zijn vastgelegd in de grondwet. Met name hoofdstuk één, dat handelt over de grondrechten van ‘allen die zich in Nederland bevinden’, beschermt tegen discriminatie en verleent vrijheden. Deze vrijheden worden op hun beurt weer beperkt door de wet zelf; ‘behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet’. Een aanpassing van de grondwet is mogelijk, maar niet gemakkelijk. Een definitief voorstel tot wijziging leidt tot ontbinding van de Tweede Kamer. De nieuw gekozen Kamer neemt het voorstel in behandeling, waarbij een twee derde meerderheid nodig is om de wijziging aan te nemen. Een grondwetswijziging kan dus alleen met tussenkomst van verkiezingen voor de Tweede Kamer, waardoor de (kiesgerechtigde) bevolking zich vrij direct kan uitspreken voor of tegen de voorgestelde aanpassing.

---

¹⁰⁸ Naast de richting van Nederland op zichzelf is de positie van Nederland binnen de wereld als geheel ook onderdeel van debat maar dit valt buiten dit essay.

Bescherming door tolerantie

Een andere manier waarop minderheden worden beschermd is via het principe van tolerantie. Dit principe is niet vastgelegd in wetten, maar werkt door mensen en instituties heen zodat mensen met anderen samen kunnen leven, ook indien zij denken en handelen op een wijze waar men zelf niet achter staat. Wanneer tolerantie door mensen heen werkt is er sprake van tolerantie als persoonlijke deugd. Tolerantie wordt hier niet verstaan als onverschilligheid, waarbij men niet warm of koud wordt van gedachten en gedrag van anderen. Tolerantie moet worden begrepen in termen van verdraagzaamheid. Ondanks dat men het vanuit de eigen overtuiging niet eens is met de ander geeft men ruimte aan die ander. Verdraagzaamheid geeft ook ruimte om in dialoog met elkaar te gaan. Zo wordt men op de hoogte gebracht van elkaars gedachten en gebruiken waarbij men vrij is om deze al dan niet over te nemen. Onverschilligheid gaat niet in dialoog met de ander. Er is geen sprake van interactie. Het anders zijn van de ander wordt gerespecteerd zolang er geen sprake is van bemoeienis in de eigen levenssfeer. Wanneer tolerantie doorwerkt in maatschappelijke instituties beschermt dit mechanisme minderheden binnen de democratie. Door het principe van tolerantie toe te passen blijft men terughoudend in het beperken van de rechten en vrijheden van minderheden door middel van wetswijzigingen. Tolerantie gaat hiermee vooraf aan de inrichting van ons democratisch bestel als middel ter bescherming van minderheden. Bij tolerantie moet wel opgemerkt worden dat de notitie, ‘behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet’ van kracht blijft. Hiermee zijn zaken als lichamelijke en geestelijke integriteit gewaarborgd.

Tolerantie en christenen

Tolerantie beschermt de zwakkeren in de samenleving, daarmee is tolerantie ook een belangrijk principe voor christenen. Door tolerant te zijn geef je bestaansrecht aan groepen die moeilijker voor zichzelf op kunnen komen.

Tolerantie is een doordacht thema in de historie van christelijke denkers.¹⁰⁹ Augustinus en ook Calvijn en zijn tijdgenoten hebben al nagedacht over de vraag in hoeverre een overheid het ‘geloof’ en het christelijke leven mag afdwingen en in hoeverre mensen vrijgelaten mogen worden. Het antwoord is soms geweest dat er sprake mag zijn van een afgedwongen geloof. Wellicht is deze dwang uit het verleden er mede oorzaak van dat christenen vandaag de dag niet gelijk in verband gebracht worden met tolerantie. Daarnaast hebben christenen ook sterke ideeën over ‘het goede leven’; een leven met God, in navolging van Christus waarbij de Bijbel leidend wordt in de dagelijkse levenspraktijk.¹¹⁰ Dit goede leven willen christenen ook voor anderen, wat kan leiden tot een zekere ‘zendingsdrang’ of ‘bekeringsdrang’. Deze drang kan gepaard gaan met al dan niet intentionele intolerantie. De anderen die te maken krijgen met deze visie op het goede leven kunnen zich gedwongen voelen om hun levensvisie en handeling, in meer of mindere mate, aan te passen. Deze gedachte over tolerantie en christenen is kwalijk. Omdat er in dit geval inderdaad geen sprake is van tolerantie. De mogelijkheid dat deze manier van handelen niet zo bedoeld is door christenen, maar ‘slechts’ zo wordt ervaren

¹⁰⁹ Stefan Paas, Vrede stichten: Politieke meditatie, Boekencentrum: Zoetermeer 2007

¹¹⁰ Tussen christenen onderling zijn er verschillen in uitvoering van die dagelijkse praktijk, maar de hoofdlijn leven met God in navolging van Christus wordt over het algemeen wel gedeeld. De verschillen kunnen al als intolerant worden opgevat.

door de ander, keurt de bekeringsdrang niet goed. Tolerantie bestaat alleen wanneer deze gedeeld wordt door degene die tolerant is en degene die tolerantie ‘ontvangt’.

Een manier waarop tolerantie juist wel in verband wordt gebracht met christenen is het tolerant zijn van christenen tegenover andere religies en minderheden, omdat zij bang zouden zijn voor hun eigen positie. Tolerantie als zelfbeschermingsmechanisme. In een tijd waarin christenen in Nederland steeds meer een minderheid worden, komen zij op voor de rechten en vrijheden van andere minderheidsgroepen om zo te voorkomen dat ook de rechten en vrijheden van christenen beperkt worden. De vraag of deze veronderstelling al dan niet terecht is, is niet van belang. Het resultaat blijft hetzelfde; er is sprake van tolerantie en dat beschermt minderheden.

Tolerantie in christelijke politiek

Uit het voorgaande blijkt dat er twee vormen van tolerantie zijn. Ten eerste is er tolerantie die opkomt voor de zwakken in de samenleving; de groepen die veelal zelf geen stem hebben. Ten tweede is er tolerantie voor mensen en groepen die zelf wel een stem hebben – en deze soms ook luid laten horen – maar waarvan de opvattingen afwijkend zijn. De eerstgenoemde vorm van tolerantie; een stem geven aan zwakkere groepen en hen zo beschermen, is misschien wel een kerntaak voor christen politici en staat daarmee niet ter discussie. De tweede vorm van tolerantie; het ruimte laten aan mensen en groepen met een afwijkende opvatting, ook betreffende het goede leven, is lastiger te ratificeren. Moeten christen politici de ruimte laten aan wetten die tegen het goede leven ingaan? Een antwoord op deze vraag kan gevonden worden in het nader beschouwen van de werking van oprechte tolerantie.

Bij beschouwing van oprechte tolerantie moet geconstateerd worden dat maatschappelijke tolerantie primair een kwestie is van recht en niet van moraal. Het gaat niet om wat goed is in de ogen van diegene die tolerant is, maar of er recht gedaan wordt aan het subject van tolerantie. Een eenvoudig voorbeeld hierbij is het ruimte geven aan andere religies om hun geloof te praktiseren. Het standpunt van de ChristenUnie ten aanzien van prostitutie is een ander voorbeeld¹¹¹. De CU zet in op het terugdringen van prostitutie met een beroep op de rechten van prostituees. Men wil recht doen aan de prostituees, en mensenhandel en moderne slavernij uitbannen. Uiteraard heeft de CU ook een morele visie op prostitutie, maar dat is niet de inzet voor beleid. Op deze manier kan men met een beroep op de rechten van de – kwetsbare – prostituees en tegelijkertijd tolerant zijn tegenover voorstanders van legalisering van prostitutie.

De onderliggende basis van de constatering dat tolerantie in eerste instantie een kwestie is van recht en niet van moraal is de grondgedachte dat de overheid geen opvoeder of gids tot het heil is.¹¹² Een overheid, ongeacht haar politieke kleur of overtuiging, moet niet doormiddel van dwang haar burgers de eigen visie op goede leven op willen leggen. De overheid is niet verantwoordelijk voor levensbeschouwelijke keuzes van haar burgers. De overheid moet zorg dragen voor de mogelijkheid, het recht en de vrijheid, om de keuze voor het zelfbepaalde goede leven te maken en uit te leven. Voor christelijke politiek en christen politici betekent dit dat het christelijk geloof, de navolging van Christus, gebeurt op

¹¹¹ <http://www.christenunie.nl/nl/mensenhandel>

¹¹² Stefan Paas, Vrede stichten: Politieke meditatie, Boekencentrum: Zoetermeer 2007, 409

vrijwillige basis en niet onder dwang. Tegelijkertijd moeten zij accepteren dat mensen hun van God gegeven vrijheid misbruiken om keuzes te maken die niet christelijk zijn.¹¹³

Een overheid die op deze manier handelt en tolerant is tegenover anderen die vanuit het eigen morele standpunt gezien verkeerde keuzes maken, lijkt vrij van waarden te moeten zijn. Dat is niet juist. Het gaat erom dat er verdraagzaamheid is naar anderen met een afwijkende visie op de samenleving. Dit betekent niet dat er geen sprake is van waarden. De visie op het goede leven is niet vrij van waarden. Zo kunnen christenen vanuit de waarden waar zij zelf voor staan, hun visie op het goede leven, de waarden van anderen beschermen. Er is dan geen sprake van het opleggen van het goede aan anderen, maar het beschermen van de ander tegen kwaad.

De twee genoemde vormen van tolerantie komen in deze handelwijze naar voren. De overheid is tolerant tegenover groepen met een afwijkende visie op het goede leven. Tegelijkertijd beschermt de overheid andere groepen die in het gedrang komen door diezelfde afwijkende visie op het goede leven. Men wil niet de eigen waarden opleggen aan de groep met de afwijkende visie, maar men komt wel op voor het bestaansrecht van de verdrukten. Voor christelijke politiek betekent dit bijvoorbeeld dat mensen de mening mogen hebben om de grenzen van Nederland te willen sluiten voor vluchtelingen, maar dat met het oog op de menswaardigheid van vluchtelingen gepleit wordt voor rechtvaardig beleid op dit gebied. Met betrekking tot prostitutie wordt beleid geleid door de menswaardigheid en bescherming van prostituees en niet door de morele afkeur van prostitutie.

Het beschermen van kwetsbare groepen, individuen en stemlozen wordt op deze manier leidend voor het mandaat van de overheid. Het opstellen van wetten en regels is hierbij geen inbreuk op de vrijheid van het individu of betutteling, maar tolerant. Het geeft rechten, ruimte en vrijheid voor verdrukten. Dit kan gaan om mensen, maar ook om dieren, de natuur en het milieu. Concrete voorbeelden zijn dat de overheid regels mag stellen ten aanzien van het scheiden van afval om zo het milieu te beschermen en financiële voorzieningen treft voor de verzorging van gehandicapten zodat de kosten hiervoor gedragen worden door de maatschappij en niet alleen bij ouders terecht komen.

Tolerantie is kwetsbaar. De vrijheid van de één kan de vrijheid van de ander beperken. Door op te komen voor de waarde van kwetsbare groepen en individuen kan het zo zijn dat de vrijheid van anderen ingeperkt moet worden. Deze inperking is niet intolerant, maar rechtvaardig, gericht op recht. Tolerantie gaat niet over het opleggen van waarden aan anderen maar de waarde van anderen beschermen. Niet het opleggen van het goede, maar beschermen tegen kwaad. Wanneer christenen op deze manier omgaan met tolerantie kan hun politiek gericht zijn op publieke gerechtigheid zonder moralistisch te zijn.

Gerrit van Vliet MSc volgde de masters Sociologie (EUR, 2009) en International Development Studies (WUR, 2011). Momenteel is hij werkzaam als administrateur bij een scheepswerf.

---

¹¹³ Stefan Paas, *Vrede stichten: Politieke meditatie*, Boekencentrum: Zoetermeer 2007, 418

De menselijke maat: automatisering in de zorg

Gerrit Jan Dijkgraaf

Samenvatting

Door technologische innovaties zullen de komende jaren zorgtaken worden overgenomen door robots. Deze automatisering werkt twee trends in de hand: een vermindering van aandacht voor de gehele patiënt, inclusief zijn of haar geestelijk welzijn, en een verder groeiende kloof tussen ziekte en gezondheid in de samenleving. Ik signaleer dat waakzaamheid geboden is. Ik sluit af met twee aanbevelingen om deze trends in goede banen te leiden.

Inleiding

Stel jezelf over dertig of vijftig jaar voor, oud en krakkemikkig. Naar een verpleeghuis wil je liever niet, maar eigenlijk is dat wel nodig. Een robot zou dan uitkomst kunnen bieden. In de slaapkamer staat er één die je in en uit bed tilt. Door het huis rijdt een andere robot, voorzien van een scherm waarmee je contact kunt leggen met de dokter of je familie, en die daarnaast in de gaten houdt of je de koelkastdeur wel dicht doet en je dagelijkse medicijnen inneemt. Rond het middaguur levert een postrobot de warme maaltijd af. Wanneer je naar het ziekenhuis moet voor een operatie, zie je de chirurg niet meer aan de operatietafel: zijn plaats is overgenomen door een grote robotarm, volgeladen met op afstand bediende apparatuur.

De robots uit de alinea hierboven bestaan nu al, en de robotica zal in komende decennia nog flinke stappen zetten. Zorgtaken waarvan we ons niet kunnen voorstellen dat robots ze gaan uitvoeren zullen toch geautomatiseerd worden. Misschien wordt de chirurg zelf overbodig. Jaron Lanier noemt in zijn boek *Who owns the future*¹¹⁴ de mogelijkheid dat zelflerende algoritmen meekijken met chirurgen die op afstand bedienbare chirurgische apparatuur gebruiken om te opereren. Als de software maar van genoeg operaties heeft geleerd, is de chirurg niet meer nodig.

In dit essay kijk ik vooruit naar de vragen die automatisering, zoals het gebruik van robots, in de zorg kan gaan oproepen. Welke ontwikkelingen werken robots in de hand, en wat winnen we daarmee en raken we kwijt? Uitgaande van wat in de christelijke traditie over zorg is gezegd bespreek ik twee mogelijk zorgelijke ontwikkelingen en sluit af met een paar aanbevelingen.

Wat is gezondheid

Een eenduidige scheiding tussen ziek en gezond zijn is vaak moeilijk te maken. In het denken over de zorg vinden we dan ook verschillende visies op wat 'gezondheid' nu eigenlijk inhoudt, en wat dus precies de taak is van de zorg.

Je zou de visies met wat passen en meten in twee beelden van gezondheid in kunnen delen. Het eerste beeld richt zich vooral op het lichamelijk functioneren van de patiënt. Ietwat gechargeerd: als de bloedwaarden binnen het normale bereik liggen en de patiënt rechtop lopend het ziekenhuis kan verlaten, is hij gezond. Het tweede beeld omsluit het eerste, maar voegt daar nog iets aan toe: naast de lichamelijke kant van gezondheid richt dit beeld zich ook op het sociale en geestelijke leven van de patiënt. Gezond zijn is 'je plaats in de gemeenschap kunnen innemen'. Meer dan vroeger mag dit holistische beeld van gezondheid tegenwoordig rekenen op serieuze belangstelling van de professionele gezondheidszorg.

De Engelse theoloog O'Donovan hanteert twee termen als belangrijke pijlers¹¹⁵ om ons denken over de gezondheidszorg te analyseren: het 'nut' en de 'zorg'. Deze termen, die ons handelen aan het bed van de zieke aanduiden, haken aan bij de twee beelden van gezondheid hierboven. De eerste term, het nut, verwijst naar de procedures en methodes die we gebruiken om de lichamelijke toestand van een patiënt te verbeteren. Met de tweede term, de zorg,

---

¹¹⁴ Jaron Lanier, *Who owns the future?* (Londen: Allen Lane 2013)

¹¹⁵ In een lezing getiteld 'Utility, Prudence, and Care', gehouden 15 november 2012, beschikbaar op <http://www.youtube.com/watch?v=btY1FDilBbE> (laatst bereikt 11 december 2014).

spreken we over onze relatie met de patiënt en onze ondersteuning van hem of haar in zijn ziekte. Nut is het uitrekenen van de benodigde dosis medicijnen, aan zorg werk je met de zorgvuldige uitleg aan het bed en de knipoog als de medicijnen worden toegediend.

O'Donovan wijst erop dat het nut in dienst van de zorg moet staan. Hij signaleert dat het in ons handelen vaak andersom lijkt te zijn. Het nut wordt de maatstaf van onze zorg. Ook onze roeping om als medemens een patiënt te steunen en hem of haar nabij te zijn verwordt dan tot een methode, die we kunnen inruilen voor een andere procedure als blijkt dat die 'nuttiger' is - hoe we dat dan ook maar meetbaar hebben gemaakt.

Zorgende robots?

De techniek, en zeker automatisering, is een sterke aanjager van het denken in termen van nut. Een bloedwaarde, de tijd die een patiënt nodig heeft om te herstellen van een operatie, het aantal milligram medicijn dat nodig is: het zijn alle getallen, die door software te begrijpen en te bewerken zijn. Procedures en methodes, waarmee de verbinding tussen lichamelijke afwijking en aanpak ervan kan worden gelegd: dat is wat computers kunnen. En deze wijze van denken blijft niet makkelijk beperkt tot de taken die we aan computers overlaten. Onze andere levenssferen worden er gemakkelijk mee geïnfecteerd. Zo komen we dan tot lange protocollen voor verpleegkundigen, en strikte eisen hoeveel minuten er per patiënt besteed mogen worden. Het verloop van de behandeling moet in uitgebreide standaardverslagen worden vastgelegd. We horen dan al snel de klachten dat de echte zorg wordt verstikt.

Want zorg, in de terminologie van O'Donovan, is voor software veel moeilijker. Een relatie met een medemens, hem of haar emotioneel en spiritueel ondersteunen op het ziekbed, dat is moeilijk in een getal onder te brengen. Kan een algoritme bepalen wanneer iemand zijn gerechte plaats in de gemeenschap naar tevredenheid inneemt? Dat lijkt bij uitstek een taak voor mensen. De gemeenschap zelf is nodig om die vraag te beantwoorden.

We kunnen de vraag nog bolder maken: zal een robot onze spiritualiteit - onze verhouding tot God - kunnen peilen? Dat lijkt onmogelijk. Onze spiritualiteit is voor onszelf al ondoorzichtig en is bij uitstek niet te vatten in getallen en methoden.

Zorgende mensen

Christenen hebben een lange relatie met ziekte en zorg. Jezus geeft zijn discipelen de opdracht mee de zieken te genezen (Mt. 10:8, Mk. 16:17-18) en onderstreept het belang van ziekenverzorging in de gelijkenis van de bokken en de schapen (Mt. 25:31-46).

Met die woorden werd zorg voor de zieken een centrale taak van de kerk. Basileus van Caesarea, een vierde-eeuwse bisschop, wordt wel als de stichter van het eerste ziekenhuis aangemerkt. Sociologen zoals Rodney Stark hebben laten zien dat de christelijke bereidheid om elke zieke te verzorgen, uit welke klasse deze dan ook maar afkomstig was, een belangrijke factor vormde in de groei van de vroege kerk. Afgezien van landelijke overheden is de Rooms-Katholieke Kerk tegenwoordig de grootste aanbieder van gezondheidszorg ter wereld.

Voor christenen is lichamelijke genezing sterk verbonden met geestelijke genezing. Dat wordt benadrukt in de geschiedenis van Jezus en de verlamde man die door het dak voor zijn voeten wordt neergelaten (Mk. 2:1-12) en in andere woorden van Jezus (bijv. Mk. 2:17). De catechismus van de Rooms-Katholieke kerk benadrukt dat Christus kwam om de gehele mens

naar lichaam en ziel te genezen (Catechismus van de Rooms-Katholieke Kerk, 1503). Spirituele gezondheid is niet slechts een extraatje bij een goed functionerend lichaam; geest en lichaam zijn één en daarom kan zorg voor het lichaam niet losgemaakt worden van zorg voor de geest.

In onze tijd is deze verbinding tussen lichamelijke genezing en geestelijke genezing in de uitoefening van het dagelijkse geneeskundige werk vaak losgelaten. Als je daar behoefte aan hebt, kan de dominee bij het ziekbed worden geroepen, maar de chirurg of de verpleegkundige zal niet informeren naar je ziel. Deze boedelscheiding sluit aan bij de termen die O'Donovan gebruikt. Artsen en verpleegkundigen zijn dan vooral 'nuttig' bezig: ze voeren de behandelingen en procedures uit om het lichaam van de patiënt weer goed te laten functioneren. Het 'zorgen' rust vooral in de handen van de familie en vrienden, de priester, dominee of imam.

Robots en software kunnen onze relationele en spirituele toestand niet bevatten, laat staan verzorgen. Een groeiende invloed van automatisering in de zorg zal dus de takenscheiding tussen 'nut' en 'zorg', tussen procedurele aandacht voor het functionerend lichaam en relationele aandacht voor de hele persoon, alleen maar versterken.

Vanuit een christelijk beeld van verbonden lichamelijke en geestelijke gezondheid zullen we in dat geval tegengas moeten geven: in de dagelijkse zorgpraktijk moet naast de lichamelijke behandeling aandacht worden besteed aan het sociaal en spiritueel functioneren van de patiënt.¹¹⁶ Op de verpleegkunde-opleiding van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle is het behandelen van de mens als geheel verweven in de opleiding. Andere opleidingen doen er, waar deze aanpak nog ontbreekt, goed aan dat voorbeeld te volgen.

Ziekte blijft ver

Een groeiend gebruik van robots om zieken te behandelen en te verzorgen leidt niet alleen tot minder aandacht voor de sociale en spirituele kant van verzorging, het maakt ook de afstand groter tussen gezonde en zieke mensen. Een chirurg hoeft zijn handen niet meer vies te maken en een mantelzorger hoeft zijn of haar geliefde niet meer uit bed te tillen. Het contact met de saaie, vervelende, en nare kanten van ziekte vermindert; alleen de patiënt zelf blijft over die het proces nog aan den lijve moet ondervinden. Meer dan nu zullen we in staat zijn om ziekte en dood naar de rand van ons dagelijks leven te verplaatsen. En dat is een gemis.

Hierboven kwam het belang van spiritualiteit voor ziekte en zorg aan bod. Maar die verbinding kan ook worden omgekeerd: wat kunnen wij in ons sociale en geestelijke leven leren van ziekte en zorg? Mensen uit eerdere eeuwen, christelijk en niet-christelijk, hadden voldoende reden zich over die vraag te buigen: ziekte was overal zichtbaar en behandeling was vaak onmogelijk. Het werd een vanzelfsprekende - en troostende - stap te proberen er geestelijk wijzer van te worden.

Robert Burton haalt in zijn *Anatomy of melancholy* (deel 2, 2.3.2) een reeks klassieke schrijvers aan die de invloed van ziekte op een goede geestelijke vorming benadrukken. In de poëzie van George Herbert komt steeds weer de gedachte op dat lichamelijk lijden ons

---

¹¹⁶De recente WI-publicatie *Zorg met een hart* (Geert Jan Spijker e.a., Amersfoort 2013) adviseert zorgverleners om in plaats van een kille, efficiënte benadering van de ziekte het functionele (nut) en het relationele (zorg) aspect van de zorgverlening in balans te houden.

geestelijk sterker maakt ("Affliction then is ours, / we are the trees, whom shaking fastens more", uit 'Affliction'). In Tolstojs *De dood van Ivan Iljitsj* doet een pijnlijk ziekbed de hoofdpersoon ontdekken dat hij nooit 'echt' geleefd heeft. De theoloog Hauerwas wijst in zijn schrijven vaak op ziekte en dood, en gebruikt onze ervaringen daarmee om onze levenshouding aan de kaak te stellen (bijvoorbeeld in *God, medicine, and suffering*).

Deze auteurs verschillen onderling over de precieze betekenis die ziekte kan brengen. Daarvoor is een ziekteproces ook te persoonlijk. Ze zijn het er echter over eens dat ziekte in staat is om ons dagelijks handelen open te breken en ons kan aanzetten ons leven anders in te richten.

Om die boodschap te blijven ervaren moeten ook wij die gezond zijn dicht bij de zieken blijven. Omdat niet iedereen is geroepen arts of verpleegkundige te zijn of een geliefde te verzorgen, moeten we de afstand die automatisering brengt tussen ziekte en ons dagelijks leven op andere manieren leren te overbruggen.

In plaats van robots te gebruiken om ons contact met de zieke te verminderen, kunnen we ze inzetten om behandeling meer in onze dagelijkse omgeving plaats te laten vinden. Het mes snijdt dan aan twee kanten. Voor hen die gezond zijn wordt ziekte niet weggedrongen in een donker hoekje. De zieke zelf wordt behandeld dicht bij zijn eigen plaats in de gemeenschap.

Conclusie

De toekomstige effecten van een bepaalde technologie voorspellen, zoals ik hier heb gedaan, is maar zeer beperkt mogelijk. We kunnen dan ook niet zonder een oplettendheid, waarin we het samenspel van ons leven en de techniek steeds opnieuw proberen te peilen en waar mogelijk bijsturen. Toch denk ik dat het mogelijk is nu al zekere trends op te merken.

De eerste trend is dat het gebruik van automatisering ons denken over de zorg in termen van 'nut' zal versterken. Dat is een verlies: zorgverlening gaat niet alleen maar om de juiste procedures en methodes. Die staan uiteindelijk in dienst van het welzijn van de hele patiënt, waarin zijn of haar sociale en geestelijk leven ook een belangrijke rol speelt.

De tweede trend is dat automatisering onze afstand tot de ervaring van ziekte zal vergroten. Daarmee doen we de zieke en de gezonde mens tekort. De zieke mist de verbinding met zijn sociale omgeving, en de gezonde verliest het besef van ziekte en de levenswijsheid daardoor opgedaan.

Aanbeveling

Automatisering in de zorg kunnen we niet tegenhouden, als we dat al willen. Wel kunnen we bezig gaan om de trends die ik identificeerde bij te buigen. Ik noem vast twee denkrichtingen. Ten eerste kunnen we artsen en verpleegkundigen in hun opleiding meer meegeven over het geven van zorg aan de hele mens, zodat het sociale en spirituele leven van de patiënt niet volledig gescheiden raakt van de medische behandeling. Ten tweede kunnen we het gebruik van automatiserende middelen, zoals robots, om mensen thuis te behandelen aanmoedigen. Daarmee verkleinen we de afstand tussen de zieke en de gezonde mens. Mantelzorg wordt voor meer mensen haalbaar, omdat moeilijke medische of fysieke handelingen deels door robots kunnen worden overgenomen.

Gerrit Jan Dijkgraaf MSc (1989) studeerde natuurkunde en milieuwetenschappen in Groningen. Hij werkt voor ingenieursbureau Witteveen+Bos in Deventer, en is geboeid door de vraag hoe ons samenleven en de techniek zich de komende tijd zullen verhouden.

Is de politiek er om idealen te verwezenlijken?

Mieke Huijsman

Korte samenvatting

Christelijke politici die in de politiek voorstanders willen vinden voor hun visie op het goede leven worden door sommige wetenschappers en bestuurders gezien als bedreigers van de pluriformiteit in de samenleving. Politici zijn volgens hen doorgeschoten om vanuit hun visie op het goede voor de mens regels op te leggen aan de samenleving. De enorme regelzucht bij politici ondermijnt de keuzevrijheid van individuen. Hoewel het goed is als bestuurders waken voor totalitarisme vanuit het idee dat het kwaad op deze wereld nooit overwonnen kan worden en mensen vermogend zijn om eigen keuzes te maken, is het voeren van een politiek zonder idealen onmogelijk. Een politiek die beoogt neutraal te zijn legt tevens beperkingen op aan de samenleving. Een christen politici heeft de mogelijkheid en verantwoordelijkheid om uiting te geven aan Bijbelse waarden als gerechtigheid en solidariteit in de politiek.

Introductie

Tijdens de Groen van Prinstererlezing van 2009 haalde toenmalig minister André Rouvoet het voorbeeld aan van het leven van William Wilberforce.¹¹⁷ Wilberforce was een christendemocratisch parlementariër in Groot-Brittannië die zich in zijn leven en werk sterk maakte voor de afschaffing van de slavenhandel. In zijn strijd tegen slavenhandel ondervond hij van verschillende kanten weerstand. Op 12 mei 1789 hield hij zijn eerste toespraak tegen slavernij en vanaf dat moment diende hij verschillende wetsvoorstellen in die allen sneuvelden. In 1807 zag Wilberforce eindelijk een meerderheid voor zijn wetsvoorstel in het House of Commons, waardoor slavenhandel 18 jaar na zijn toespraak illegaal werd. In zijn lezing roemt André Rouvoet de inzet van de christenpoliticus Wilberforce tegen het (maatschappelijk) onrecht en beroept zich daarbij op Bijbelgedeelten als Psalm 72 en Micha 6:8.¹¹⁸

In onze huidige tijd vinden we dit ook terug bij christenpolitici als Gert-Jan Segers. In toespraken voor jongeren (bijv. op de kerstborrel van Perspectief in 2013) geeft Segers aan op aarde de handen en voeten van God te willen zijn. Hij gebruikt de uitspraak van moeder Theresa ‘Find your own Calcutta’ om christelijke jongeren aan te zetten om vruchtbaar voor de wereld te zijn.¹¹⁹ Moeder Theresa heeft zich met veel liefde ingezet en heeft van grote betekenis kunnen zijn voor de armen in Calcutta omdat de armoede haar echt aan het hart ging. Segers zet zichzelf in om het onrecht van mensen die gedwongen in de prostitutie zitten te bestrijden. Volgens Segers moet er wetgeving komen die prostitutie illegaal maakt en vrouwen en mannen echt beschermt tegen uitbuiting. Segers geeft zo uitdrukking aan de Bijbeltekst Spreuken 31:8.¹²⁰ Net als Segers zijn er bij de ChristenUnie veel meer politici op verschillende bestuursniveaus actief om bepaalde politieke standpunten te bewerkstelligen die voortkomen uit een op de Bijbel gebaseerd besef van gerechtigheid en het als navolger van Christus handen en voeten willen geven aan het persoonlijke geloof in de politiek. Christelijke politici als Segers ondervinden net als Wilberforce kritiek van andere bestuurders en wetenschappers die vinden dat deze idealistische manier van politiek bedrijven aanzet tot een verdringing van de individuele keuzevrijheid en pluriformiteit in de samenleving.

In dit essay wil ik de vraag beantwoorden: ‘Is de politiek er om idealen te verwezenlijken?’

Om deze reden zal ik eerst ingaan op de vraag wat de rol is van de overheid ten opzichte van de samenleving en wat dit zegt over de manier van politiek bedrijven. In de tweede plaats: is een politiek zonder idealen wenselijk? Of zijn de Nederlandse burgers meer gediend als we als christenen in de politiek een duidelijk verhaal hebben gebaseerd op ons aan de Bijbel ontleend idee van een goed leven?

---

¹¹⁷ André Rouvoet, ‘Macht dienstbaar maken aan gerechtigheid: Over de ChristenUnie en de regeringsverantwoordelijkheid’ (Groen van Prinstererlezing, 2009).

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Gert-Jan Segers (2013, 4 november). ‘Heal the world’. Gevonden op: www.netwerkrotterdam.nl

¹²⁰ ChristenUnie (n.d.). ‘Mensenhandel en Prostitutie’. Gevonden op: www.christenunie.nl

De rol van politieke bestuurders in de klassieke oudheid

Verschillende grote denkers uit de christelijke traditie hebben zich gebogen over de vraag wat de rol is van de overheid en wat dit betekent voor de taak van een politici. De kerkvader Augustinus definieerde politiek in eerste instantie als *‘een creatief proces waarin een maatschappelijke ordening tot stand kwam die het vrije individu mogelijk maakt middels een stappenplan geluk te bewerkstelligen.*¹²¹ Met deze omschrijving gaf Augustinus bijval aan de Griekse-filosofie en de Romeinse politieke ideologie die zich kenmerkte door de gedachte dat intelligente bestuurders, of door Plato ook wel koning-filosofen genoemd, in staat zijn om een bepaalde sociaal-maatschappelijke ordening te creëren, waardoor iedere burger die deel uit maakt van de ‘polis’ of de ‘civitas’ individueel tot een volledige zelfvervolmaking kan komen. Zelfvervolmaking staat volgens Plato gelijk aan het ‘goede leven’ en het ‘goede leven’ leven is volgens Plato niets anders dan het vinden van het hoogste geluk.¹²² Het idee van een scheppende overheid die in staat is om hier op het aarde het volkomen heil te realiseren voor de individuele leden van haar bevolking maakte bij Augustinus naarmate hij ouder werd steeds meer plaats voor een sceptischere kijk op de rol van de overheid. In de civitate Dei geeft Augustinus zijn herziende visie op de taak van politici weer.

*Zij dienen te voorkomen dat mensen, tot wie zij overigens ook zelf behoren, elkaar opvreten als vissen. Zij vermogen niet meer dan dat. Zij zijn geen heer en meester over de geschiedenis en evenmin over de individuele ziel. In het gunstigste geval scheppen de leiders van de staat randvoorwaarden voor een vrede die tot stand komt op basis van een overeenstemming over de verdeling en verwerving van de noodzakelijke levensbehoeften.*¹²³

Augustinus invloed op de taakopvatting van de politiek

De opvatting van Augustinus is dat de politiek hoogstens ‘aardse vrede’ kan realiseren. ‘Aardse vrede’ onderscheidt zich van de ‘ware vrede’ doordat het slechts een stadium aanduidt van afwezigheid van externe dreigingen, bescherming van eigendommen, welvaart en rust. Er is volgens Augustinus sprake van ‘ware vrede’ als het kwaad overwonnen is en er een tijd aanbreekt van volmaakte heil, geluk en harmonie¹²⁴. Gezien op aarde geen ‘ware vrede’ gerealiseerd kan worden zijn politici hoogstens betugelaars van het kwaad.¹²⁵ Augustinus merkte in zijn omgang met politieke bestuurders op dat zij absoluut niet feilloos en in het bezit van waarheid zijn, zoals Plato voorstond. Augustinus onderscheid tussen ‘aardse vrede’ en ‘ware vrede’ ontleend zich aan het door Augustinus ontwikkelde inzicht dat religie ontkoppeld moet worden van politiek.¹²⁶ In zijn boek *‘Civitate Dei’* maakt Augustinus onderscheid tussen de stad van God waar de ‘ware vrede’ heerst en de aardse stad.

¹²¹ Paul van Geest, ‘“Geordend is de politiek”: het christendom als fundament van politiek handelen volgens Augustinus’, *CDV* (herfst 2012), p. 42.

¹²² Spijker, H.M. van ‘t (2009), ‘De oorsprong van de kennis en de waarheid, het goede in de Politeia van Plato.’ Universiteit Utrecht: Faculty of Humanities Theses (Bachelor thesis).

¹²³ Paul van Geest, 2012, p.43.

¹²⁴ Huttinga, W. & Spijker, G.J (2007). ‘Macht en overtuiging.’ Amersfoort: WI ChristenUnie. (pp. 16).

¹²⁵ Paul van Geest, 2012, p. 43

¹²⁶ Paul van Geest, 2012, p. 45

In de aardse stad is het volgens Augustinus niet de politieke plicht van de overheid om ervoor te zorgen dat mensen zich bekeren tot het ware geloof. Augustinus stelt dit in een tijd waarin het pas gekerstende Romeinse Rijk af begint te brokkelen en heidenen dit wijten aan het feit dat de politieke bestuurders steeds meer zijn gaan vertrouwen op God. In de aardse stad is het onmogelijk dat mensen zich collectief en geïnstitutionaliseerd laten bekeren door het geloof.¹²⁷ In de Bijbel zien we dat God mensen de vrijheid geeft om zelf te kiezen voor een leven met of zonder Hem. Een relatie kan enkel bloeien vanuit een vrijwillige overgave. Binnen een christelijke visie op de overheid heeft de overheid niet de plicht om zich in te zetten voor het ware geloof en mensen hiertoe te dwingen. Er dient een bepaalde tolerantie te zijn¹²⁸. Later nuanceert Augustinus zijn visie door te stellen dat dwang wel gerechtvaardigd is als het vooraf gaat aan innerlijke wilsverandering. Een christelijk politiek leider (keizer) dat door Augustinus gezien wordt als een *‘voortuitgeschoven post van de Godsstad in de stad van de mens’* kan op deze manier wel functioneren als *‘het verlengstuk van het pastoraat van de kerk’*¹²⁹. Het gebruik van dwang uit naastenliefde tegen ketteren en heidense gewoonten is volgens Augustinus dus geen politieke aangelegenheid, maar een kerkelijke aangelegenheid.¹³⁰

Idealen in de politiek schenden pluriformiteit

In deze lijn van Augustinus redeneert Stefan Paas dat de christelijke politiek ruimte moet bieden aan andersdenkenden om eigen keuzes te maken. Gezien de keuzevrijheid die God ons geeft dient de overheid de gewetensvrijheid van mensen niet aan te tasten door mensen te dwingen om een bepaalde levenskeuze te maken die tegen hun eigen overtuiging ingaat. Volgens Paas is de overheid niet ingesteld als ‘dienares van God’, maar is het instituut nodig om ons te beschermen tegen het kwaad dat na de zondeval in deze wereld is gekomen. Politiek is niet noodzakelijk voor het ontstaan van een samenleving, maar om een samenleving die uit zichzelf bloeit verder te laten bloeien. De taak van de overheid is niet scheppend, maar reactief. God zelf heeft deze wereld immers volmaakt geschapen. Paas benadrukt dat er in de Bijbel voorbeelden te vinden zijn waaruit blijkt dat de overheid is ingesteld op het moment dat er orde en bescherming nodig is. Zo zijn er nadat Noach uit de ark komt wetten nodig omtrent ‘moord’ en ‘doodslag’. Volgens Stefan Paas is het heidens om te denken dat politici bouwen aan Gods Koninkrijk. Op basis van het onderscheid dat Augustinus maakt tussen de aardse stad en de stad van God wordt duidelijk dat een christen politici met deze overtuiging veel te veel gericht is op de aardse politiek. Immers op aarde wordt de ‘ware vrede’ nooit bereikt¹³¹.

De taak van de aardse overheid is enkel gelegen in het legitimeren van het overheidsoptreden. Dus: ‘Wat zou een rechtvaardiging kunnen zijn om prostitutie, zoals Gert-Jan Segers bepleit, of roken te verbieden?’ Een antwoord op deze vraag valt enkel te

¹²⁷ Paul van Geest, ‘“Geordend is de politiek”: het christendom als fundament van politiek handelen volgens Augustinus’, *CDV* (herfst 2012), p. 44- 45

¹²⁸ Stefan Paas (2007). ‘Vrede stichten.’ p. 381.

¹²⁹ Stefan Paas (2007). ‘Vrede stichten.’ p. 383-384.

¹³⁰ Stefan Paas (2007). ‘Vrede stichten.’ p.385

¹³¹ Stefan Paas, ‘Een liberale injectie in de christelijke politiek’, in: Geert-Jan Spijker ed., *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi* (Amsterdam 2010) p.202-211.

formuleren vanuit een bepaalde visie op een goed leven of een religieuze overtuiging. Stefan Paas is er stellig van overtuigd dat op het moment dat de overheid mensen gaat dwingen tot het maken van de ‘juiste’ keuze, het einde zoek is. Hierbij baseert hij zich tevens op de theorie van ‘soevereiniteit in eigen kring’ van Abraham Kuiper.¹³² Kuiper stelt dat het de taak van de overheid is om als een scheidsrechter tussen de verschillende maatschappelijke verbanden op te treden zodat het gezag in de ene kring niet gaat heersen over het gezag in een andere kring. De kringen hebben elk een authentiek karakter en zijn niet herleidbaar tot elkaar.¹³³ De overheid dient ook haar eigen gezag te beteugelen zodat de samenleving niet vervalt in eenvormigheid..

Paul Frissen, hoogleraar bestuurskunde, is het eens met Paas. In deze huidige moderne (liberale) samenleving waarin sterk gehecht wordt aan de vrijheid is volgens Frissen een compacte en neutrale overheid nodig. Een overheid met een geweldsmonopolie die ervoor zorgt dat de ene drang naar vrijheid niet belemmerd wordt door de drang naar vrijheid die iemand anders heeft. Volgens Paul Frissen is het alleen van belang om de vrijheid van de bevolking te beschermen dat de overheid met haar geweldmonopolies zich bindt aan het recht en dat de overheid niet toegelaten wordt in de domeinen van geluk, vrijheid, waarden en moraal. De overheid kan volgens Paul Frissen alleen gezaghebbend optreden als het er zelf ook niet nog eens allerlei opvattingen op na houdt over hoe wij invulling moeten geven aan die vrijheid. Iedereen moet vrij zijn om zijn eigen (conservatieve) levensstijl vorm te geven en de overheid mag hierin niet interveniëren. Dit betekent volgens Paul Frissen dat bijvoorbeeld in het omgaan met risico's door politici gerust zoveel mogelijk risico toegelaten kan worden, want degene die ervoor aansprakelijk is wordt toch wel aansprakelijk gesteld. Een preventieredenering als het opnieuw verplicht willen stellen van schoolzwemmen om verdrinking van kinderen te voorkomen is eigenlijk van der zotte volgens Paul Frissen. Volgens Paul Frissen zouden politici veel meer afwachtend moeten zijn.¹³⁴

Is een neutrale politiek mogelijk?

Hoewel Stefan Paas en Paul Frissen beiden pleiten voor een politiek zonder idealen of in de bewoording van Stefan Paas een politiek zonder ‘geprogrammeerde visie’ dient opgemerkt te worden dat bijvoorbeeld de theorie van ‘de soevereiniteit in eigen kring’ van Abraham Kuiper nog een ander element veronderstelt. Deze theorie stelt immers dat God als Soeverein boven iedere kring staat. Het gezag in de kring van de overheid kan zorgen voor een verbinding met het gezag van God.¹³⁵ Stefan Paas stelt dat het de taak van de overheid is om haar optreden te legitimeren. Overheden zijn niet alwetend en alvermogenend en schieten hierin te kort. Het is van belang dat politici erkennen dat zij haar macht en rechtsbevoegdheden ontleen aan God en hierover rekenschap dienen af te leggen aan God. Juist door het bewustzijn van de toekomst van Gods Koninkrijk is het van belang dat politici zich niet

---

¹³² Stefan Paas, 2010, p.209.

¹³³ Roel Kuiper (2011). ‘Dienstbare politiek. Voor een verantwoorde samenleving en een rechtvaardige overheid.’, p. 54. Amsterdam: Buiten& Schipperheijn.

¹³⁴ VPRO Boeken(2013). ‘De fatale staat van Paul Frissen’. [tv-fragment] Gevonden op: <http://boeken.vpro.nl/televisie/boeken/2013/01-september.html>

¹³⁵ Roel Kuiper, 2011, p. 55

hechten aan macht, maar macht in dienst stellen van publieke gerechtigheid.¹³⁶ Hetzelfde geldt voor het feit dat zij niet alle risico's moeten willen beheersen. Het kwaad is immers overwonnen door God en hoeft niet opnieuw overwonnen te worden. Gods leiding over deze wereld gaat door en een christelijke partij kan een belangrijk instrument in Zijn plan met de wereld zijn. Bovendien heeft God zelf een heilzame orde gebracht in dit leven zonder dat daar een door mensen ingestelde overheid voor nodig was, namelijk door het geven van de 10 geboden.

Beide wetenschappers hebben zeker een punt als het er om gaat dat de overheid niet moet dwingen om mensen te laten geloven of mensen hiertoe voor te sorteren. Een christelijke meerderheid kan er net zo goed toe leiden dat het overheidsbeleid de pluriformiteit in de samenleving verdringt doordat de overheid vervalt in totalitarisme. Toch zijn idealen in de politiek onontbeerlijk. Het huidige neoliberalisme dat hoge verwachtingen had van het incorporeren van marktprincipes in de overheid heeft ertoe geleid dat de aandacht voor het sociale kapitaal in de samenleving verloren is gegaan. Juist door neutraliteit in de politiek en organisaties na te streven om het slagvaardiger te maken is er minder oog voor de pluriformiteit in de samenleving ontstaan. Een neutrale politiek voorkomt niet dat de samenleving in eenvormigheid vervalt. Een politiek zonder idealen is onmogelijk. Het is van groot belang dat er, zolang Nederland een parlementaire democratie kent, christelijke politici opstaan die de Bijbelse waarden op een eigentijdse en passende manier in de politiek laten gelden.

Mieke Huijsman is bijna afgestudeerd als bestuurskundige. Zij werkt als junior onderzoeker bij stichting Crisislab, dat evaluatie- en beleidsonderzoek verricht op het gebied van crisisbeheersing en veiligheidszorg. Tevens is zij actief lid bij Perspectief en is zij vanaf juni 2013 tot september 2014 bestuurslid Algemene Zaken en later secretaris geweest bij de ChristenUnie Nijmegen. Inmiddels woont zij in Utrecht.

---

¹³⁶ Roel Kuiper, 2011, p.82-86

Arts en patiënt in liefde

Agapeïsch vooruitzicht in de zorghervormingen

Aline de Vries-Meissner

Samenvatting

De huidige gezondheidszorg vertoont kenmerken van een productielijn waarin de bezieling, de agapeïsche mens tot mens relatie, moeilijk te vinden is. Dit is onbevredigend voor zowel de patiënt als de arts. *Agapè* is een stevige liefdesrelatie waarbij een fundamentele mens tot mens waardering de basis is voor het (weder)geven van hulp. Komend jaar staan verschillende hervormingen te gebeuren binnen de medische zorg. Deze essay gaat in op een praktische vraag: kunnen, theoretisch gezien, de hervormingen aanleiding zijn voor het terugbrengen van *agapè* in het Nederlandse gezondheidszorgsysteem?

Inleiding

Het boek ‘menslievende zorg’ van Professor Annelies van Heijst werd gepubliceerd in het jaar voorafgaand aan de uitroiling van de marktwerking in de Nederlandse gezondheidszorg. In dit boek stelt zij dat het diepste motief om zorg te verlenen, zij verwoordt het treffend als ‘de bezieling’, is een ander mens niet alleen te willen laten in zijn lijden. Veel zorgverleners en patiënten herkennen zich in haar betoog dat juist dit motief in de knel is gekomen binnen het huidige zorgsysteem. De zorgverleners voelen zich opgejaagd en beknot in hun vrijheid, en de patiënt voelt zich als waardevol mens genegeerd.¹³⁷

De Nederlandse gezondheidszorg lijkt trekjes te hebben gekregen van een ziellose productielijn. Met medische behandeling als de reparatie van een onderdeel van het menselijk lichaam, en zorg als het product dat wordt beoordeeld op basis van meetbare effecten. Dit leidt tot onvrede bij zowel zorgverlener als patiënt. Voormalig nationaal ombudsman Brenninkmeijer signaleert dat: ‘de kern van de zaak – het goede gesprek met de arts – is kwijtgeraakt ...’¹³⁸

Komend jaar ondergaat het Nederlandse gezondheidszorgsysteem opnieuw grootschalige hervorming. Hervormingen binnen de gezondheidszorg gaan doorgaans gepaard met veranderingen die implicaties hebben voor de motieven waarmee zorg verleend wordt. De gezondheidszorg wordt vaak opgedeeld in ‘cure en care’. Met ‘cure’ wordt de op genezing gerichte zorg bedoeld, die ik ook zal aanduiden met medische zorg. ‘Care’ omvat de verzorging van mensen die langdurig hulp nodig hebben, de langdurige zorg. In deze essay wil ik bekijken of de hervormingen binnen de ‘cure’ in lijn liggen met wat vanuit de sociaal-christelijke traditie het diepste motief is om zorg te verlenen, namelijk *agapè*. Vervolgens wil ik dit concreter maken door in te gaan op de interactie tussen hulpverlener en zorgvrager, in bijzonder de arts-patiënt relatie. Ik zal bekijken hoe deze relatie idealiter wordt vormgegeven en wat de arts-patiënt relatie geworden is. Uiteindelijk wil ik nadenken over de vraag of de komende hervormingen theoretisch gezien agapeïsche bezieling in de gezondheidszorg zouden kunnen laten groeien.

Hervormingen in de gezondheidszorg

Vanaf het jaar 2000 zijn de zorgkosten in Nederland buitensporig toegenomen. In 2006 is een ander zorgstelsel ingevoerd in Nederland. In dit zorgstelsel werd het ziekenfonds vervangen door gereguleerde marktwerking. Het idee was dat de marktwerking de stijging van de zorgkosten zou normaliseren.¹³⁹ In 2015 ondergaat de gezondheidszorg in Nederland opnieuw grote veranderingen.¹⁴⁰

Binnen de ‘cure’ of medische zorg is afgesproken dat de behandelkosten binnen bepaalde grenzen zullen worden gehouden, en dat tegelijkertijd de kwaliteit van de medische zorg verbeterd wordt. Om de consumptie van dure ziekenhuiszorg te verminderen zullen meer behandelingen worden aangeboden door de huisartsen. Verder moet de medische sector

¹³⁷ J.E.J.M. van Heijst, *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit* (Klement, Kampen, 2005).

¹³⁸ Alex Brenninkmeijer op BNR radio 9 december 2013

¹³⁹ Albert van der Horst, Frank van Erp & Jasper de Jong. *Zorg blijft groeien/financiering onder druk* (Centraal Plan Bureau, 2011)

¹⁴⁰ De agenda voor de zorg, Aanbod aan politiek en samenleving van het zorgveld. Bron: <http://www.ggd.nl/static/filebank/3c1effe83dd9fc79932143a78e8562e6/agenda-voor-de-zorg.pdf>

expliciet het belang van ‘bewust patiënt-zijn’ gaan uitdragen, om zo verdere stijging van de zorgkosten te voorkomen. Men wil dat patiënten zich gaan realiseren dat medische behandelingen enorm hoge kosten met zich meebrengen. Daarnaast wordt de (potentiële) patiënt gevraagd zich bewust te zijn (of te worden) van de consequenties van ongezond gedrag voor het lichaam.

Binnen de ‘care’ of langdurige verzorging hebben verschillende maatregelen het doel mensen met een beperking langer thuis te laten wonen en hen dus zo lang mogelijk buiten dure zorginstellingen te houden. (Ook deze veranderingen bieden kansen in het licht van de sociaal christelijke traditie, maar deze wil ik voor deze essay buiten beschouwing laten.¹⁴¹)

Agapè

Een overgrote meerderheid van artsen-in-spé noemt de wens om ‘een zinvolle bijdrage te leveren aan het ziekteproces, niet alleen voor zieke maar ook voor familieleden’ als motivatie om arts te willen zijn.¹⁴² Dit gaat verder dan enkel genezen. Het is een praktische bewogenheid ten opzichte van de lijdende patiënt, en kan geduid worden als liefde. Hier wordt geen vriendschappelijke of romantische liefde bedoeld, maar de stevige liefde tot de naaste zoals Jezus in de Bijbel geeft als richtlijn voor het leven.

In de christelijke traditie wordt voor liefde meestal het woord *agapè* gebruikt.¹⁴³ Deze liefde begint bij God, want Hij is liefde.¹⁴⁴ De liefde is hier een Goddelijke kracht die God als Schepper over zijn maaksel heeft uitgestort.

Bijzonder hoogleraar politieke filosofie en levensbeschouwing Govert Buijs definieert *agapè* in zijn oratie breder als ‘iemand concrete commitment aan het openbloeien van iemand ... op weg naar gedeelde vreugde.’ Het is iets anders dan barmhartigheid, wat meer een eenzijdige betekenis heeft. *Agapè* is geheel wederzijds. Op basis van fundamentele gelijkwaardigheid (basale symmetrie), ontspint een ragfijn spel van asymmetrie, waarin dan weer de ene mens dan weer de andere mens hulp geeft. Het is onbaatzuchtige, en soms zelfopofferende liefde.

Buijs stelt dat *agapè* universeel is. Niet altijd in concrete aanwezigheid, maar wel, bij afwezigheid, als een voelbaar gemis. De mate waarin *agapè* aanwijsbaar is verschilt tussen culturen en verandert over de tijd. Zonder specifiek te worden, stelt hij dat in veel culturen door winstbejag, competitie en hiërarchie *agapè* verdrongen wordt naar het privéleven van mensen. Toch is *agapè* met een kapitalistische en individualistische cultuur als de onze verweven, in de zin dat, als onrecht geroken wordt, een tegenbeweging snel in gang is gezet. Extreem onrecht wordt niet getolereerd.¹⁴⁵

¹⁴¹ Volgens mij biedt het kansen in het licht van bieden van oplossingen binnen de eigen kring in lijn met Dooyenweerds typologie van sociale structuren, beschreven door: M. Vreugdenhil. *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken* (Vossiuspers UVA, 2012)

¹⁴² Jolanda Dwarswaard, Medard Hilhorst & Margo Trappenburg. Toch maar liever timmerman? Over de idealen van de (huis)arts. Uit: *Werkzame idealen. Ethische reflecties op professionaliteit* (Uitgeverij Van Gorcum, 2007)

¹⁴³ Maarten Neuteboom. *Recht, gerechtigheid en liefde, Een zoektocht langs Plato – Augustinus – Scholten en Barth*. Bachelorscriptie Universiteit Leiden. Scriptiebegeleider: Dr. T. Sloopweg

¹⁴⁴ Bijbeltekst: 1 Johannes 4 vers 16

¹⁴⁵ G.J. Buijs. *Publieke liefde, Agapè als bron voor maatschappelijke vernieuwing in tijden van crisis*. Oratie gehouden op 3 februari 2012 en 28 februari 2012 te Amsterdam

Ik denk dat het diepste motief van zorgverleners, hun bezieling om een mens bij te staan in het lijden, voortkomt vanuit dit universele *agapè*. Dit bijstaan van een mens in lijden is niet iets theoretisch, filosofisch, of vaags. Het gebeurt in een concrete interactie tussen zorgverlener en patiënt. Binnen de langdurige en medische zorg hebben patiënten te maken met verschillende zorgverleners; artsen, verpleegkundigen, verzorgenden. Ieder heeft een relatie met de patiënt en ieder is noodzakelijk voor het goede verloop van het zorgproces. Om de rol van *agapè* concreter te maken zal ik in het volgende hoofdstuk dieper ingaan op een van deze relaties, de arts-patiënt relatie. Deze relatie is cruciaal voor effectieve medische zorg en is grondig bestudeerd.

De arts-patiënt relatie

De relatie die een arts en een patiënt hebben heeft voor beiden een andere betekenis. De arts heeft weinig tijd, veel verplichtingen en de grote verantwoordelijkheid om medische problemen te signaleren en passend te behandelen. Een individuele patiënt drijft snel langs in deze almaar voortstuwende stroom. Daar staat tegenover dat een goede arts-patiënt relatie essentieel is voor de gezondheidszorg. Op basis van wetenschappelijk onderzoek blijkt een positieve, consistente en langdurige arts-patiënt relatie een belangrijke gezondheidswinst op te leveren.¹⁴⁶

Een belangrijke vraag is: 'wat is een goede arts-patiënt relatie?'. De filosoof Strijbos beschrijft in zijn proefschrift, getiteld 'het technisch wereldbeeld', de arts-patiënt relatie als een tweesporige, zowel symmetrische als asymmetrische, interactie. 'Arts en patiënt handelen in wederzijdse afstemming van verantwoordelijkheid, onder gezaghebbende leiding van de arts, toetsend aan een bovensubjectieve en gemeenschappelijke norm.' De bovensubjectieve norm is de liefde, terwijl de gemeenschappelijke norm ligt geformuleerd in de ethische codes van artsen. Strijbos stelt dat de verantwoordelijkheid voor zorgvuldige communicatie (wederzijdse afstemming) in de relatie ligt bij *zowel* de patiënt als bij de arts. Toch staan de patiënt en de arts in een fundamenteel andere positie. De arts heeft medische kennis die een patiënt ontbeert. De arts verleent zorg aan een patiënt die het alleen niet redt, iemand die onmachtig is en in dit onvermogen om hulp vraagt. Dus zodra binnen de relatie de patiënt het object wordt van medisch handelen, ligt de verantwoordelijkheid voor het slagen van de relatie bij de arts.

De theoretische beschrijving van de goede arts-patiënt relatie vertoont overlap met *agapè*. Het ongelijkwaardige (machts-)aspect van de arts-patiënt relatie is enkel een onderdeel van een overkoepelende gelijkwaardige relatie van mens tot mens. De overkoepelende relatie is *agapè* zoals Buijs deze beschrijft (zie vorige paragraaf). Door *agapè* ontstaat (onder andere) vertrouwen vanuit de patiënt, wat zeer nuttig is voor het deel van de relatie waarin de arts zijn arts-zijn laat gelden en de relatie dus ongelijk (asymmetrisch) wordt. Door het vertrouwen kan de patiënt deze ongelijke machtsverhouding goed verdragen.

In het beeld voor de huidige gezondheidszorg, in de inleiding verwoord als 'de zielloze productielijn', is de arts-patiënt relatie enkel asymmetrisch. De arts staat tegenover een

---

¹⁴⁶ Dulmen, S. (2001) De helende werking van het arts-patiëntcontact. Huisarts en Wetenschap. Volume 44, Issue 11, pp 194-198

hulpbehoevende mens, maar sleutelt aan hem alsof hij een object is. De agapeïsche relatie die ontstaat als de ene mens, de patiënt, een appèl doet op de andere mens, de arts van wie hij hulp verwacht, mist totaal. Strijbos noemt dit fenomeen de vertechnisering van de geneeskunde.

Hoewel de vertechnisering de gezondheidszorg een enorme groeipotentie heeft gegeven, lijkt het de arts-patiënt relatie vandaag de dag te hebben verkild.¹⁴⁷ Hierdoor ontstaan verschillende problemen. Ten eerste er is dan een technische asymmetrische of machtsrelatie ontstaan die bij de patiënt weerstand in de hand werkt. Patiënten kunnen in deze ongelijkwaardige relatie tegenmacht gaan uitoefenen door zelf on-agapeïsch te handelen, bijvoorbeeld door agressief of obstructief te reageren. Bovendien wordt de arts binnen deze relatie gezien als medisch-technisch deskundige, en draait de relatie om ‘de medische behandeling’. Deze ontwikkelingen kunnen ertoe leiden dat zowel de arts als de patiënt moeilijk de eindigheid van een mens kunnen aanvaarden. De patiënt gaat zo onrealistisch veel van de gezondheidszorg verwachten (in het uiterste geval een eindeloos leven) en zich gedragen als veeleisende consument. Daarnaast wordt door de arts een behandeling (te vaak) ingezet als pseudo-troost wanneer het levenseinde nadert.¹⁴⁸

Terugkeer van Agapè in de Gezondheidszorg?

We hebben betoogd dat *agapè* aan de wieg staat van het diepste motief om zorg te verlenen. De ideale arts-patiënt relatie vertoont overlap met *agapè*. Door vertechnisering van de gezondheidszorg lijkt deze relatie tot een eenzijdige machtsrelatie te zijn verworpen. De positieve gevolgen van een goede arts-patiënt relatie gaan hierbij verloren. Nu zijn we aangekomen bij de laatste vraag die dit essay wil belichten. Kunnen de komende hervormingen een bijdrage leveren aan het herstellen van de arts-patiënt relatie, door de gelijkwaardige mens tot mens relatie terug te brengen in de zorg?

De twee duidelijkste hervormingen binnen de ‘cure’ zijn (1) een grotere rol voor de huisarts en (2) een beroep op het ‘bewust patiënt-zijn’. Het ‘bewust patiënt-zijn’ omvat een gezonde leefstijl en kostenbewustzijn in de ‘consumptie’ van zorg. We hebben in de vorige paragraaf gezien dat de vertechniseerde arts-patiënt relatie precies het tegenovergestelde effect kan hebben; de patiënt gaat er vanuit dat de arts ‘hem wel fikst’, mocht het fout gaan. Dit is geen incentive om gezond te gaan leven. Daarnaast werkt het de patiënt als veeleisende consument in de hand. Hoewel empirisch bewijs ontbreekt, lijkt de ‘hervormde’ situatie de potentie te hebben om de barrière voor een goede arts-patiënt relatie te verlagen. De behandeling is niet (meer) het centrale punt waar de zorg om draait, maar de uitkomst van de arts-patiënt relatie; het aanbieden van zorg die past bij de optimale kwaliteit van leven van de unieke mens achter de patiënt.

---

¹⁴⁷ Strijbos, S. (1988) *Het technische wereldbeeld*. Buijten en Schipperheijn: Amsterdam, pag. 52. Beschreven door Meissner, J.W.G. (2003) *Van Hulp en Heil*. Kok: Kampen

¹⁴⁸ Deze ideeën zijn kernachtig verwoord door Annelies van Heijst in o.a.: Els van Wijngaarden, Ella Lobregt-van Buuren. *Zorgethiek als cultuurkritiek. In gesprek met Annelies van Heijst, hoogleraar Zorg, Cultuur en Caritas* (Wapenveld, Jaargang 61, nr. 2, 2011) J.E.J.M. van Heijst. *Fair Care, omvorming van binnenuit* (TGE jaargang 23, nr. 2, 2013)

Op basis van de agapeïsche mens-tot-mens relatie kan wellicht het ‘bewust patiënt-zijn’ gestalte krijgen. Zoals we gezien hebben moeten idealiter beiden, de arts én de patiënt, de ander als volwaardig mens benaderen binnen de behandelrelatie. Dit creëert vertrouwen tussen de arts en patiënt en maakt het mogelijk dat de patiënt zijn optimale kwaliteit van leven kan overbrengen. Vanuit dit fundamentele vertrouwen dat de arts de patiënt als mens ziet staan, en heldere en evenwichtig informatie overbrengt, kan de behandeling worden vastgesteld. Zal bij de patiënt kostenbewustzijn automatisch tot keuze voor goedkopere behandeling leiden? Mijn overtuiging is dat deze verwachting onrealistisch is. Maar positief vindt ik dat goede gezondheidszorg niet meer gelijk wordt gehouden aan veel en/of dure behandelingen. Daarnaast wordt op deze manier (vaak zeer kostbare) overbehandeling voorkomen doordat de patiënt zich niet gedraagt als veeleisende consument en de arts behandeling niet inzet als ‘pseudo-troost’. Als *kwaliteit* van leven de leidraad wordt in plaats van de *lengte* van leven is het realistisch dat wordt afgezien van (dure) behandeling, zodat resterend leven in wenselijker kwaliteit geleefd kan worden.

Het beeld van de productielijn is met name van toepassing op de tweedelijnszorg. Het ziekenhuis levert zorgpaden, waarbij patiënten al naar gelang hun aandoening een gestandaardiseerde volgorde van behandelingen doorlopen. In deze vorm van zorg is de barrière voor een goede arts-patiënt relatie duidelijk; het is simpelweg het gebrek aan tijd, in combinatie met de veelheid aan artsen. De verschuiving van zorgtaken van tweedelijnszorg naar eerstelijnszorg lijkt daarom voordelen met zich mee te brengen. Want de huisarts kan de patiënt persoonlijke, integrale en continue zorg bieden. Deze arts-patiënt relatie heeft daarmee de potentie om zich te ontwikkelen tot een gelijkwaardige agapeïsche mens tot mens relatie.

In het huidige zorgsysteem zijn fundamentele motieven om zorg te verlenen in de knel gekomen. Op basis van deze enigszins theoretische overwegingen kunnen we voorzichtig stellen dat het implementeren van de hervormingen voor de ‘cure’ een kleine stap in de goede richting zou kunnen zijn om de bezielde mens tot mens relatie, *agapè*, een grote(re) plaats te laten krijgen in het gezondheidszorgsysteem.

Aline de Vries–Meissner MSc. (geboren 1989 te Utrecht) is afgestudeerd in de Medische Psychologie aan de Universiteit van Tilburg. Haar interessegebieden liggen met name op snijvlak van geneeskunde en psychologie. Ze is getrouwd en heeft drie kinderen.

Het goede leven

De overheid als bevorderaar van het goede leven – katholiek sociaal denken versus het christelijk liberalisme

Janine Bontenbal

Samenvatting

De visies van oude en nieuwe politiek filosofen zijn in de huidige tijd van discussie rondom de taak en bevoegdheden van de overheid zeer relevant. De vraag of het de taak van de overheid is om het goede leven te bevorderen, wordt door meerdere filosofen op een andere manier beantwoord. Het katholiek sociaal denken is hier heel stellig in. Ja, de overheid moet actief het gemeenschappelijke leven bevorderen, het *bonum commune communitatis*, en hierdoor vindt de mens zijn geluk. Paas lijkt hier terughoudender in en ziet de overheid niet als bevorderaar van het goede leven. Uiteindelijk blijkt in dit essay dat het christelijk liberalisme een aanvulling kan zijn van het katholiek sociaal denken. Waar het katholiek sociaal denken subsidiariteit voorstelt om machtsmisbruik te voorkomen, zou het aangevuld kunnen worden met de christelijk liberale notie dat de overheid voornamelijk dient te beschermen, en via die weg het goede leven dient te bevorderen.

Inleiding

De afgelopen jaren is er rondom de taak van de overheid veel debat geweest, vooral in het kader van de recente overheidsbezuinigingen. De burger moet het weer zelf gaan doen, niet alleen omdat het goedkoper is, maar ook omdat dit ten goede zou komen van de samenleving zelf. De visies van oude en nieuwe politiek filosofen zijn hier en in deze tijd dus zeer relevant. In de literatuur rondom het katholiek sociaal denken wordt er uitgebreid ingegaan op het goede leven. Er wordt gesteld dat het goede leven slechts kan plaatsvinden in een samenleving waarin gemeenschap heerst, waarin men de zorg heeft voor elkaar. Deze stelling komt voort Augustinus' overtuiging, dat het menselijk welzijn wordt gevonden in het welzijn van de gehele maatschappij, het algemeen belang. Thomas van Aquino ging hierop verder en zijn ideeën werden vervolgens een onderdeel van de literatuur rondom het katholiek sociaal denken. Volgens het katholiek sociaal denken heeft de overheid hier een taak in: de overheid dient de randvoorwaarden te scheppen voor een dergelijke samenleving. Zij is hiermee indirect verantwoordelijk voor het goede leven.

Professor S. Paas, als een van de voorvechters van het christelijk liberalisme, bespreekt ook de taak van de overheid in het bevorderen van het goede leven. Hij bepleit een terughoudende houding van de overheid. Hij stelt dat de roeping om onze naaste lief te hebben alleen kan plaatsvinden in een samenleving waarin de persoonlijke overtuigingen van het individu worden gerespecteerd. Hij meent dat de primaire taak van de overheid niet het bevorderen van het goede leven is, maar dat die beperkt moet zijn tot het beteugelen van het kwaad en niet meer dan dat.

Zowel de theorie van het christelijk liberalisme als het katholiek sociaal denken passen goed in de huidige tijdgeest. Het katholiek sociaal denken, met een lange traditie van denkers en geschriften, kan hier worden afgezet tegen het christelijk liberalisme van Stefan Paas, die hier een frisse blik kan geven op het genoemde punt. Het is interessant om te onderzoeken hoe deze twee theorieën elkaar aanvullen op het genoemde punt, of in welke mate zij elkaar wellicht tegenspreken. De volgende deelvragen worden onderscheiden:

1. 'Het Goede Leven' door de geschiedenis heen: hoe beschreven de volgende denkers 'het Goede Leven'?
  - a. Augustinus
  - b. Thomas van Aquino
  - c. Katholiek Sociaal Denken
  - d. Stefan Paas
2. Het Goede Leven volgens het Katholiek Sociaal Denken en het christelijk liberalisme: tegenstelling of aanvulling?

Visies op het goede leven en de taak van de overheid

In de filosofie neemt de vraag naar wat 'het goede leven' inhoudt en hoe het gestalte krijgt een belangrijke plek in. Met 'het goede leven' wordt geduid op welzijn, geluk, welbevinden. Door de geschiedenis heen zochten velen naar een antwoord op de vraag: wat maakt ons gelukkig? Is het een deugdelijk leven, zijn het materiele zaken, is het onze persoonlijke ontplooiing, is het God, is het de ander? Ook christelijke filosofen zochten naar een antwoord op die vraag. Daaropvolgend stelde men zich de vraag wat de taak van de overheid dan is in het bevorderen van het goede leven bij haar burgers. Voor een beschrijving van een

christelijke visie op het goede leven begint dit essay bij Augustinus, waarna men komt op Thomas van Aquino, en via Van Aquino op het katholiek sociaal denken.

Augustinus

Voor kerkvader Augustinus was het goede leven niet iets wat bereikt kon worden door te streven naar persoonlijk geluk, of door de mens zijn eigen zin te laten doen. Augustinus' overtuiging was dat de mens z'n geluk, voor zover die op aarde gevonden kon worden, alleen gevonden kon worden door het kennen en liefhebben van God. Het kwaad komt volgens Augustinus door het afwezig zijn van God, en het goede is voor hem daarom een logisch gevolg van de aanwezigheid van God (Augustinus, 1983). De gelovigen vormden voor Augustinus 'de stad Gods', maar leefden daarnaast ook in 'de aardse stad'. De overheid in de aardse stad heeft een taak in het beschermen van de stad Gods, in het bewaren van de vrede, maar is tweederangs, want het laat de mens niet dichterbij tot God komen. In die zin had de staat een taak in het bevorderen van het goede leven, maar, heel beperkt, want de twee werelden van God en Aarde moesten volgens Augustinus niet ingrijpen in de zaken van de ander.

Volgens Augustinus volgt op het zoeken naar God een goed leven doordat men als gevolg daarvan niet streeft naar het eigen geluk maar door te streven naar het geluk van de stad van God als geheel. Door samen te leven en te streven naar het *bonum commune*¹⁴⁹ en zich niet te richten op het individuele, het materiele, kan werkelijk geluk gevonden worden (Fitzgerald & Cavadini, 1999).

Thomas van Aquino

Augustinus dichtte de overheid geen belangrijke taak toe. Zij was slechts nodig voor het bewaren van de vrede. Thomas van Aquino echter meende dat de overheid een aanwezige overheid diende te zijn. Omdat elk mens van nature zijn eigen belang nastreeft, moet de overheid er zijn om het algemeen belang te waarborgen. Volgens Van Aquino is de mens namelijk ook van nature een sociaal wezen, die zijn uiteindelijke geluk vindt in de ander en in het welzijn van de ander en het deelnemen aan de politieke gemeenschap. Door het gezamenlijk streven naar het algemeen welzijn vindt de mens het goede leven. In de visie van Van Aquino was het *bonum commune* het doel van de staat, en zijn ideeën rondom het concept waren dan ook expliciet van politieke aard. Een goede heerser deed alles voor het algemeen welzijn van de staat of de gemeenschap. Hij had de plicht om in te grijpen waar het mis ging, maar alleen als het niet kon worden opgelost door private initiatieven (Goyette, 2013).

Katholiek sociaal denken

Het katholiek sociaal denken heeft wat betreft haar visie op de samenleving, de staat en het goede leven veel overeenkomsten met de leer van Thomas van Aquino. De geschriften van Van Aquino vormen namelijk een van de inspiratiebronnen voor de leerstellingen van het katholiek sociaal denken. De leerstellingen en principes van het katholiek sociaal denken zijn vooral opgetekend vanuit de encyclieken van de verschillende pausen die over sociaal-

---

¹⁴⁹ De term *Bonum commune* heeft twee dimensies: *Bonum commune hominis* en *Bonum commune communitatis*. De eerste duidt op individueel geluk, de tweede op het algemeen belang, 'common good'. Van Aquino lijkt vooral te refereren naar de laatste.

maatschappelijke thema's schreven. Hoewel de encyclieken een uiteenlopende reeks van thema's behandelen, is vooral het thema van het algemeen welzijn hier relevant.

'The Common Good', zoals dit staat aangegeven in het Sociale Compendium van de katholieke kerk, wordt gedefinieerd als "the sum total of social conditions which allow people, either as groups or as individuals, to reach their fulfillment more fully and more easily". Een samenleving die de mens wil dienen moet er dus voor zorgen dat zij het algemeen welzijn van haar burgers vooropstelt. Het nastreven van het eigen belang zorgt volgens de katholieke theorie niet voor voldoening bij de mens, en de mens en samenleving moet daarom streven naar geluk in en welzijn in zijn relaties met anderen. Elk mens is verantwoordelijk voor het nastreven van het algemeen welzijn, maar ieder mag ook genieten van de vruchten van het streven naar een algemeen belang (Pauselijke Raad "Justitia et Pax").

Hoewel elk individu verantwoordelijkheid draagt voor het algemeen welzijn, is het de primaire taak van de staat om algemeen welzijn te bevorderen, het is immers dit wat de legitimiteit van de staat waarborgt. De staat heeft de taak om een balans te vinden tussen de uiteenlopende belangen van verschillende groepen binnen de maatschappij, en moet er tegelijk zorg voor dragen dat de wet van de meerderheid niet gaat regeren. Ook aan kleine groepen dient recht gedaan te worden. Het algemeen welzijn is echter geen doel in zichzelf. Het moet uiteindelijk leiden tot de verzoening van de mens met God. Een pure materiele en historische benadering van het algemeen welzijn zou alleen leiden tot sociaaleconomisch welzijn, en niet tot het uiteindelijke bestaansdoel van de mens (een relatie met God) (Pauselijke Raad "Justitia et Pax").

Christelijk liberalisme

Stefan Paas stelt in zijn essay 'Een liberale injectie in christelijke politiek' (2010) over de vraag welke ruimte de overheid mag innemen: "de taak van de overheid is primair het beteugelen van het kwaad en niet het opbouwen van het goede leven". Volgens Paas zijn er twee denklijnen te onderscheiden in het denken over de verhouding tussen de overheid en samenleving. Voor de ene stroming is de taak van de overheid vooral een actieve, waarin de staat de verantwoordelijkheid heeft voor het tot ontplooiing komen van de samenleving. De andere stroming vindt dat de overheid vooral een reactieve, beschermende rol op zich moet nemen en hier en daar alleen randvoorwaarden moet scheppen voor een veilige samenleving. Paas rekent zich tot de laatste. Hij geeft aan dat volgens de Bijbel de wereld begint met een tuin, een schepping. Er is dus al iets, iets waar geen overheid aan te pas is gekomen. Paas neemt dit gegeven als uitgangspunt voor zijn stelling dat de politiek geen scheppende functie heeft. Hij stelt dat de samenleving niet tot bloei gebracht moet worden door de overheid; dit moet de samenleving zelf doen. De overheid dient alleen te oordelen, als een rechtshandeling, en is beperkt tot het verhinderen of bestraffen van kwaad. Dit kan dus ook preventief zijn. Stefan Paas vindt dat tot de beschermende functie van de overheid ook hoort om eenvormigheid te voorkomen en een kwalitatief hoogwaardige samenleving te bewerkstelligen (Paas, Een liberale injectie in de christelijke politiek, 2010).

Tegenstelling of aanvulling?

De visies van oude en nieuwe politiek filosofen zijn in de huidige tijd van discussie rondom de taak en bevoegdheden van de overheid zeer relevant. De vraag of het de taak van de

overheid is om het goede leven te bevorderen, wordt door meerdere filosofen op een andere manier beantwoord. Het katholiek sociaal denken is hier heel stellig in. Ja, de overheid moet actief het gemeenschappelijke leven bevorderen, het *bonum commune communitatis*, en hierdoor vindt de mens zijn geluk. Paas lijkt hier terughoudender in. Hij stelt dat de overheid hier geen actieve rol dient aan te nemen, dit zou namelijk geen Bijbelse visie zijn op de taak van de staat.

Hoe verhouden die twee visies zich ten opzichte van elkaar? Een voorbeeld kan hier de verschillen verduidelijken. Paus Benedictus XVI stelt “Met het oog hierop worden staten opgeroepen politieke maatregelen te treffen die de centrale positie en de integriteit van het op het huwelijk van een man en een vrouw gebaseerde gezin (...) te bevorderen (...)” (Benedictus XVI, 2009). Hier wordt zowel stelling genomen tegen het homohuwelijk als ook voor een ‘integer’ huwelijk. Stefan Paas stelt echter over het huwelijk: “Overspel is slecht voor relaties. Heeft de overheid als taak sterke huwelijken te bevorderen en moet zij daarom overspel bestraffen?”. (Paas, 2007) Hier lijkt de scheidslijn tussen het katholiek sociaal denken en het christelijk liberalisme een hele duidelijke. Het betoog van Stefan Paas lijkt echter niet volledig consistent. Hij geeft aan dat de overheid ook kan beschermen door preventief op te treden. Over het algemeen wordt aangenomen dat kinderen van gescheiden ouders minder gelukkig opgroeien dan kinderen waarbij de ouders nog samen zijn, met alle gevolgen van dien. In die zin zou beargumenteerd kunnen worden dat de overheid ook hier preventief mag optreden, om de maatschappij te beschermen tegen eventuele maatschappelijke nadelen van gebroken gezinnen.

De scheidslijn tussen preventief beleid en proactief het goede leven bevorderen is dus dun. Een christelijk-liberale overheid zou een preventief beleid voeren die de klassiek liberaal wellicht zou afwijzen (bijvoorbeeld het beschermen van het aanbod van tv-zenders, waar Paas voor pleit). Wat Stefan Paas wellicht over probeert te brengen is dat de overheid een noodzakelijk kwaad is, dat dient ingeperkt te worden omdat de mens, en dus ook de overheid, zondig is. Een totalitair gevaar ligt op de loer, die minderheden zou kunnen uitsluiten en die het individu zou willen domineren. Gewetensvrijheid is daarom een belangrijk onderdeel van een samenleving die niemand uitsluit. In die zin vult het christelijk liberalisme het katholiek sociaal denken aan. Waar het katholiek sociaal denken subsidiariteit voorstelt om machtsmisbruik te voorkomen, zou het nog aangevuld kunnen worden met de christelijk liberale notie dat de overheid voornamelijk dient te beschermen, en via die weg het goede leven dient te bevorderen. Hierdoor wordt de wil tot controle van de overheid ingeperkt, maar niet zover dat het goede leven haar verantwoordelijkheid niet meer is. Stefan Paas stelt immers “Overheidsactie moet worden gelegitimeerd als een rechtshandeling als het verhinderen of bestraffen van kwaad, in zoverre dat een bedreiging vormt voor het common good.” (Paas, Een liberale injectie in de christelijke politiek, 2010). Het *bonum commune hominis* dient voor hem dus wel door de staat beschermd te worden. In die zin is ook hier de overheid verantwoordelijk voor het goede leven van haar burgers, maar indirect, zoals ook de katholieke sociale leer stelt. Kortom, beide theorieën vullen elkaar eerder aan dan dat zij elkaar tegenspreken.

Bronnen

Augustinus. (1983). De stad van God. Baarn.

Benedictus XVI. (2009). Caritas in veritate.

Fitzgerald, A., & Cavadini, J. C. (1999). Augustine Through the Ages: An Encyclopedia. Wm. B. Eerdmans Publishing.

Goyette, J. (2013). On the Transcendence of the Political Common Good. Aquinas versus the New Natural Law Theory. The National Catholic Bioethics Center, 133-155.

Paas, S. (2007). Vrede Stichten. 376-425.

Paas, S. (2010). Een liberale injectie in de christelijke politiek. In G.-J. S. ed., Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi. (pp. 202-211). Amsterdam.

Pauselijke Raad "Justitia et Pax". (sd). Compendium of the social doctrine of the church. II. The principle of the common good. Opgeroepen op november 2014, van http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_en.html#Meaning and primary implications

Personalia

Janine Bontenbal, 25 jaar, Rotterdammer, Bestuurskunde, werkt bij een startende energieleverancier.

Nieuwe christelijke politiek: Oefenen in nederigheid

Wolter Tel

Samenvatting

In dit artikel betoog ik dat de kerndocumenten van de ChristenUnie zoals ze er nu liggen problematisch zijn. De kerndocumenten zijn de uniefundering (de grondslag) en de unieverklaring (de missie). Wil de ChristenUnie haar naam waardig dragen dan zullen de belijdenissen uit de uniefundering gehaald moeten worden. Alleen dan kan de partij een unie van alle christenen zijn. Daarnaast moet de uniefundering op politiek gebaseerd zijn en niet op kerkelijke belijdenissen. In de unieverklaring klinkt een heimwee naar de tijd waarin we als christelijke partijen de dienst uitmaakten. Deze heimwee is niet nodig, juist als minderheid kunnen we goed laten zien wat het kan betekenen voor een samenleving als we Gods liefde uitdragen. Het is daarom tijd dat de ChristenUnie zich gaat oefenen in nederigheid. Dat betekent dat we met een open houding ons afvragen waar God ons nodig heeft hier in Nederland.

Inleiding

De ChristenUnie is zich aan het bezinnen op haar kerndocumenten. Bij het ontstaan van de ChristenUnie uit de RPF en het GPV werden een uniefundering en een unieverklaring geschreven. In populairdere benaming zijn dat de grondslag en de missie. De vraag die leeft is of deze funderingen nu, bijna vijftien jaar na ontstaan nog steeds waardevol en functioneel zijn. In opdracht van het bestuur van de ChristenUnie heeft het Wetenschappelijk Instituut al een eerste discussienotitie geschreven over de formulering in de uniefundering.¹⁵⁰ Eerder is er al meer geschreven en gesproken over de kerndocumenten, onder andere door Kars Veling in de Groen van Prinstererlezing van 2013.¹⁵¹ Ook het opiniestuk ‘Perspectief ChristenUnie’ geschreven door Remco van Mulligen is zeer de moeite waard om te lezen.¹⁵² Alle schrijvers geven aan dat verandering noodzakelijk is. Dat bijvoorbeeld Kars Veling, destijds nog één van de opstellers van de documenten, ook aangeeft dat het tijd is voor verandering, maakt wel duidelijk dat er snel wat moet gebeuren.

Blijkbaar zijn de kerndocumenten zoals ze er nu liggen problematisch. Dat herken ik. Ik ben van harte lid van de ChristenUnie, omdat ik me herken in veel van het politieke werk wat gedaan wordt, maar het gaat schuren zodra ik de funderingen lees. Beide teksten zijn geschreven vanuit de verzuilde twintigste eeuw, met haar geprivilegieerde christelijke politiek dan wel met heimwee naar deze tijd. Dat komt terug in de uniefundering waarin er nog wordt verwezen naar de drie formulieren van eenheid, terwijl deze formulieren voor veel christenen bevreemdend en zelfs kwetsend zijn. In de unieverklaring is dat terug te zien in de theocratische roep om een christelijke overheid. In dit artikel wil ik zowel de uniefundering als de unieverklaring onder de loep nemen en beargumenteren waarom we deze achterhaalde documenten moeten aanpassen en over moeten gaan naar een nieuwe christelijke politiek. Een politiek waarin we ons oefenen in nederigheid, want alleen dan kan een christelijke partij echt christelijk en echt daadkrachtig blijven.

De uniefundering

De grondslag van de ChristenUnie wordt de uniefundering genoemd en laat zien waar de partij op bouwt. Kort samengevat staan er drie belangrijke punten in de fundering. Het eerste is dat God almachtig is en dat wij dus compleet afhankelijk van hem zijn. Het tweede punt is dat wij verantwoordelijkheid dragen voor de samenleving en het derde punt is dat de ChristenUnie haar politieke overtuiging uit de Bijbel en de drie formulieren van eenheid haalt.

De ChristenUnie erkent Gods heerschappij over het staatkundig leven, dat de overheid door God is gegeven en in zijn dienst staat en dat christenen de verantwoordelijkheid hebben actief te zijn in de samenleving. Zij fundeert haar politieke overtuiging op de Bijbel, het geïnspireerde en gezaghebbende Woord van God, die door de Drie Formulieren van Eenheid wordt nagesproken en die ook voor het staatkundig leven wijsheid bevat.

---

¹⁵⁰ Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, *Fundering vernieuwd* (Discussienotitie; 2014)

¹⁵¹ Kars Veling, *Ankers Los. Een nieuw perspectief voor christelijk e organisaties* (Groenlezing WI ChristenUnie; Amsterdam 2013)

¹⁵² Remco van Mulligen, *Perspectief ChristenUnie* (gepubliceerd op zijn blog; 2013)

De discussienotitie van het Wetenschappelijk Instituut gaat vooral in op het derde punt. Dat een christen zijn politieke overtuiging uit de Bijbel haalt wordt door iedereen wel gedeeld, maar de verwijzing naar de drie formulieren van eenheid is voor een partij die zich unie van christenen noemt nogal pijnlijk. In de discussienotitie wordt er verder niet diep op in gegaan, waarschijnlijk vanwege de gevoeligheid die vanzelfsprekend leeft binnen zo'n brede christelijke organisatie. Gelukkig hoef ik geen rekening te houden met gevoeligheden. Daarom kan ik rustig zeggen dat de drie formulieren grof en kwetsend zijn, omdat ze medechristenen betichten van afgoderij en ketterij. Dat maakt dat het geen formulieren van eenheid zijn, maar formulieren van onenigheid. Er zit een veroordeling in. Ze laten zien wie zich wel en wie zich geen christen mag noemen. Vooral katholieke-, maar ook evangelische christenen worden daarmee aan de kant geschoven. Wil de ChristenUnie haar naam waardig dragen, dan zullen de formulieren uit de uniefundering geschrapt moeten worden. Anders blijft de partij hangen in de twintigste eeuw waarin de gereformeerde kerken en vooral de gereformeerde kerk vrijgemaakt dachten de waarheid in pacht te hebben en daarmee ook een oordeel uitspraken over andere kerken en christenen.

De verwijzing naar de drie formulieren is niet alleen veroordelend, het is ook apolitiek en daarmee niet functioneel in de grondslag van een politieke partij. Zoals Remco van Mulligen zegt: kerkelijke belijdenissen in een politieke grondslag zijn typerend voor de verzuiling en daarmee was de uniefundering van de ChristenUnie al achterhaald toen het geschreven werd.¹⁵³ Het alternatief van het Wetenschappelijk Instituut voldoet daarom ook niet, want daarin wordt de apostolische geloofsbelijdenis naar voren geschoven.¹⁵⁴ Dit is misschien wel een geloofsbelijdenis waarin elke christen zich kan vinden, maar dat is niet wat een politieke partij nodig heeft. Een grondslag voor een partij moet een politieke visie hebben, geen kerkelijke. Het perspectiefmodel van Kars Veling is misschien wel beter voor een christelijke politieke partij. Dit model houdt in dat er minder nadruk op de grondslag moet liggen of dat een grondslag zelfs geschrapt moet worden. Voor Veling is het alternatief is dat er vanuit een christelijk perspectief aan een gezamenlijke missie wordt gewerkt, zonder dat onderlinge geloofsverschillen uitgemeten worden in een grondslag.¹⁵⁵

Wil de ChristenUnie verder met een grondslag dan zal ze zich met name moeten richten op de eerste twee punten uit haar uniefundering. Wij zijn afhankelijk van een almachtige God. Wij staan in zijn dienst en dragen verantwoordelijkheid voor de samenleving. Hierin klinkt een nederigheid door die wat mij betreft leidend mag zijn in het politieke werk: Heer wij willen u graag dienen, laat ons dan alstublieft zien waar wij nodig zijn hier in de samenleving.

Ik ben natuurlijk één van de velen, maar ook ik wil graag een alternatief bieden voor de uniefundering. Dat moet dan een grondslag zijn die ons bindt als politieke organisatie, niet als kerkelijke organisatie. Gods almacht blijft voorop staan wat mij betreft en daaruit vloeit onze dienstbaarheid voort. Als laatste heb ik een notie overgenomen van Remco van Mulligen over het nalatenschap van eerdere christelijke denkers.¹⁵⁶ Dat is een mooie notie, omdat het zuiver politiek is, maar ook omdat ik zie dat politici van de ChristenUnie actief gebruik maken van

---

¹⁵³ Remco van Mulligen, *Perspectief ChristenUnie* (gepubliceerd op zijn blog; 2013)

¹⁵⁴ Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, *Fundering vernieuwd* (Discussienotitie; 2014)

¹⁵⁵ Kars Veling, *Ankers Los. Een nieuw perspectief voor christelijk e organisaties* (Groenlezing WI ChristenUnie; Amsterdam 2013)

¹⁵⁶ Remco van Mulligen, *Perspectief ChristenUnie* (gepubliceerd op zijn blog; 2013)

deze nalatenschap. Ik heb echter nog nooit een politicus gebruik zien maken van de drie formulieren van eenheid.

De ChristenUnie erkent Gods almacht over overheid en politiek. Wij als christenen staan in zijn dienst en hebben de verantwoordelijkheid om actief te zijn voor de samenleving. Wij funderen onze politieke overtuiging op de Bijbel. Daarnaast put de ChristenUnie uit de politieke en sociale inzichten die christelijke denkers in de laatste twee millennia aan het nageslacht hebben toevertrouwd.

De unieverklaring

Zoals gezegd is de unieverklaring ook wel de missie van de ChristenUnie. Mijns inziens is het daarmee een veel belangrijker document dan de uniefundering. De missie zou ons eerder moeten samenbinden dan de grondslag. Twee mensen met dezelfde grondslag, maar met een verschillende missie hebben namelijk niets aan elkaar. Twee mensen met een verschillende grondslag, maar met dezelfde missie kunnen elkaar echter wel vinden.

Wij, leden van de ChristenUnie, hebben ons verenigd om vanuit ons christelijk geloof invloed uit te oefenen op het bestuur van ons land en in de samenleving. Gelovig luisterend naar het Woord van God en met een open oog voor de werkelijkheid zoeken wij naar zijn wil. We laten ons daarbij aansporen door Gods opdracht om Hem lief te hebben en ook onze medemensen. We willen dat de overheid de geestelijke en politieke vrijheden waarborgt, opdat God naar zijn Woord gediend kan worden.

Van die vrijheden willen we gebruikmaken om onze christelijke overtuiging in de politiek en in de maatschappij uit te dragen. Wij zijn ervan overtuigd dat de God die wij belijden en willen dienen, ook door de overheid en in de samenleving gehoorzaamd en geëerd behoort te worden. Een overheid die Gods geboden in praktijk brengt, dient het welzijn van de samenleving. God heeft alles volmaakt geschapen. De wereld is echter aangetast door de ongehoorzaamheid van de mens. Daarom heeft de samenleving gezag nodig, dat het kwaad indamt en tegengaat.

Vanuit onze overtuiging komen wij op voor het recht van allen die deel uitmaken van onze samenleving en ook streven wij naar gerechtigheid in internationale betrekkingen. Deze overtuiging plaatst de actuele politiek in het perspectief van Jezus Christus, wie alle macht is gegeven in hemel en op aarde. Door Hem is er uitzicht op een leven over de grenzen van de huidige wereld heen. Vanuit dit vertrouwen zoeken wij gedreven naar de steun van allen die met ons deze politiek willen steunen en bevorderen. We doen dit alles in het besef dat we afhankelijk zijn van God en bidden om de leiding van de Heilige Geest.

De eerste en derde alinea van deze verklaring lijken veel op elkaar. Drie dingen komen daarin naar voren. Ten eerste werken we in afhankelijkheid van Jezus Christus en bidden we daarom om zijn geest. Van daaruit werken we aan naastenliefde en gerechtigheid, dat is het tweede punt. Ten derde willen we dat met zoveel mogelijk christenen samen doen. Dit doet me

denken aan wat Paulus aan de Filippenzen schrijft: *“maak mij dan volmaakt gelukkig door eensgezind te zijn, één in liefde, één in streven, één van geest”* (Filippenzen 2:2). Zo kunnen we binnen de ChristenUnie ook eensgezind zijn, zonder dat we medechristenen buitensluiten. Ik denk daarom dat deze alinea's uitstekend zijn voor een missieverklaring van een christelijke partij.

De tweede alinea staat los van de andere twee. De noodzakelijkheid van de overheid vanwege de zondige aard van de mens is algemeen aanvaard, maar hoort misschien niet thuis in een missieverklaring. Erger is de tweede zin van de alinea: *“Wij zijn er van overtuigd dat de God die wij belijden en willen dienen, ook door de overheid en in de samenleving gehoorzaamd en geëerd behoort te worden.”* Opvallend genoeg is er tot nu toe nauwelijks kritiek te horen over deze passage. Met veel woorden wordt hier eigenlijk gezegd dat we Nederland liever theocratisch zien. Hierin zit waarschijnlijk de pijn die de opstellers van de unieverklaring hebben over gehouden aan de secularisatie in de tweede helft van de twintigste eeuw. Liever willen we terug naar de tijd van de verzuiling waarin Nederland een halve theocratie was. In die tijd hebben christenen veel privileges gekregen die sinds de paarse kabinetten steeds meer wegvalen. Dit leidt er toe dat de ChristenUnie in het politieke debat die privileges blijft verdedigen en zo vergeet wat haar echte missie is.

Als voorbeeld wil ik het verbod op godslastering noemen. Dit verbod werd in 1932 ingevoerd door minister Donner van Justitie nadat een communistisch blad religie belachelijk had gemaakt in teksten en spotprenten. Dezelfde denkwijze uit de unieverklaring is ook hier te zien, namelijk dat de overheid er is om God te dienen en te eren. Het verbod is op initiatief van D66 en de SP in 2013 weer afgeschaft. Eén van de partijen die op dat moment het verbod verdedigde was de ChristenUnie. Net als de tekst uit de unieverklaring laat dit zien dat we ons nog vastklampen aan de privileges van de verzuiling. Zolang de ChristenUnie vast blijft houden aan de theocratische gedachte dat de overheid en samenleving God moeten eren is het lastig om de doelen uit de andere twee alinea's van de unieverklaring te bereiken. Daarom hoop ik dat er een streep gaat door de tweede alinea en dat langzamerhand alle privileges verdwijnen. Dan kunnen we ons als partij gaan oefenen in nederigheid. We hoeven namelijk niet te strijden voor een overheid die naar God omziet, maar we mogen strijden voor een rechtvaardige samenleving om zo, binnen de overheid, God te laten zien. Daarom wil ik ook een alternatief aandragen voor de alinea uit de unieverklaring.

Van die vrijheden willen we gebruikmaken om onze christelijke overtuiging in de politiek en in de maatschappij uit te dragen. Wij beseffen dat we een minderheid zijn, maar des te meer willen wij ons best doen om te laten zien hoe goed het is voor de samenleving wanneer Gods liefde wordt uitgedragen. God heeft alles volmaakt geschapen. De wereld is echter aangetast door de ongehoorzaamheid van de mens. Daarom heeft de samenleving een overheid nodig, die strijd voor rechtvaardigheid.

Oefenen in Nederigheid

In dit artikel heb ik duidelijk willen maken dat het tijd is om de uniefundering en de unieverklaring van de ChristenUnie aan te passen. Het is tijd om de privileges, de hoogmoed en de oordelen uit de twintigste eeuw te laten voor wat ze zijn en over te gaan naar een politiek die zich kenmerkt door een dienstbaar en nederig karakter. Want we zijn een

minderheid en dat is maar goed ook. Wat ons past is opkijken naar Jezus en vragen hoe hij ons wil gebruiken binnen overheid en samenleving. Dat komt tot uiting in misschien wel de meest geciteerde tekst onder politici. Micha 6:8: *Er is jou, mens, gezegd wat goed is, je weet wat de heer van je wil: niets anders dan recht te doen, trouw te betrachten en nederig de weg te gaan van je God.* Ik hoop dat de laatste zin voortaan net zo serieus wordt genomen als de rest van het vers.

Wolter Tel, 22 jaar. Getrouwd met Erika. Woont in Amersfoort. Werkt in Amsterdam in een delicatessenwinkel en in de Foodhallen.